Tadqiqot.uz

ANJUMAN | КОНФЕРЕНЦИЯ | CONFERENCES | RESPUBLIKA KO'P TARMOQLI ILMIY KONFERENSIYA

YANGI O'ZBEKISTON: ILMIY TADQIQOTLAR

CONFERENCES.UZ

2026

DAVRIYLIGI: 2018-2026

Карл Бенц
1885 год
Германия

Мощность:
0,9 л.с.

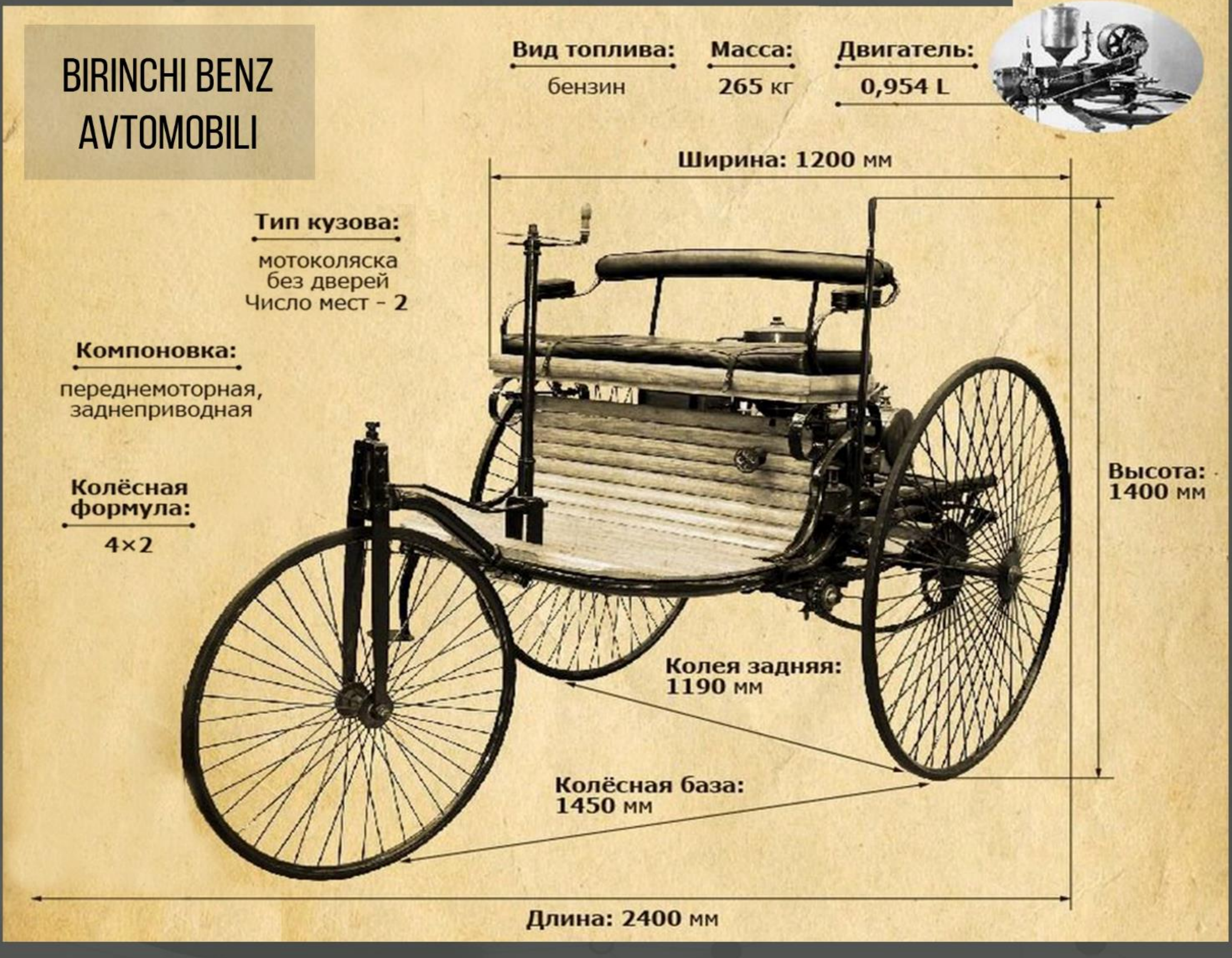

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI VA XORIJIY OLIY TA'LIM MUASSASALARI PROFESSOR-O'QITUVCHILARI, YOSH OLIMLAR, DOKTORANTLAR, MAGISTRANTLAR VA IQTIDORLI TALABALAR

TOSHKENT SHAHAR, AMIR TEMUR KO'CHASI, PR.1, 2-UY.

+998 97 420 88 81
+998 94 404 00 00

WWW.TAQIQOT.UZ
WWW.CONFERENCES.UZ

MART
№86

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН: ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТЛАР 2-ҚИСМ

НОВЫЙ УЗБЕКИСТАН: НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ЧАСТЬ-2

NEW UZBEKISTAN: SCIENTIFIC RESEARCH PART-2

ТОШКЕНТ-2026

УЎК 323(575.1)(063)
КБК 66.3(5Ў)я43
И-18
DOI 10.5281/zenodo.11390854

«ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН: Илмий тадқиқотлар» [Тошкент; 2026]

«Янги Ўзбекистон: Илмий тадқиқотлар» мавзусидаги республика 86-кўп тармоқли илмий маърифий онлайн конференция материаллари тўплами, 31 март 2026 йил. - Тошкент: «Tadqiqot», 2026. – 109 б.

Ушбу Республика-илмий онлайн даврий анжуманлар «Ҳаракатлар стратегияси — Тараққиёт стратегияси сари» тамойилига асосан ишлаб чиқилган етти устувор йўналишдан иборат 2022 – 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси мувофиқ: — илмий изланиш ютукларини амалий-тажриби жиҳат йўли билан фан соҳаларини ривожлантиришга бағишланган.
Ушбу Республика илмий анжуманлари таълим соҳасида меҳнат қилиб келаётган профессор - ўқитувчи ва талабалар-иштирокчилар томонидан тайёрланган илмий тезислар киритилиб бориб, унда таълим тизимида илғор замонавий ёндашувлар, натижалар, муаммолар, ечимлар, статистик вазиятлар ва илмий-тараққиётнинг истиқболли режалари таҳлил қилинади конференцияси.

Масъул муҳаррир: Файзиев Шохруд Фармонови, ю.ф.д., доцент

1.Ҳуқуқий тадқиқотлар йўналиши -
Профессор в.б.,ю.ф.н. Юсувалиева Рахима (Жахон иқтисодиёти ва дипломатия университети)

2.Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар -
Доцент Норматова Дилдора Эсоналиевна(Фарғона давлат университети)

3.Тарих саҳифаларидаги изланишлар –
Исмаилов Ҳусанбой Маҳаммадқосим ўғли (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекцияси)

4.Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни-
Доцент Уринбоев Хошимжон Бунатович (Наманган мухандислик-қурилиш институти)

5.Давлат бошқаруви-
Доцент Шакирова Шохида Юсуповна (Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети "Беш муҳим ташаббус" маркази раҳбари)

6.Журналистика-
Тошбоева Барнохон Одилжоновна(Андижон давлат университети)

7.Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар –

Самигова Умида Хамидуллаевна (“Kinder land of Asia” НТМ ўқув ва тарбия ишлари бўйича директор ўринбосари)

8.Адабиёт-
PhD Абдумажидова Дилдора Рахматуллаевна (Тошкент Молия институти)

9.Иқтисодиётда инновацияларнинг тутган ўрни -
Phd Вохидова Мехри Хасанова (Тошкент давлат шарқшунослик институти)

10.Педагогика ва психология соҳаларидаги инновациялар -
Турсунназарова Эльвира Тахировна (Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети, таржимонлик факультети, инглиз тили амалий таржимаси кафедраси в.б.доценти, PhD)

11.Жисмоний тарбия ва спорт-
Усмонова Дилфузахон Иброхимовна (Жисмоний тарбия ва спорт университети)

12.Маданият ва санъат соҳаларини ривожланиши -
Тоштемиров Отабек Абидович (Фарғона политехника институти)

13.Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши -
Бобохонов Олтибой Рахмонович (Сурхандарё вилояти техника филиали)
14.Тасвирий санъат ва дизайн-
Доцент Чариев Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

15.Мусиқа ва ҳаёт-
Доцент Чариев Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

16.Техника ва технология соҳасидаги инновациялар -
Доцент Нормирзаев Абдуқаюм Раҳимбердиевич (Наманган мухандислик-қурилиш институти)

17.Физика-математика фанлари ютуқлари -
Доцент Сохадалиев Абдурашид Мамадалиевич (Наманган мухандислик-технология институти)

18.Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар –
Зупарова Зулфия Ахрор қизи DSc (Тошкент тиббиёт академияси фармакология кафедраси доценти, фармацевтика фанлари доктори)

19.Фармацевтика
Жалилов Фазлиддин Содиқович DSc (Альфраганус университети, фармацевтика ва кимё кафедраси мудири, фармацевтика ва кимё фанлар доктори, профессор)

20.Ветеринария
Т.ф.д., доцент Маматова Нодира Мухтаровна (Тошкент давлат стоматология институти)

21.Кимё фанлари ютуқлари -
Рахмонова Доно Қаххоровна (Навоий вилояти табиий фанлар методисти)

22.Биология ва экология соҳасидаги инновациялар -
Йўлдошев Лазиз Толибович (Бухоро давлат университети)

23.Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари -
Проф. Хамидов Мухаммадхон Хамидович "ТИИМСХ"

24.Геология-минерология соҳасидаги инновациялар -
Phd доцент Қаҳҳоров Ўктам Абдурахимович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

25.География- Йўлдошев Лазиз Толибович (Бухоро давлат университети)

Тўпламга киритилган тезислардаги маълумотларнинг ҳаққонийлиги ва иқтибосларнинг тўғрилигига муаллифлар масъулдир.

© Муаллифлар жамоаси
© Tadiqiqot.uz

Page maker/Верстка/Сахифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Контакт редакции журнала.
www.tadqiqot.uz
ООО Tadiqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: http://www.tadqiqot.uz/; E-mail: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of
www.tadqiqot.uz
Tadiqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: http://www.tadqiqot.uz/; E-mail: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

ҲУҚУҚ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

XALQARO SHARTNOMALARNI TALQIN QILISH: VENA KONVENSIYASI QOIDALARI VA RIVOJLANAYOTGAN DAVLATLAR AMALIYOTI O‘RTASIDAGI ZIDDIYATLAR

Muhammadiyeva Ruhshona Muzaffar qizi
Toshkent davlat yuridik universiteti, 2-bosqich talabasi
ruhshonamuhammadiyeva777@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqola 1969-yildagi Vena konvensiyasi asosidagi xalqaro shartnomalarni talqin qilish qoidalarini rivojlanayotgan davlatlar amaliyoti bilan qiyosiy tahlil qilishga bag‘ishlangan. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, Vena konvensiyasining 31–32-moddalari universal me‘yorlar belgilagan bo‘lsa-da, ularning amalda qo‘llanilishi davlatlar o‘rtasida sezilarli farqlarni yuzaga keltirmoqda. Rivojlanayotgan davlatlar ko‘pincha milliy manfaatlar, madaniy kontekst va tarixiy tajriba nuqtai nazaridan an‘anaviy talqin usullari ularga yetarlicha e‘tibor bermasligini ta‘kidlaydi. ICJ va PCIJ amaliyotidagi S.S. Wimbledon, NAFTA hamda Daimler v. Argentina ishlari ushbu ziddiyatlarning mohiyatini namoyon etadi. Xalqaro huquqning barqarorligi va adolatliligini ta‘minlash uchun shartnomalarni talqin qilishda yagona va muvozanatli metodologiyani shakllantirish zarurdir.

Kalit so‘zlar: Xalqaro shartnomalar huquqi, Vena konvensiyasi (1969), shartnoma talqini, grammatik talqin, teleologik talqin, rivojlanayotgan davlatlar, ICJ, PCIJ, ratifikatsiya, implementatsiya, NAFTA, davlatlarning suveren tengligi.

I. Kirish

Xalqaro huquqning tartibga solish mexanizmi xalqaro odat normalari, shartnomalar, umumiy prinsiplar, sud qarorlari va huquqiy doktrinalar orqali amalga oshiriladi. Qadimgi Rim huquqida aytilganidek: "forma legalis — forma essentialis", ya‘ni huquqiy hujjatlarning shakli muhim ahamiyatga ega. Xalqaro munosabatlarni tartibga solishda yozma shaklga ega bo‘lgan xalqaro shartnomalar asosiy o‘rinni egallaydi.

Xalqaro shartnomalar huquqi zamonaviy xalqaro huquq tizimining asosi hisoblanadi. Davlatlar o‘rtasidagi ko‘p asrlik munosabatlar tarixida shartnomalar orqali xalqaro tinchlik, xavfsizlik, savdo, ekologiya va inson huquqlari sohalarida barqaror huquqiy tartib o‘rnatilgan. Hozirgi davrda xalqaro shartnomalar soni va turlari tobora ko‘payib borayotganligi bois ularning to‘g‘ri talqin qilinishi xalqaro munosabatlarning barqarorligi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Ushbu maqolaning maqsadi Vena konvensiyasi asosidagi shartnomalar talqinining nazariy asoslarini tahlil etish, xalqaro sud amaliyotlarini koʻrib chiqish, rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar tajribasini qiyoslash hamda muammoni bartaraf etish yoʻllarini taklif qilishdan iborat. Maqolada quyidagi masalalar tahlil qilinadi:

- Vena konvensiyasi qoidalarining universalligi;
- Rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlarning amaliy talqin usullari;
- Vena konvensiyasining 31, 32-moddalari doirasida davlatlar amaliyoti;
- ICJ va boshqa xalqaro sudlarning kelishmovchiliklarni bartaraf etish usullari;
- Aniqlangan muammolarning xalqaro huquq subyektlari uchun oqibatlari va ularni bartaraf etish taklif-yoʻllarining taqdim etilishi.

II. Ilmiy-nazariy qism

Xalqaro shartnomalarni talqin qilish masalasi kodifikatsiya jarayonining asosiy yoʻlnalishlaridan birini tashkil etgan. 1928-yilda qabul qilingan Gavana konvensiyasi yetarli ovoz toʻplay olmay kuchga kirmagan boʻlsa-da, keyinchalik uchta universal konvensiya bu boʻshliqni toʻldirdi:

- "Xalqaro shartnomalar huquqi toʻgʻrisida"gi 1969-yil 23-maydagi Vena konvensiyasi;
- "Davlatlarning shartnomalarga nisbatan huquqiy vorisligi toʻgʻrisida"gi 1978-yildagi Vena konvensiyasi;
- "Davlatlar va xalqaro tashkilotlar oʻrtasidagi shartnomalar huquqi toʻgʻrisida"gi 1986-yildagi Vena konvensiyasi.

Rus olimi Bekyashev B.A. taʻkidlaganidek, Vena konvensiyasining 31–32-moddalari talqinning asosiy qoidalarini belgilab bergan boʻlsa-da, bu qoidalarning amalda qoʻllanilishi, ayniqsa rivojlanayotgan davlatlar tomonidan, turli muammoviy vaziyatlarni keltirib chiqarmoqda. Rivojlanayotgan davlatlar koʻpincha anʻanaviy talqin qilish qoidalari oʻzlarining milliy manfaatlari, madaniy konteksti va tarixiy tajribasiga yetarlicha eʻtibor bermasligini taʻkidlaydi.

Shartnomalarni talqin qilish usullari

Danubius xalqaro universiteti professorlari Jana Maftei va Coman Varvara oʻzlarining "Interpretation of Treaties" maqolasida sharhlashning bir qancha turlarini bayon etgan. Subyektga koʻra: (1) Autentik (rasmiy) sharhlash — shartnomani qabul qilgan subyektning oʻzi tomonidan amalga oshiriladi va majburiy kuchga ega; bunda jamoaviy yoki yakka (bir tomonlama) sharhlash farqlanadi. (2) Norasmiy sharhlash — xalqaro tashkilotlar, sud organlari (ICJ, ICC) yoki olimlar tomonidan amalga oshiriladi.

Mazmuniga koʻra: Obyektiv sharhlashda faqat shartnomaning oʻzi asoslanadi; subyektiv sharhlashda esa davlatlarning asl niyatini aniqlash uchun tayyorgarlik materiallari va diplomatik yozishmalar oʻrganiladi. Natijasiga koʻra esa soʻzma-soʻz, kengaytirilgan, cheklovchi, grammatik va mantiqiy sharhlash usullari

farqlanadi. Grammatik sharhlashda soʻzlar etimologiya, sintaksis va stilistika nuqtai nazaridan tahlil qilinsa, mantiqiy sharhlashda mantiq qonun-qoidalariga asoslaniladi.

III. Huquqiy asoslar

Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 17-moddasi mamlakatimiz xalqaro munosabatlarning toʻla huquqli subyekti ekanligini taʻkidlaydi. 15-moddaning 3-qismida esa xalqaro shartnomalar Oʻzbekiston huquqiy tizimining tarkibiy qismi ekanligi belgilangan. Bu xalqaro shartnomalarning nafaqat davlatlararo munosabatlarda, balki davlatning ichki faoliyatida ham muhim oʻrin egallaganini koʻrsatadi.

"Oʻzbekiston Respublikasining Xalqaro shartnomalari toʻgʻrisida"gi qonunning 3-moddasiga koʻra, xalqaro shartnoma deganda — bitta yoki bir-biri bilan bogʻliq bir nechta hujjatdan iborat boʻlishidan, nomidan va tuzilish usulidan qatʻi nazar, Oʻzbekiston Respublikasi tomonidan chet davlat yoki xalqaro tashkilot bilan yozma shaklda tuzilgan, xalqaro huquq bilan tartibga solinadigan kelishuv tushuniladi.

Xalqaro huquq Komissiyasining birinchi maʻruzachisi J. Braerli taʻkidlaganidek: "Xalqaro shartnoma tuzish layoqatiga ega boʻlgan subyektlar tomonidan tuzilgan har qanday shartnoma ham xalqaro shartnoma boʻlavermaydi". Buning uchun shartnomaning obyekti xalqaro huquq bilan tartibga solinadigan munosabat boʻlishi shart. Oʻzbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2012-yil 25-maydagi 6-sonli qarorida ham xalqaro shartnomalarga asoslangan holda sud ishini hal qilish tavsiya etilgan.

IV. Sudlov organlari amaliyoti

NAFTA ishi

Vena konvensiyasining 33-moddasi koʻp tillarda tuzilgan shartnomalarni qanday izohlash kerakligi haqida qoida oʻrnatadi: barcha qoʻllanilgan tillarni hisobga olgan holda talqin qilinishi lozim. Turli tillar oʻrtasida ziddiyat mavjud boʻlganda, odatda haqiqiy matn ustunlik qiladi.

NAFTA — AQSh, Kanada va Meksika oʻrtasidagi savdo shartnomasi boʻlip, 1994-yilda kuchga kirgan. Shartnoma ingliz, fransuz va ispan tillarida yozilgan, uchala versiya ham bir xilda haqiqiy hisoblanadi. NAFTA Erkin savdo komissiyasi turli tillar oʻrtasida ziddiyat yuzaga kelganda, haqiqiy matn ustunlik qiladi, deb qaror qildi. Bu qaror Vena konvensiyasida koʻrsatilgan koʻp tilli shartnomalarni talqin qilishda bir xillik va izchillikni taʻminlovchi tamoyilga asoslangan edi.

S.S. Wimbledon ishi va PCIJ amaliyoti

Charles Cheney Hyde oʻzining "The Interpretation of Treaties by the Permanent Court of International Justice" maqolasida PCIJ amaliyotining muhim tomonlarini ochib beradi. Eng muhim ishlardan biri S.S. Wimbledon ishi boʻlup, unda Buyuk

Britaniya, Fransiya, Italiya va Yaponiya tomonidan ko‘tarilgan da‘vo Germaniyaning Versal shartnomasiga amal qilishi masalasiga qaratilgan edi.

Sud Germaniya neytral bo‘lgan taqdirda ham, shartnomadagi aniq majburiyatlar o‘z kuchida qolishini ta‘kidladi. Bu ish talqinning so‘zma-so‘z ma‘nosi shartnomaning umumiy ruhidan ustun turishini ko‘rsatdi. Polsha bilan bog‘liq ozchiliklar masalasida ham PCIJ davlatlarning siyosiy izohlaridan ko‘ra matnning oddiy ma‘nosi va shartnomaning tuzilishiga tayanib, aniq va neytral talqin berdi. Hyde ta‘kidlaganidek, PCIJ ko‘pincha so‘zlarning oddiy, tabiiy ma‘nosidan chetga chiqmaydi, ammo zarurat tug‘ilganda cheklovchi talqin usulidan ham foydalanadi.

Daimler v. Argentina ishi

Eirik Bjorge o‘zining "Evolutionary Interpretation and the Intention of the Parties" maqolasida xalqaro shartnomalarni talqin qilishda davlat roziligi va uning shartnomaga qo‘shilgan paytdagi irodasini aniqlash eng muhim tamoyillardan biri ekanligini ta‘kidlagan. U shartnomalarni zamonga mos holda, ya‘ni yangilanayotgan dunyoga muvofiq talqin qilish kerakligini ilgari suradi.

Daimler v. Argentina ishida sudya Pierre-Marie Dupuy barcha shartnomalar — ikki tomonlama bo‘lsin yoki ko‘p tomonlama — davlatning o‘z xohishi bilan qabul qilgan majburiyati ekanligini, shu sababli talqin qilishda doimo davlatlarning umumiy irodasini aniqlash mezon bo‘lishi kerakligini qayd etdi. Bu yondashuv shartnomalarni statik emas, balki dinamik tarzda tushunishni taqozo etadi.

V. Xulosa

Xulosa qilib aytganda, xalqaro shartnomalarni talqin qilish masalasi zamonaviy xalqaro huquqning eng muhim va murakkab jihatlaridan biri bo‘lib qolmoqda. Ushbu tahliliy ishda biz 1969-yildagi Vena konvensiyasi asosidagi shartnomalar talqinining nazariy asoslari, xalqaro sud amaliyotlari hamda rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar tajribasini qiyoslash orqali bir qancha muhim xulosalarga keldik.

Vena konvensiyasi xalqaro shartnomalarni talqin qilishning universal qoidalarini belgilab bergan bo‘lsa-da, amalda bu qoidalarning qo‘llanilishi davlatlarning iqtisodiy rivojlanish darajasi, madaniy holati va tarixiy tajribasiga qarab turlicha amalga oshirilmoqda. Rivojlanayotgan davlatlar ko‘pincha an‘anaviy talqin usullarining o‘z milliy manfaatlari va mahalliy sharoitlariga yetarlicha e‘tibor bermasligidan shikoyat qiladi.

S.S. Wimbledon ishida so‘zma-so‘z talqin tamoyili, NAFTA ishida ko‘p tillilik muammosi, Daimler v. Argentina ishida esa evolyutsion yondashuv muhim o‘rin tutgan. Bu sud amaliyotlari shuni ko‘rsatadiki, turli xalqaro sud organlari bir xil shartnoma qoidalariga nisbatan turlicha yondashuvlarni qo‘llamoqda. Ushbu holat xalqaro huquqda izchillik va bashoratlilik tamoyillariga zid bo‘lishi mumkin.

Xalqaro shartnomalarning to‘g‘ri talqin qilinishi xalqaro huquqning samarali ishlashi, davlatlar o‘rtasidagi munosabatlarning barqarorligi va adolatli xalqaro tartibning ta‘minlanishi uchun zarur. Shu maqsadda quyidagi tavsiyalar beriladi:

- Rivojlanayotgan davlatlar manfaatlarini hisobga oluvchi moslashuvchan talqin metodologiyasini ishlab chiqish;
- ICJ va boshqa xalqaro sudlar amaliyotida talqin izchilligini ta‘minlash mexanizmlarini kuchaytirish;
- Vena konvensiyasiga shartnomalar talqinida madaniy kontekst va tarixiy tajribani hisobga oluvchi qo‘shimcha protokol ishlab chiqish.

Foydalanilgan adabiyotlar

Normativ-huquqiy hujjatlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.
2. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi.
3. Vena konvensiyasi 1969-yil 23-may. (Shartnomalar huquqi to‘g‘risida).
4. 1986-yildagi Vena konvensiyasi. (Davlatlar va xalqaro tashkilotlar o‘rtasidagi shartnomalar huquqi to‘g‘risida).
5. "O‘zbekiston Respublikasining Xalqaro shartnomalari to‘g‘risida"gi qonun.
6. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 25.05.2012-yildagi 6-son qarori.

Ilmiy adabiyotlar:

7. Bjorge E. Evolutionary Interpretation and the Intention of the Parties. University of Oslo Faculty of Law Legal Studies Research Paper Series No. 2012-33.
8. Hyde Ch.Ch. The Interpretation of Treaties by the Permanent Court of International Justice // JSTOR. URL: https://www.jstor.org/stable/2189296
9. Lukashuk I.I., Saidov A. Hozirgi zamon xalqaro huquq nazariyasi asoslari.
10. Yuldasheva G.Y. (mas‘ul muharrir). Xalqaro huquq. Darslik. — T.: TDYU nashriyoti, 2018. — 122-bet.
11. Odilqoriyev X.T., Ochilov B.E. Xalqaro ommaviy huquq: Darslik. — Toshkent: Adolat, 2007. — 25-bet.
12. https://www.lex.uz
13. https://www.norma.uz
14. https://www.jstor.org
15. https://scholar.google.com

ТЎЛОВГА ҚОБИЛИЯТСИЗЛИК ТЎҒРИСИДАГИ ҚОНУНЧИЛИК НОРМАЛАРИНИНГ АЙРИМ ЎЗИГА ХОС ҲУСУСИЯТЛАРИ

Умиджон Рахимов
Сурхондарё вилоят суди
судьяси

Аннотация: Мазкур мақолада тўловга қобилиятсизликка оид иқтисодий ишларни иқтисодий судларда кўриш амалиёти таҳлил қилинган. Шунингдек, суд амалиётида учрайдиган муаммолар, жумладан қарздорнинг мол-мулкини аниқлаш, кредиторлар талабларини қондириш тартиби ҳамда банкротлик жараёнининг узоқ давом этиши билан боғлиқ масалалар кўриб чиқилган. Мақолада миллий қонунчилик нормалари ва суд амалиёти таҳлили асосида мазкур муаммоларни бартараф этиш бўйича таклиф ва тавсиялар илгари сурилган.

Калит сўзлар:тўловга қобилиятсизлик, банкротлик, иқтисодий суд, кредитор, қарздор, суд бошқарувчиси, банкротлик тартиби, иқтисодий низо, суд амалиёти.

“Тўловга қобилиятсизлик тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига асосан қарздорга нисбатан тўловга қобилиятсизлик тўғрисида иш қўзғатиш ҳақидаги ариза мазкур Қонунда назарда тутилган талабларга жавоб бериши керак.

Қонуннинг 5-моддасига кўра, тўловга қобилиятсизлик аломатлари вақтинча ва доимий тўловга қобилиятсизлик аломатларидан иборат бўлиб, агар тегишли мажбуриятлар юзага келган санадан эътиборан уч ой ичида қарздор томонидан бажарилмаган бўлса, шаҳарни ташкил этувчи корхона ҳамда унга тенглаштирилган корхоналар томонидан эса олти ой ичида бажарилмаса, судга мурожаат этиш санасида қарздорнинг пул мажбуриятлари бўйича кредиторлар талабларини қаноатлантиришга ва (ёки) солиқлар ҳамда йиғимлар бўйича ўз мажбуриятларини бажаришга қодир эмаслиги вақтинча тўловга қобилиятсизлик, агар судга ариза бериш санасидаги ва ариза берилган йилнинг бошидаги ҳисобот даврида, агарда ариза йилнинг биринчи чорагида берилган бўлса, ўтган йилнинг бошидаги ҳисобот даврида қарздорнинг мажбуриятлари унинг активлари қийматидан ошиб кетган бўлса, доимий тўловга қобилиятсизлик аломатлари ҳисобланади.

Шунингдек, Қонунга мувофиқ, мазкур қоидалар тўловга қобилиятсизлик тўғрисидаги ишлар соддалаштирилган тартибда кўриб чиқилаётганда, жисмоний шахслар, шунингдек якка тартибдаги тадбиркорнинг тўловга қобилиятсизлиги тўғрисидаги ишлар кўриб чиқилаётганда қўлланилмайди.

Қонунга кўра, давлат солиқ хизмати органининг тўловга қобилиятсизлик тўғрисидаги аризалари кредитор, қарздор ва бошқа давлат органлари томонидан бериладиган аризаларга нисбатан ўзига хос ҳусусиятга эга.

Хусусан, Қонун 45-моддасининг иккинчи қисмига биноан, давлат солиқ хизмати органининг ҳамда бошқа ваколатли органнинг қарздорга нисбатан тўловга қобилиятсизлик тўғрисида иш қўзғатиш ҳақидаги аризасига қонунчиликка мувофиқ солиқлар ҳамда йиғимлар бўйича қарзни қайтариб олишга доир чора-тадбирлар кўрилганлиги далиллари илова қилиниши керак.

Мазкур норма шуни назарда тутадики, давлат солиқ хизмати органи Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексида назарда тутилган тартибда солиқлар ҳамда йиғимлар бўйича қарзни қарздорнинг мол-мулки ҳисобидан ундириш юзасидан барча чораларни кўриши, қарздорнинг қарздорликни қоплаш учун мол-мулки мавжуд бўлмаган тақдирда, қарздорга нисбатан тўловга қобилиятсизлик тўғрисида иш қўзғатиш ҳақида иқтисодий судга ариза билан мурожаат этиши лозим. Қарзни қоплаш учун қарздорнинг мол-мулки мавжуд эмаслиги давлат ижрочисининг ижро ишини тамомлаш ҳақидаги қарори билан ўз тасдиғини топиши лозим.

Иқтисодий судлар амалиётида давлат солиқ хизмати органлари томонидан қарздорга нисбатан тўловга қобилиятсизлик тўғрисида иш қўзғатиш ҳақида аризалар тақдим этишда, Қонуннинг юқорида қайд этилган нормасига амал қилмаётганлигини кўриш мумкин. Хусусан, ишни кўриш жараёнида қарздорнинг солиқ қарзини қоплаш учун етарли миқдорда мол-мулки борлиги, бироқ солиқ қарзини ундириш юзасидан ижро иши тамомланмасдан, судга ариза билан мурожаат этилаётганлиги аниқланмоқда.

Бизга маълумки, Қонунда давлат солиқ хизмати органлари судга ариза билан мурожаат этишдан солиқлар ҳамда йиғимлар бўйича қарзни қайтариб олишга доир чора-тадбирлар кўрилиши кераклиги ҳақида норманинг мавжудлиги, Қонуннинг асосий мақсади қарздор ташкилотни банкрот қилиш эмас, агар солиқ қарзини қоплаш учун мол-мулк мавжуд бўлмаган ҳолатда, судга ариза билан мурожаат этиш лозимлигини англатади.

Шу сабабли давлат солиқ хизмати органлари судга қарздорга нисбатан тўловга қобилиятсизлик тўғрисида иш қўзғатиш ҳақида аризалар тақдим этишдан олдин, албатта Қонунда белгиланган нормаларга риоя қилган ҳолда, солиқлар ҳамда йиғимлар бўйича қарзни ундиришга доир чора-тадбирлар кўриши лозим.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг “Тўловга қобилиятсизлик тўғрисида”ги ЎРҚ-763-сонли 12.04.2022 йилги Қонуни.

2. Ўзбекистон Республикасининг Иқтисодий процессуал кодекси.

3. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2025 йил 23 июнь кунги 13-сонли “Иқтисодий судлар томонидан “Тўловга қобилиятсизлик

тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонуни нормаларини қўллашнинг айрим масалалари тўғрисида”ги Қарори .

TASHQI IQTISODIY FAOLIYAT TASHKILIY-HUQUQIY ASOSLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Jasurbek G‘ofur o‘g‘li Saidmusayev
Sarbon Universiteti
“Huquqiy fanlar” kafedrasi katta o‘qituvchisi
Toshkent Davlat Yuridik Universiteti
Mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Ichki bozorni himoya qilish davlatning iqtisodiyotga ta’sirining eng muhim sohalaridan biridir. O‘zbekistonning mudofaa qobiliyati bilan bir qatorda tovarlarning raqobatbardoshligiga ega bo‘lish muhimdir. Ushbu maqsadga erishish uchun mamlakat ichida kuchli sanoat bazasini yaratish, huquqiy infratuzilmani vujudga keltirish, xorijiy davlatlar iqtisodiyoti bilan mustahkam huquqiy aloqalarni o‘rnatish, sanoatning samarali sohalarini xorijiy kompaniyalarning insofsiz raqobatidan himoya qilish talab etiladi. Bunday himoya vositalaridan biri tashqi iqtisodiy faoliyatni amalga oshirishda tovarlarning ichki bozorini himoya qilish choralari hisoblanadi. Ushbu mexanizmda O‘zbekiston hukumati tomonidan joriy etilgan antidemping, kompensatsiya va maxsus himoya choralari asosiy rol o o‘ynaydi.

Kalit so‘zlar. Valyuta nazorati, soliq nazorati, bojxona nazorati, demping, antidemping, tartibga solish.

Tashqi iqtisodiy faoliyatni amalga oshirishda ichki bozorni himoya qilish choralari, ayni paytda O`zbekiston tashqi savdo siyosatining muzokaralar manbai hisoblanadi. Tashqi iqtisodiy faoliyatni rivojlantirishda davlat alohida o`rin tutadi. Aynan tashqi iqtisodiy faoliyatni yuqori sifatli boshqarish O`zbekistonning tashqi iqtisodiy faoliyatini zamonaviy tartibga solishning asosiy maqsadi - jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashuviga erishishga imkon beradi. Samarali integratsiya ana shunday boshqaruvga asoslanadi. 11.09.2023 yildagi PF-158-son “O`zbekiston - 2030 ” STRATEGIYASI tO`g`risidagiFarmonda ham Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev tashqi iqtisodiy faoliyat davlatning tashqi siyosati, shuningdek milliy iqtisodiy siyosatining bir qismi sifatida qaralishi, shuning uchun u davlat tomonidan tartibga solinishi kerakligi, tashqi iqtisodiy faoliyatni huquqiy tartibga solish mexanizmi, birinchi navbatda, tashqi iqtisodiy munosabatlarni huquqiy tartibga solish tizimida o`ziga xos funksiyalarni bajaradigan turli xil huquqiy vositalardan foydalanishni yangicha bosqichlariga olib chiqishni asosiy vazifa sifatida belgiladi.

Tashqi iqtisodiy faoliyatni isloh qilish sohasidagi eng birinchi qadam 26.05.2000 yildagi 77-II-son “Tashqi iqtisodiy faoliyat to`g`risida”gi Qonun bo`ldi, unga ko`ra vazirliklar tashqi iqtisodiy faoliyatda davlat monopoliyasini va davlat organlari tomonidan pul-moliyaviy nazoratni umuman saqlab qolgan holda tashqi iqtisodiy aloqalarni amalda amalga oshirish huquqini oldilar. Muayyan faoliyat

sohasida davlat boshqaruvi organlari tizimi va tuzilmasini o`rnatish davlat boshqaruvini amalga oshirish uchun birinchi va zarur qadamlardan biridir. Davlat boshqaruvi oldiga qo`yilgan maqsadlarga erishish ko`p jihatdan davlat boshqaruvi organlari faoliyatining samaradorligiga bog`liq bo`ladi. Liberallashtirish tashqi iqtisodiy faoliyat ishtirokchilari tarkibini ma’lum darajada kengaytirish imkonini berdi, garchi uning deyarli barcha ishtirokchilari noprofessional bo`lsa ham. Eksport resurslarini rivojlantirish, tashqi savdo hajmini oshirish, uning tovar tarkibini takomillashtirish va tashqi savdo operatsiyalarining tijorat samaradorligini oshirish vazifalari belgilandi. Biroq, ularning aksariyati bugungi kungacha amalga oshirilmagan. O`zbekiston iqtisodiyotidagi muhim o`zgarishlar uning davlat tomonidan tartibga solinishida ham muhim o`zgarishlarga olib keldi. Davlat tomonidan fuqarolik-huquqiy bitimlar va operatsiyalarda ishtirok etish, shuningdek iqtisodiy foyda keltiradigan boshqaruv orqali amalga oshiriladigan “fiskal boshqaruv” ni ajratib turadi.

Bojxona va tariflarni tartibga solish deganda import va eksport bojxona to`lovlarini belgilash tushuniladi. Tarifsiz choralar deganda O`zbekiston Respublikasi hukumati tomonidan alohida holatlarda belgilangan miqdoriy cheklovlar, tovarlarning tashqi savdosi sohasida litsenziyalash, ayrim turdagi tovarlarni eksport qilish va import qilish uchun eksklyuziv huquq berish va maxsus himoya, antidemping va kompensatsiya choralari tushuniladi. Ichki tovar bozorida raqobat muhitining yomonlashishi ushbu sanoat uchun ham, umuman davlat uchun ham salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin va shuning uchun chora-tadbirlarni qo`llash maqsadga muvofiq emas. Bunday holda, O`zbekiston hukumati maxsus himoya vositalaridan foydalanmaslik to`g`risida qaror qabul qilishi mumkin, antidemping va kompensatsiya choralari, agar ularning joriy etilishi qonun hujjatlarida belgilangan mezon va tartiblarga javob bersa ham. Bunday qaror tegishli ravishda rag`batlantirilishi kerak. Agar bunday qarorning shartlari o`zgargan bo`lsa, uni qayta ko`rib chiqish mumkin. Hozirgi vaqtda ekspert darajasidagi ba’zi ko`p tomonlama muzokaralarda ichki bozorni himoya qilish tizimini yo`q qilish g`oyalari bildirilmoqda, chunki uning o`rnini raqobatbardosh siyosatni tartibga solish tizimi egallashi mumkin. Bu mutlaqo to`g`ri emasdek tuyuladi. Birinchidan, tashqi iqtisodiy soha har doim O`ziga xos xususiyatlarga ega bO`ladi. Ikkinchidan, ushbu xatti-harakatlarni o`tkazish choralar ko`rish vakolati berilgan taqdirda, tashkiliy tartibda qiyinchiliklar yuzaga keladi, chunki eng qisqa vaqt ichida tegishli malakaga ega xodimlar sonini yaratish kerak bo`ladi, buni qilish oson bo`lmaydi. Tovarlarning tashqi savdosini tartibga solish maqsadida import va eksport bojxona bojlari belgilanadi. Ular, shu jumladan, Respublikaning ichki bozorini himoya qilish va iqtisodiyotdagi progressiv tarkibiy o`zgarishlarni rag`batlantirish uchun o`rnatiladi. Qonun hujjatlarida belgilangan hollarda tovarlarning tashqi savdosini tarifsiz tartibga solish amalga oshirilishi mumkin. O`zbekiston hukumati tomonidan istisno hollarda cheklovlarni belgilashi mumkin. Ammo bu muddati olti oydan oshib ketmasigi kerak. Shuni ham ta’kidlash mumkinki, xalqaro tashkilotlar va uyushmalar doirasida Dempingga qarshi tartibga solish raqobat orqali tartibga solinadi. Bunday holda, tartibga solish asoslari xalqaro kelishuv darajasida

belgilanadi va davlatning milliy organlari ushbu shartnomalarni imzolagan davlatlarning rezidentlariga nisbatan davlat majburlash choralarini qo`llaydilar.

Xulosa o`rnida shuni aytish mumkinki, tashqi iqtsidoiy faoliyatni tartibga solish manbalari orqali quyidagi holatlarni ajratib ko`rsatishimiz mumkin: antidemping siyosati har qanday mahsulot ishlab chiqaruvchilarni himoya qiladi, raqobatbardoshlik esa iste'molchilarni himoya qiladi. Boshqacha qilib aytganda, antidemping choralari va davlat tomonidan raqobat to`g`risidagiqonun hujjatlarini buzganlarga nisbatan qo`llaniladigan choralar o`rtasida ba'zi o`xshashliklar bo`lishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1.1 O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi / / qonun hujjatlari ma`lumotlari Milliy bazasi, 09.02.2021 yil., № 03/21/671/0093.

1.2 O`zbekiston Respublikasining 02.02.2022-yildagi Bojxona kodeksi //qonun hujjatlari ma`lumotlari Milliy bazasi 02.02.2022.,№ 03/22/748/0086.

1.3 O`zbekiston Respublikasining 06.05.2022-yildagi Soliq kodeksi //qonun hujjatlari ma`lumotlari Milliy bazasi 06.05.2022., № 03/22/767/0386.

1.4 O`zbekiston Respublikasining 14.03.2022 yildagi Raqobat to`g`risidagi Qonuni //qonun hujjatlari ma`lumotlari Milliy bazasi 14.03.2022., № 03/22/759/0213.

1.5 O`zbekiston Respublikasining 21.04.2021 yildagi Tashqi iqtisodiy faoliyat to`g`risidagigi Qonuni //qonun hujjatlari ma`lumotlari Milliy bazasi 21.04.2021., № 03/21/683/0375.

1.6 O`zbekiston Respublikasining 07.02.2019 yildagi Xalqaro shartnomalar to`g`risidagigi Qonuni //qonun hujjatlari ma`lumotlari Milliy bazasi 07.02.2019., № 03/19/518/2589.

1.7 O`zbekiston Respublikasining 18.02.2020 yildagi Maxsus iqtisodiy zonalar to`g`risidagigi Qonuni //qonun hujjatlari ma`lumotlari Milliy bazasi 18.02.2020., № 03/20/604/0175.

2.1 Administrativno-pravovoe regulirovanie v sfere ekonomicheskix otnosheniy// Akademicheskiy pravovoy universitet pri institute gosudarstva i prava Rossiyskoy akademii nauk // 2019. B 565.;

2.2 Bakaeva T.R Problemы pravovogo regulirovaniya tamojenno-tarifnыx otnosheniy// Yurist, 2019. B 470.

2.3 Viner J. Gosudarstvennoe regulirovanie vneshneekonomicheskoy deyatelьnosti 2016. B 170.

VOYAGA ETMAGANLARGA TERGOV JARAYONIDA EXTIYOT CHORASINI QULLASH ASOSLARI VA AMALIYOTDAGI MUAMMOLAR

Valijon Sherzodov
"Huquqni muhofaza qilish akademiyasi"
Magistranti

Anotatssiya: Ushbu maqolada voyaga yetmagan gumon qilinuvchi (ayblanuvchiga) nisbatan ehtiyot chorasini tanlashning asosiy muammoli savollari ko'rib chiqilmoqda. Ushbu ehtiyot chorasiga aloqador muammolar bilan shug'ullangan mualiflarning turli nuqtai nazarlarida tahlil qilinadi, voyaga etmaganlarga nisbatan qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasining "eksklyuzivligi" masalasi koʻrib chiqiladi va tegishli xulosalar asoslanadi. Ehtiyot choralarini amalga oshirish hamda voyaga yetmaganlarning jinoyat sodir etishlarini oldini olish masalalari koʻrib chiqilgan.

Kalit soʻzlar: ehtiyot chorasi, voyaga yetmagan gumon qilinuvchi, voyaga yetmagan ayblanuvchi, qamoqqa olish, huquqbuzarlik.

Voyaga etmagan shaxslar jinoyat huquqi va jinoyat-protsessual huquqda alohida subyekt sifatida e'tirof etilgan boʻlib, ularning jinoiy javobgarligi, jazoni qoʻllash tartibi hamda tergov jarayonida protsessual huquqlari boshqa toifadagi shaxslardan tubdan farq qiladi. Chunki voyaga etmagan shaxs psixologik va ijtimoiy jihatdan yetuk emas, huquqiy bilimlari cheklangan, oʻz huquq va manfaatlarini toʻlaqonli himoya qila olmaydi. Shu sababdan, ularga nisbatan ehtiyot chorasini qoʻllash masalasi alohida ehtiyotkorlik va qonuniylik tamoyillari asosida hal etilishi lozim. Soʻngi yillardagi olib borilayotgan sud-huquq islohotlarining asosiga qonun ustuvorligi, fuqarolarning qonun oldida tengligi, insonparvarlik, adolatlilik va aybsizlik prezumpsiyasi kabi konstitutsiyaviy prinsiplar poydevor qilib qoʻyilgan. Yoshlarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta'minlash Oʻzbekiston Respublikasining 2030-yilgacha rivojlanish tarraqiyot strategiyasining eng asosiy masalalaridan biridir. Muhtaram Prezidentimiz yurtboshimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev voyaga yetmaganlar yurtimiz kelajagi boʻlmish yoshlarimiz uchun ularning rivojlanishlari sifatli bilim va koʻnikmalar olishlari, kelgusidagi toʻgʻri halol va pokiza hayotlari uchun juda ham katta e'tibor berib katta shart sharoitlar yaratib bermoqdalar. Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga binoan, fuqarolarning Konstitutsiya va qonunlarda mustahkamlab qoʻyilgan huquq va erkinliklari daxlsizdir, ulardan sud qarorisiz mahrum etishga yoki ularni cheklab qoʻyishga hech kim haqli emasligi qayd etilgan. Ushbu konstitutsiyaviy qoida umume'tirof etilgan xalqaro huquqiy standartlarda ham aks ettirilganligini tan olish kerak. Xususan, 1966 yilda qabul qilingan «Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro Pakt»ning 9-moddasi 3-qismiga asosan «Jinoiy ayblov bilan

qamalgan yoki ushlangan har bir shaxs sudya yoki qonun bo‘yicha sud hokimiyatini amalga oshirish huquqi bo‘lgan boshqa mansabdor shaxs huzuriga keltirilishi va ayblanayotgan shaxs oqilona muddat ichida ishi sudda ko‘rilishi yoki ozod qilinishini talab qilish huquqiga egaligi qayd etilgan. Shu bilan birga, muayyan hollarda jinoyat sodir etgan shaxslarga nisbatan qonun xujjatlarida belgilangan asoslar va tartibda muayyan protsessual majburlov va ehtiyot choralari qo‘llanilishi mumkin.

Qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini sodir etilgan jinoyat uchun jazo emas, balki uning asosiy vazifasi - huquqbuzarliklarning oldini olish, chunki ular jinoyat sodir etganlik yoki protsessual qoidani buzganlik uchun emas, balki ayblanuvchi (gumon qilinuvchi) protsessual majburiyatlarni bajarishini ta'minlash va u yangi jinoyatlar sodir etishi, tergov va suddan yashirinishi, ish bo'yicha haqiqatni aniqlashga to'sqinlik qilishga urinishlarining oldini olish uchun qo'llaniladi. Yuqorida ko'rsatilganlar bilan bir qatorda qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasi, alohida hollarda, uch yildan ortiq bo'lmagan muddatga ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazo nazarda tutilgan qasddan sodir etilgan jinoyatlarga doir, shuningdek ehtiyotsizlik oqibatida sodir etilib, buning uchun besh yildan ortiq bo'lmagan muddatga ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazo nazarda tutilgan jinoyatlarga doir ishlar bo'yicha qo'llanilishi mumkin. Alohida hollarda ushbu ehtiyot chorasi yuqoridagi talablardan istisno tariqasida ham qo'llanilishi mumkin: 1. Ayblanuvchi, sudlanuvchi tergov va suddan yashiringanida; 2. Ushlab turilgan gumon qilinuvchining shaxsi aniqlanmaganida; 3. Ilgari qo'llanilgan ehtiyot chorasi ayblanuvchi, sudlanuvchi tomonidan buzilganida; 4. Ushlab turilgan gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchi, sudlanuvchi O'zbekiston Respublikasida doimiy yashash joyiga ega bo'lmaganida; 5. Jinoyat qamoq yoki ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazoni o'tash davrida sodir etilganida, deb ko'rsatilgan. Qonuniylik tergov organlaridan qonun ularning zimmasiga yuklagan huquq va majburiyatlarni aniq bajarishlarini talab qiladi. Protsessual huquq va majburiyatlarning uzviy aloqadorligi - tergovchi huquqiy maqomining o'ziga xos jihatidir. Masalan, JPKga binoan tergovchi asoslar bo'lgan taqdirda jinoyat ishini qo'zg'atish huquqiga ega. Shu bilan birga, bu uning bevosita majburiyati hamdir. Ushbu majburiyatni bajarmaslik qonuniylikni va xizmat burchini buzish deb baholanadi.

Voyaga etmaganlarga nisbatan ehtiyot choralarini qo‘llash masalasi huquqiy, psixologik va ijtimoiy jihatdan murakkab jarayondir. Shu sababdan, amaldagi qonun normalarini takomillashtirish, amaliyotda ularga nisbatan yumshoqroq va tarbiyaviy ta’sirga ega ehtiyot choralarini qo‘llashni kengaytirish maqsadga muvofiqdir. Bu esa voyaga etmagan shaxslarning huquq va manfaatlarini himoya qilish bilan birga, ularni jamiyatga qayta moslashtirishga xizmat qiladi. Shu o‘rinda ta’kidlash kerakki, qamoqqa olishning «asoslanganligi» shunchalar keng tushunchaki, uning ortida shaxsning O'zbekiston Respublikasining fuqarosi ekanligidan tortib, jinoyatchining xonadonida akvariumda baliqlar qarovsiz qolganligi va ularni boqishga odam yo'qligi holatigacha yetkazib borish mumkin. Shu bilan birga sud tomonidan shaxsni noqonuniy qamoqqa olinganligi yuzasidan qilgan shikoyati faqat «qonuniylik» nuqtai-nazaridan ko'rib chiqilishi va qonunda joriy qilingan qoidalarga asoslanishi

kerak, deb hisoblaymiz. Ya'ni, agar qamoqqa olish to'g'risidagi ajrimni tekshirish jarayonida qamoqqa olish ehtiyot chorasi JPK talablariga zid ravishda, noqonuniy qo'llanilgan bo'lsa shaxsni ozod qilish kerak, agarda JPK talablariga javob bersa, qonuniy ravishda iltimos kiritilgan bo'lsa, shaxsni qamoqqa olishning «maqsadga nomuvofiqligi» yoki «asoslanmaganligi» haqidagi vajlar inobatga olinmasligi lozim.

Xulosa o‘rnida, Xalqaro huquqiy normalar, xususan, BMTning Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasi, Pekin qoidalari va ayrim rivojlangan davlatlar tajribasi (Germaniya, Fransiya, Kanada) shuni ko‘rsatadiki, voyaga etmaganlarga nisbatan qamoqqa olish chorasidan faqatgina “oxirgi instansiya” sifatida va eng qisqa muddatga foydalanish maqsadga muvofiqdir. Amaliyotda esa ularga nisbatan tarbiyaviy, ijtimoiy reabilitatsiya va probatsiya choralarini keng qo‘llash yuqori samara bergan. O‘zbekiston amaliyotida ham ushbu xalqaro tajribani hisobga olgan holda: qamoqqa olishni keskin cheklash, psixologik-pedagogik ekspertizani majburiy tartibga kiritish, probatsiya va ijtimoiy nazorat tizimini rivojlantirish, mahalla va ta’lim muassasalarini jarayonga kengroq jalb etish, maxsus tayyorlangan advokatlar orqali sifatli huquqiy yordamni ta’minlash zarur. Shunday yondashuv voyaga etmaganlarni insonparvarlik ruhida himoya qilish, ularning huquqlarini xalqaro standartlarga mos ravishda kafolatlash hamda jamiyatga qayta moslashuvini ta’minlash imkonini beradi. Natijada nafaqat jinoyatchilikning oldi olinadi, balki yosh avlodning to‘laqonli huquqiy tarbiyasi va ijtimoiylashuvi ham ta’minlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.
2. Inson huquqlari bo'yicha halqaro shartnomalar: to'plam. -Toshkent, 2004. -B.40.
3. “Qamoqqa olishga sanksiya berish huquqining sudlarga o'tkazilishi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi Qonuni// O'lim jazosini bekor qilish hamda qamoqqa olishga sanksiya berish huquqini sudlarga o'tkazishga oid normativ - huquqiy hujjatlar to'plami”. -T., 2007. -B.18-34.
4. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 23.01.2020 y., 03/20/603/0071-son.
5. O‘zbekiston Respublikasining Ma’muriy javobgarlik to`g‘risidagi kodeksi // O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 25.07.2018 y., 03/18/487/1569-son.
6. O‘zbekiston Respublikasining ―Voyaga yetmaganlar o‘rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarlikning profilaktikasi to‘g‘risida‖gi Qonuni //O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 13.09.2019 y., 03/19/567/3737-son. 70

VOYAGA ETMAGANLARGA TERGOV JARAYONIDA EXTIYOT CHORASINI QULLASH ASOSLARI VA AMALIYOTDAGI MUAMMOLAR

Valijon Sherzodov
"Huquqni muhofaza qilish akademiyasi"
Magistranti

Anotatssiya: Mazkur maqolada voyaga etmagan shaxslarga nisbatan jinoyat protsessi doirasida ehtiyot choralarini qo'llashning huquqiy asoslari, ularning qo'llanish shartlari hamda tergov amaliyotida yuzaga kelayotgan muammolar tahlil qilinadi. Shuningdek, xalqaro standartlar hamda milliy qonunchilik asosida voyaga yetmaganlarning huquqlarini ta'minlash mexanizmlari o'rganilib, mavjud muammolarni bartaraf etish bo'yicha takliflar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: voyaga etmaganlar, ehtiyot chorasi, jinoyat protsessi, tergov, inson huquqlari, qamoqqa olish, kafolat, nazorat.

Voyaga etmagan shaxslarning jinoyat protsessidagi huquqiy maqomi zamonaviy huquqiy tizimlarda alohida e'tibor talab qiladigan masalalardan biridir. Voyaga etmaganlar nafaqat jinoyat sodir etgan shaxs sifatida, balki ijtimoiy himoyaga muhtoj shaxslar sifatida ham qaraladi. Shu sababli ularga nisbatan qo'llaniladigan jinoyat-protsessual choralar, xususan ehtiyot choralarini qo'llash masalasi insonparvarlik va adolat tamoyillariga asoslanishi lozim. Jinoyat protsessida ehtiyot chorasi gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchining tergovdan yashirinib ketishini, jinoyat faoliyatini davom ettirishini yoki dalillarni yo'q qilishini oldini olish maqsadida qo'llaniladigan muhim protsessual institut hisoblanadi. Biroq voyaga etmagan shaxslarga nisbatan ushbu choralarni qo'llashda ularning yosh xususiyatlari, psixologik holati va ijtimoiy muhitini hisobga olish zarur. Xalqaro huquqiy hujjatlar, jumladan BMTning Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi, shuningdek Voyaga etmaganlar adliyasi bo'yicha Pekin qoidalari voyaga etmaganlarga nisbatan qamoqqa olish chorasi faqat istisno tariqasida va eng qisqa muddatga qo'llanishi lozimligini belgilaydi.

Voyaga etmaganlarga nisbatan ehtiyot choralarini qo'llashning o'ziga xos jihatlari quyidagilarda namoyan bo'ladi. Voyaga etmaganlarga ehtiyot choralarini qo'llashda quyidagi omillar inobatga olinadi: 1. Yosh xususiyati - Voyaga etmagan shaxsning yoshiga qarab uning psixologik holati, ijtimoiy rivojlanishi va tarbiyaviy muhitiga baho beriladi. 2. Tarbiyaviy muhit - Voyaga etmagan shaxsning oilaviy sharoiti, ota-onasi yoki qonuniy vakillari mavjudligi ham muhim ahamiyatga ega. 3. Jinoyatning og'irlik darajasi - Ehtiyot chorasi tanlashda sodir etilgan jinoyatning ijtimoiy xavflilik darajasi ham hisobga olinadi. 4. Shaxsning xulq-atvori - Voyaga etmagan shaxsning oldingi xulq-atvori, o'qish yoki ishlash joyidagi tavsifnomasi ham muhim rol o'ynaydi. Shuni ta'kidlash lozimki, voyaga etmaganlarga nisbatan

qamoqqa olish ehtiyot chorasi eng oxirgi chora sifatida qo‘llanishi lozim. Bu prinsip xalqaro huquq normalarida ham mustahkamlangan. JPKning 242-moddasiga asosan ehtiyot chorasi sifatida qamoqqa olish Jinoyat kodeksida uch yildan ortiq muddatga ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazo nazarda tutilgan qasddan sodir etilgan jinoyatlarga doir hamda ehtiyotsizlik oqibatida sodir etilib, buning uchun Jinoyat kodeksida besh yildan ortiq muddatga ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazo nazarda tutilgan jinoyatlarga doir ishlar bo'yicha qo‘llanilishi mumkin.

Jinoyat protsessida ehtiyot chorasi shaxsning protsessual majburiyatlarini ta’minlashga qaratilgan majburlov chorasi hisoblanadi. Ehtiyot choralarining asosiy vazifasi jinoyat protsessining normal kechishini ta’minlashdan iborat. Voyaga etmaganlarga nisbatan ehtiyot choralarini qo‘llashning nazariy asoslari quyidagi tamoyillarga tayanadi: **1. Insonparvarlik tamoyili** bu orqali voyaga etmagan shaxslarning ruhiy va jismoniy rivojlanish darajasi kattalardan farq qiladi. Shu sababli ularga nisbatan qo‘llaniladigan choralar tarbiyaviy yo‘nalishga ega bo‘lishi zarur. **2. Minimal majburlov tamoyili** bu orqali voyaga etmaganlarga nisbatan imkon qadar eng yengil ehtiyot chorasi qo‘llanishi kerak. **3. Individual yondashuv tamoyili** har bir voyaga etmagan shaxsning shaxsiy xususiyatlari, oilaviy sharoiti, tarbiyaviy muhiti va ijtimoiy holati alohida o‘rganilishi zarur. Voyaga etmagan shaxslarga nisbatan qamoqqa olish ehtiyot chorasi qo‘llanilganda quyidagi omillar hisobga olinishi zarur: sodir etilgan jinoyatning og‘irlik darajasi; voyaga etmagan shaxsning ilgari sudlanganligi; uning oilaviy va ijtimoiy sharoiti; tergovdan yashirinib ketish ehtimoli. Shuningdek, qamoqqa olish chorasi qo‘llanilganda voyaga etmaganlar kattalardan alohida saqlanishi lozim. Xorijiy davlatlar tajribasi voyaga etmaganlar huquqlarini himoya qilishda muhim ahamiyatga ega. **Germaniya tajribasi** tahlil qiladigan bo‘lsak, Germaniyada voyaga etmaganlar jinoyat ishlari bo‘yicha maxsus sudlar faoliyat yuritadi. Qamoqqa olish chorasi faqat istisno hollarda qo‘llaniladi. **Yaponiya tajribasi** shuni bizga ko‘rsatadiki, Yaponiyada voyaga etmaganlar ishlari maxsus oilaviy sudlar tomonidan ko‘rib chiqiladi. **Fransiya tajribasida** esa Fransiyada voyaga etmaganlar bilan ishlashda ijtimoiy xizmatlar faol ishtirok etadi.

Xulosa o‘rnida, voyaga etmaganlarga nisbatan ehtiyot choralarini qo‘llash jinoyat protsessining muhim institutlaridan biri hisoblanadi. Ushbu sohada insonparvarlik tamoyillari ustuvor bo‘lishi lozim. Voyaga etmagan shaxslarning huquq va erkinliklarini himoya qilish maqsadida ehtiyot choralarini qo‘llashda individual yondashuv, minimal majburlov va tarbiyaviy ta’sir choralariga ustuvor ahamiyat berilishi zarur. Mazkur sohada qonunchilikni takomillashtirish hamda xalqaro tajribani joriy etish orqali voyaga etmaganlar huquqlarini yanada samarali himoya qilish mumkin. Mazkur sohani takomillashtirish maqsadida quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin: Voyaga etmaganlarga nisbatan qamoqqa olish ehtiyot chorasi qo‘llanishini maksimal darajada cheklash. Jinoyat-protsessual kodeksida alternativ ehtiyot choralarining qo‘llanishini kengaytirish. Voyaga etmaganlar bilan ishlovchi tergovchilar uchun maxsus tayyorgarlik tizimini joriy etish. Voyaga etmaganlar adliyasi institutini rivojlantirish. Voyaga etmaganlarga nisbatan ehtiyot choralarini qo‘llashda sud nazoratini kuchaytirish orqali erishimiz

mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.

2. Inson huquqlari bo'yicha halqaro shartnomalar: to'plam. -Toshkent, 2004. -B.40.

3. “Qamoqqa olishga sanksiya berish huquqining sudlarga o'tkazilishi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi Qonuni// O'lim jazosini bekor qilish hamda qamoqqa olishga sanksiya berish huquqini sudlarga o'tkazishga oid normativ - huquqiy hujjatlar to'plami”. -T., 2007. -B.18-34.

4. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 23.01.2020 y., 03/20/603/0071-son.

5. O‘zbekiston Respublikasining Ma’muriy javobgarlik to`g‘risidagi kodeksi // O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 25.07.2018 y., 03/18/487/1569-son.

6. O‘zbekiston Respublikasining ―Voyaga yetmaganlar o‘rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarlikning profilaktikasi to‘g‘risida‖gi Qonuni //O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 13.09.2019 y., 03/19/567/3737-son. 70

ФАЛСАФА ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

JINOYAT VA JINOYATCHILIK: NAZARIY VA FALSAFIY QARASHLAR

Safarov Nurbek Abdivaliyevich,
Qarshi davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi
Yuridik fanlar bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Annotatsiya. Ushbu maqola “Jinoyat va jinoyatchilik: nazariy va falsafiy qarashlar” mavzusiga bag‘ishlangan bo‘lib, jinoyatchilikning ijtimoiy tabiati, uning tarixiy ildizlari va zamonaviy jamiyatdagi shakllanish omillari tahlil qilinadi. Maqolada jinoyatchilik tushunchasi huquqiy va falsafiy nuqtai nazardan ko‘rib chiqiladi, uning jamiyatdagi roli, sabablari va ijtimoiy oqibatlari o‘rganiladi. Shuningdek, ibtidoiy jamoa davridan o‘rta asrlargacha bo‘lgan jinoyatchilik shakllari, ularning iqtisodiy, ijtimoiy va diniy kontekstdagi ta’siri, davlat va huquq tizimi bilan aloqasi tahlil qilinadi. Maqola nazariy va falsafiy yondashuvlar orqali jinoyatchilikni tushunishga, uning oldini olish va ijtimoiy nazorat mexanizmlarini shakllantirishga ilmiy asos yaratadi

Kalit so‘zlar: Jinoyat, jinoyatchilik, jamiyat, ijtimoiy hodisa, huquqiy nazariya, falsafiy tahlil, tarixiy ildizlar, ijtimoiy- iqtisodiy omillar, jamiyat qadriyatlari

Inson o‘zining turli-tuman ehtiyojlarini qondirishi uchun muttasil ravishda va turli yo‘nalishlarda faoliyat ko‘rsatmog‘i darkor. Xususan, u oziq-ovqat, kiyim-kechak, uy-joy, sog‘lom va xavfsiz muhit bilan bog‘liq biologik ehtiyojlarini qondirish uchun samarali aqliy yoxud jismoniy mehnat faoliyati bilan mashg‘ul bo‘lishi, jamiyatning boshqa a’zolari bilan turfa munosabatlarga kirishishi zarur. O‘z-o‘zini anglash, bilim olish, yangi malaka va ko‘nikmalarni o‘zlashtirish, ijod bilan shug‘ullanish, kamolotga yetishish kabi ma’naviy ehtiyojlar uni ma’naviy izlanishga, madaniy hayotda ishtirok etishga, o‘z salohiyatini namoyon etishga undaydi. Muayyan guruh yoxud davra a’zosiga aylanish, ijtimoiy maqomga ega bo‘lish bilan bog‘liq ijtimoiy ehtiyojlar ijtimoiy faoliyatni, hammaslaklar bilan hamkorlikni taqozo qiladi. Biroq insonning biologik, ma’naviy va ijtimoiy ehtiyojlarini qondirishga yo‘naltirilgan faoliyati hamisha ham samarali va mashaqqatsiz kechavermaydi. Bu boradagi besamarlik va mashaqqat kimnidir o‘z maqsadlari yo‘lida sobit turishga, ijodiy tafakkur yuritishga, muddaoga erishishning yangi yo‘llarini izlab topishga undasa, kimnidir jamiyatdagi huquqiy meyor va tamoyillarni buzish, shu jumladan ijtimoiy jihatdan xavfli harakat-larni sodir etish sari yetaklab keladi. Barcha jamiyatlarda aynan ana shu ij-timoiy xavfli xatti-harakatlar jinoyat sifatida tavsiflanadi.

Yuqoridagi mulohazadan ko‘rinadiki, huquqbuzarlik-bu jamiyatda o‘rnatilgan huquqiy me’yorlarni buzish yoki ularga rioya qilmaslik natijasida sodir etiladigan, davlat va jamiyat manfaatlariga, shaxs huquq va erkinliklariga zarar yetkazuvchi

aybli harakatdir[1]. Jinoyat esa ana shu huquqbuzarlikning eng og‘ir va ijtimoiy xavfli ko‘rinishidir. Inson hatti-harakatlarining boshqa shakllari, huquqbuzarlikning o‘zga ko‘rinishlari kabi jinoyatning ham o‘z belgilari, xususiyatlari mavjud. Jinoyat belgilari uni boshqa huquqbuzarliklardan ajratib turuvchi, ijtimoiy va huquqiy mohiyatini belgilab beruvchi muhim mezonlar hisoblanadi. Jinoyat, avvalo, jamiyat uchun ijtimoiy xavfli holat bo‘lib, u mavjud tartib, tinchlik va adolatga tahdid soladi, muayyan darajada zarar yetkazadi yoki zarar yetkazish xavfini tug‘diradi. Jinoyatning yana bir muhim belgisi uning qonun nuqtai nazaridan taqiqlanganligidir. Boshqacha aytganda, faqat tegishli qonun me’yorlarida qayd etilgan ijtimoiy jihatdan xavfli qilmishgina jinoyat hisoblanadi. Insonning aybdorligi ham jinoyatning muhim belgilaridan biri sanaladi. Har qanday jinoyat faqat aybdor shaxs tomonidan sodir etiladi. O‘z qilmishining jamiyat uchun xavfli ekanini anglab, o‘zi xohishiga ko‘ra yoki ehtiyotsizlik tufayli bunday harakatni amalga oshirgan inson jinoyatchi sifatida e’tirof etiladi. Jinoyat belgilari haqida mulohaza yuritganda uning huquqqa xilofligi ham tilga olinadi. Jinoyat mavjud huquqiy me’yorlarga zidligi, davlat, jamiyat va inson manfaatlari, xavfsizligi, daxlsizligiga zarar yetkazishi bilan xarakterlanadi[2].

Qonunchilikda jinoyat o‘z xususiyatlariga ko‘ra ijtimoiy xavfi katta bo‘lmagan, uncha og‘ir bo‘lmagan, og‘ir va o‘ta og‘ir jinoyatlarga bo‘linishi ko‘rsatiladi. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi 15-moddasiga ko‘ra, “ijtimoiy xavfi katta bo‘lmagan jinoyatlarga qasddan sodir etilib, qonunda uch yildan ko‘p bo‘lmagan muddatga ozodlikdan mahrum qilish tarzidagi jazo nazarda tutilgan jinoyatlar, shuningdek ehtiyotsizlik oqibatida sodir etilib, qonunda besh yildan ko‘p bo‘lmagan muddatga ozodlikdan mahrum qilish tarzidagi jazo nazarda tutilgan jinoyatlar kiradi. Uncha og‘ir bo‘lmagan jinoyatlarga qasddan sodir etilib, qonunda uch yildan ortiq, lekin besh yildan ko‘p bo‘lmagan muddatga ozodlikdan mahrum qilish tarzidagi jazo nazarda tutilgan jinoyatlar, shuningdek ehtiyotsizlik oqibatida sodir etilib, qonunda besh yildan ortiq muddatga ozodlikdan mahrum qilish tarzidagi jazo nazarda tutilgan jinoyatlar kiradi. Og‘ir jinoyatlarga qasddan sodir etilib, qonunda besh yildan ortiq, lekin o‘n yildan ko‘p bo‘lmagan muddatga ozodlikdan mahrum qilish jazosi nazarda tutilgan jinoyat-lar kiradi. O‘ta og‘ir jinoyatlarga qasddan sodir etilib, qonunda o‘n yildan ortiq muddatga ozodlikdan mahrum qilish yoxud umrbod ozodlikdan mahrum qilish jazosi nazarda tutilgan jinoyatlar kiradi”[3].

Ilmiy manbalarda jamiyatda sodir etilgan barcha jinoyatlar yig‘indisini ifodalashda “jinoyatchilik” tushunchasi qo‘llaniladi va u murakkab ijtimoiy hodisa sifatida tavsiflanadi. Masalan, mashhur fransuz faylasufi Jan-Jak Russo jinoyatchilikni jamiyatda mavjud bo‘lgan tenglikning buzilishi bilan bog‘laydi. Uning fikriga ko‘ra, fuqarolarning turli manfaatlari davlat tomonidan samarali ta’minlanmay qo‘yilgan onidan boshlab odamlar qonunlarga bo‘ysunishni to‘xtatadilar. Jinoyatchilikning yuzaga kelishi va kuchayishiga xuddi shu omil turtki

---

[1] Левкович Р.В. Правонарушение его признаки и виды.// Вестник науки, 2018, Vol. 4,№9.- 86-с.

[2] Sobirov U., Xudayqulov F. Jinoyat va uning belgilari.// Евразийский журнал академических исследований, 2022, №2.- 171–173-б.

[3] O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi.// lex.uz/docs/111453.

beradi[4]. Nemis klassik falsafasining atoqli namoyondasi, mashhur mutafakkir Georg Vilgelm Fridrix Gegel oʻzining 1820 yilda chop etilgan “Huquq falsafasi” nomli asarida jinoyatchilikni “inson irodasining qonunga qarshi ifodasi” deya talqin etadi[5].

Kommunistik mafkura asoschilari Karl Marks va Fridrix Engels jinoyatchilik mohiyatini iqtisodiy va sinfiy munosabatlar bilan bogʻlagan holda ochib berishga urinadilar. Xususan, K. Marksning taʼkidlashicha, jinoyatchilik kapitalistik tuzumda hukm suradigan ijtimoiy tengsizlik, insonning inson tomonidan ekspluatatsiya qilinishi oqibatidir[6]. F. Engels esa jinoyatchilikni mehnat taqsimoti va mulkiy munosabatlardagi adolatsizlikdan ildiz oluvchi ijtimoiy illat sifatida izohlaydi[7].

Fransuz sotsiologi Emil Dyurkgeym jinoyatchilikni har qanday jamiyatda mavjud boʻlgan odatiy ijtimoiy hodisa sifatida talqin etadi[8]. Tarkibiy funksionalizm asoschisi Talkott Parsons ham uni oʻta murakkab ijtimoiy hodisa sifatida qayd qiladi. Uning mulohazalariga qaraganda, jamiyatda qadriyatlarning tanazzulga yuz tutishi turfa deviant xulqlarning, shu jumladan jinoyatchilikning yuzaga kelishiga sabab boʻladi[9].

XX asrning taniqli sotsiologi Robert Merton inson oʻz oldiga qoʻygan maqsad-muddaolariga qonuniy yoʻllar va vositalar bilan erisha olmaganida jinoyat sodir etishga majbur boʻlishini uqdiradi[10]. Ingliz sotsiologi Zigmunt Bauman zamonaviy jamiyat sharoitidagi individualistik turmush tarzi, axloqiy tanazzul jinoyatchilikning yangi turlarini keltirib chiqarayotga-niga eʼtiborni qaratadi[11].

Bugungi kunda ilmiy jamoatchilik hukmiga havola etilayotgan ilmiy manbalarda ham jinoyatchilik – mamlakatda muayyan davr mobaynida sodir etilgan barcha jinoyatlarni ifodalovchi, ijtimoiy jihatdan va tarixan oʻzgara boruvchi hodisa sifatida taʼriflanadi[12]. Taʼrifdan koʻrinadiki, birinchidan, jinoyatchilik jamiyatda sodir qilingan barcha jinoyatlarning yigʻindisidan tarkib topadi. Ikkinchidan, jinoyatchilik oʻzgaruvchan va mazmu-nan hamda tarkiban dinamik xarakterga ega boʻlgan hodisadir. Uchinchidan, jinoyatchilik avvalo huquqiy hodisa sifatida tavsiflanadi. Toʻrtinchidan, jinoyatchilik jamiyatning buguni va kelajagi uchun katta xavf-xatar tugʻdiruvchi, koʻplab muammolarni vujudga keltiruvchi ijtimoiy hodisadir[13].

Xulosa qilib aytganda, XX asr sotsiologlari Robert Merton va Zigmunt Bauman ilmiy tadqiqotlari orqali jinoyatchilikning ijtimoiy va psixologik sabablari hamda zamonaviy jamiyatdagi oʻzgaruvchan xususiyatlariga eʼtibor qaratgan. Merton shuni taʼkidlaydiki, inson oʻz maqsadlariga qonuniy vositalar bilan erisha

---

[4] Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре или принципы политического права. — М.: Юрайт, 2023.
[5] Гегель Г.В.Ф. Философия права.- М.:АСТ, 2023.
[6] Маркс К. Немецкая идеология./ Маркс К., Энгельс Ф. Собрание сочинений.-М.: Политиздат, 1955.- Т. 3.
[7] Энгельс Ф. Положение рабочего класса в Англии.// altkprf.ru/upload/iblock/e00/e003688f15c616416121ca8059fb95d1.pdf.
[8] Дюркгейм Э. Правила социологического метода.- М.:АСТ, 2021.
[9] Парсонс Т. Социальная система.- М.: Академический проект, 2018.
[10] Мертон Р. Социальная структура и аномия./ Социальная теория и социальная структура.- М.: Хра-нитель, 2006.- С. 245-250.
[11] Бауман З. Текучая современность.- М.-СПб.: Питер, 2008.
[12] Моисеев Н.Д., Шерхов Р.Р. Понятие преступности и ее криминологические характеристики.// Аграрное и земельное право, 2023, №8.- 117-с.
[13] Oʻsha manba.- 117-s.

olmasa, jinoyatga yoʻl qoʻyishi mumkin. Bauman esa individualistik turmush tarzi va axloqiy tanazzul jinoyatchilikning yangi shakllarini yuzaga keltirishini koʻrsatadi.

Bugungi kunda ilmiy manbalar jinoyatchilikni jamiyatda sodir boʻlgan barcha jinoyatlarning yigʻindisi sifatida, oʻzgaruvchan va dinamik hodisa, huquqiy va ijtimoiy xavf manbai sifatida talqin qiladi. Shundan kelib chiqib, jinoyatchilik jamiyatning buguni va kelajagi uchun muhim ijtimoiy masala boʻlib, uning oldini olish va nazorat qilish tizimli yondashuvni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Левкович Р.В. Правонарушение его признаки и виды.// Вестник науки, 2018, Vol. 4, №9.- 86-с.
2. Sobirov U., Xudayqulov F. Jinoyat va uning belgilari.// Евразийский журнал академических исследований, 2022, №2.- 171–173-б.
3. Oʻzbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi.// lex.uz/docs/111453.
4. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре или принципы политического права. — М.: Юрайт, 2023.
5. Гегель Г.В.Ф. Философия права.- М.:АСТ, 2023.
6. Маркс К. Немецкая идеология./ Маркс К., Энгельс Ф. Собрание сочинений.-М.: Политиздат, 1955.- Т. 3.
7. Энгельс Ф. Положение рабочего класса в Англии.// altkprf.ru/upload/iblock/e00/e003688f15 c616416121ca8059fb95d1.pdf.
8. Дюркгейм Э. Правила социологического метода.- М.:АСТ, 2021.
9. Парсонс Т. Социальная система.- М.: Академический проект, 2018.
10. Мертон Р. Социальная структура и аномия./ Социальная теория и социальная структура.- М.: Хра-нитель, 2006.- С. 245-250.
11. Бауман З. Текучая современность.- М.-СПб.: Питер, 2008.
12. Моисеев Н.Д., Шерхов Р.Р. Понятие преступности и ее криминологические характеристики.// Аграрное и земельное право, 2023, №8.- 117-с.
13. Oʻsha manba.- 117-s.

JINOYATCHILIK IJTIMOIY HODISA SIFATIDA: IJTIMOIY-TARIXIY ASPEKTLARI

Safarov Nurbek Abdivaliyevich,
Qarshi davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi
Yuridik fanlar boʻyicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Annotatsiya. Ushbu maqola jinoyatchilikni ijtimoiy hodisa sifatida oʻrganishga bagʻishlangan boʻlib, uning ijtimoiy-tarixiy ildizlari, shakllanish sabablari va jamiyatdagi oʻrni tahlil qilinadi. Tadqiqotda jinoyatchilikning ibtidoiy jamoadan oʻrta asrlargacha boʻlgan tarixiy rivojlanishi, ijtimoiy- iqtisodiy tengsizlik, qadriyatlar tizimi va din ta’siri kontekstida oʻrganiladi. Maqolada jinoyatchilik tushunchasi huquqiy va ijtimoiy nuqtai nazardan koʻrib chiqiladi, shuningdek, jamiyatning turli davrlarida jinoyatchilikka munosabat, uning oldini olish mexanizmlari va nazorat shakllari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari jinoyatchilikning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy omillarga bogʻliqligini, shuningdek, uning tarixiy va ijtimoiy oʻzgaruvchan tabiati mavjudligini koʻrsatadi.

Kalit soʻzlar: Jinoyat, turmush tarzi, tarixiy jinoyatlar, ijtiomoiy xavflilik, ayv va jazo, jinoyatchilik, jamiyat, ijtimoiy hodisa, huquqiy nazariya, falsafiy tahlil, tarixiy ildizlar, ijtimoiy- iqtisodiy omillar, jamiyat qadriyatlari.

Jinoyatchilik tabiiy emas, ijtimoiy hodisadir. Binobarin, insoniyat tarixida uning paydo boʻlishi sabablari ijtimoiy omillar, xususan jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti, inson ongi va faoliyatidagi evrilishlar, jamiyatdagi qadriyatlarning shakllanishi bilan bevosita bogʻliq. Jinoyatchilik tarixiy ildizlari ibtidoiy jamoa tuzumi davriga borib taqaladi. Toʻgʻri, bu davrda davlat, qonun va huquqni muhofaza qilish tizimi halicha mavjud emas edi. Kishilar turmushi, ular oʻrtasidagi oʻzaro munosabatlar asosan urf-odatlar, an’analar va turfa kelishuvlari asosida boshqarilardi. Jamoaning har bir a’zosi umummanfaatlarga boʻysungan holda yashar, jamoada qabul qilingan meyorlar esa turmushning odatiy tartibini belgilar edi. Shu bois bu davrda ana shu meyorlarning buzilishi jinoyat deb baholanardi[14].Jinoyatchilikning dastlabki shakllari birinchi navbatda moddiy ehtiyojlarni mavjud meyorlarni buzgan holda qondirish bilan bogʻliq boʻlgan. Dehqonchilik va ovchilik bilan kun koʻradigan jamoalarda oziq-ovqat va resurslar uchun raqobat tabiiy hol edi. Bu raqobat ayrim hollarda jamoa a’zolari oʻrtasida tortishuv va nizolarni keltirib chiqarardi. Bunday sharoitda umumjamoaviy mulk deya e’tirof etilgan ne’matlarning oʻzboshimchalik bilan egallab olinishi, oʻzlashtirilishi, boshqalarning inon-ixtiyoriga zid ravishda tasarruf qilinishi jamoa meyorlarining buzilishi, ya’ni jinoyat sifatida qabul qilinardi.

Ibtidoiy jamoada ijtimoiy maqom va yetakchilik uchun kurash ham jinoyatchilikning ilk sabablaridan biri boʻlgan. Yetakchilikka intilish, obroʻ uchun

[14] Антонян Ю.М. Преступность в первобытном обществе.// Вестник РГГУ. Серия “Экономика. Управление. Право”, 2019, №3.- 122-с.

raqobat, qasos va shaxsiy himoya tuyg'ulari ba'zan zo'ravonlik va mojarolarga olib kelgan. Ayniqsa, guruhlararo to'qnashuvlar - yer, ov joyi yoki ayollar uchun bo'lgan bahslar jamoa ichidagi tartibni buzgan va bu holatlar keyinchalik jinoyat sifatida qabul qilingan. Shuningdek, jinoyatchilikning ilk ildizlari oilaviy va jinsiy munosabatlar sohasida ham kuzatilgan. Ibtidoiy jamoalarda nikoh munosabatlari muayyan urf-odatlar asosida muvofiqlashtirilgani tufayli ularning buzilishi jinoyat sanalgan.

Ibtidoiy jamoa sharoitida sodir etilgan jinoyatlar uchun rasmiy jazo tizimi mavjud emas edi. Shu bois jazo tariqasida stixiyali ravishda shakllantirilgan mexanizmlar qo'llanilgan. Ularning eng keng tarqalgan usullardan biri jinoyatchini jamoadan chetlatish bilan bog'liq bo'lib, bu inson uchun eng og'ir jazo hisoblanardi. Ayrim vziyatlarda moddiy zararni qoplash, qon haqi to'lash amaliyoti ham ishlatilgan[15].

Vaqt o'tishi bilan mulkchilik munosabatlarining mustahkamlanishi,ijtimoiy tabaqalarning paydo bo'lishi, davlat institutlarining shakllanishi natijasida bu urf-odatlar huquqiy normalarga aylandi.

O'rta asrlarda kishilik jamiyatida feodal munosabatlar qaror topdi. Asosiy iqtisodiy resurslar, ayniqsa ularning eng muhimlaridan biri bo'lmish yer yirik mulkdorlar qo'lida jamlanib qoldi. Buning oqibatida jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlik keskin kuchaydi. Ana shu ijtimoiy hodisa jinoyatchilik tabiatini ham, unga bo'lgan munosabatni ham o'zgartirdi[16]. O'rta asrlarda yer boylik va hokimiyat manbai bo'lgani bois uning atrofidagi munosabatlar jinoyatchilikning asosiy sabablaridan biri bo'lib qoldi. Hatto qo'zg'olonlar, o'zgalar mulkiga zarar yetkazish, hokimiyat vakillariga qarshilik ko'rsatish kabi yirik jinoyatlar ham ana shu sababdan turtki oldi. Mazkur voqealar aslida ijtimoiy norozilik ifodasi bo'lsada, davlat va mulkdorlar tomonidan jinoyat deb baholandi. Bundan ko'rinadiki, o'rta asrlarda Sharqda ham, G'arbda ham "jinoyatchilik" tushunchasi birinchi navbatda iqtisodiy va maishiy maqsadlardan kelib chiqqan holda talqin qilinadigan bo'ldi.

Ma'lumki, o'rta asrlarda kishilik jamiyatining ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-huquqiy va ma'naviy-madaniy sohalariga dinning ta'siri nihoyatda katta edi. Din iqtisodiy munosabatlarni muvofiqlashtirishning, davlat va hokimiyat xarakterini belgilashning, ijtimoiy hayotni tashkil qilishning, inson xulq-atvorini nazorat qilishning asosiy vositasi bo'lib xizmat qilardi. Shu boisdan aslida huquqiy mazmunga ega bo'lgan "jinoyat" tushunchasi diniy kategoriya bo'lmish "gunoh" tushunchasidan ajratilmagan holda talqin etildi. Aynan shu sababga ko'ra Sharqda islom, G'arbda xristian dini meyorlariga qarshi chiqish, uning aqidalarini inkor etish, diniy marosimlarga xilof ish tutish jinoyat sifatida baholandi[17]. Shu sababga ko'ra, masalan, G'arbda inkvizitsiya davrida ko'plab hurfikrli kishilar, ijod ahli jinoyatchi sifatida e'tirof etildi hamda jazoga tortildi. O'rta asrlardagi feodal munosabatlar ustuvor bo'lgan kishilik jamiyatida axloqiy qadriyatlar ham diniy meyorlarga

[15] Антонян Ю.М. Преступность в первобытном обществе.// Вестник РГГУ. Серия "Экономика. Управление. Право", 2019, №3.- 124-с.

[16] Гущин Э.Н. Тёмный человек мрачного тысячелетия: образ преступника европейского Средневе-ковья.// NOMOTHETIKA: Философия. Социология. Право, 2015, Vol. 34, №20.- 134-с.

[17] o'sha manba.- 134-с.

tayangani tufayli ularga zid boʻlgan hatti-harakatlar jinoyat sifatida baholandi. Jumladan, zino, insofsizlik, diyonatsizlik kabi harakatlar ham jinoyat sanaldi. Binobarin, oʻrta asrlarda "jinoyatchilik" tushunchasi nafaqat iqtisodiy, balki siyosiy va diniy-mafkuraviy nuqtai nazardan ham talqin qilina boshlandi.

Oʻrta asrlarda ayrim jinoyat turlari oʻta paradoksal tarzda talqin qilindi. Masalan, bu davrda jamiyat turmush tarzida zoʻravonlik va kuch ishlatish hollari bot-bot uchrab turardi. Biroq ularning muayyan qismi qonuniy hatti-harakatlar deya talqin qilinsa, boshqa qismi jinoyat sifatida tavsiflanardi. Aytaylik, zamona zoʻrlari tomonidan hokimiyatni egallash yoxud uni saqlab qolish maqsadida amalga oshirilgan har qanday zoʻravonlik qonuniy hisoblanardi. Ammo shu zoʻravonlikka qarshi qilingan har qanday harakat – isyon, norozilik, oʻzini himoya qilishga urinish jinoyat sifatida baholanardi. Bunday paradoksal talqin davlat va jamiyat oʻrtasida oʻzaro ishonchsizlikni kuchaytirib borardi[18].

Yangi zamonda kishilik jamiyatida oʻzgacha xarakterdagi ijtimoiy munosabatlarning yuzaga kelishi jinoyatchilikning iqtisodiy, ijtimoiy hamda madaniy asoslarini oʻzgartirdi. Bu davrda mulk va ijtimoiy boylikning salmoqli ulushi tor davralar qoʻlida ja'm boʻlganicha qolaverdi. Aholining katta qismi iqtisodiy qiyinchiliklar girdobida umrguzaronlik qildi. Turmush darajasining pastligi, ishsizlik, kambagʻallik, yoʻqsillik, ijtimoiy-maishiy ahvolni yaxshilash imkoniyatlarining cheklanganligi ayrim shaxslarni oʻz ijtimoiy ahvolini boshqalarniki bilan taqqoslashga, ushbu qiyos ayanchli xulosalarga olib kelgani bois oʻz ehtiyojlarini qondirishning noqonuniy yoʻllarini izlashga undadi. Ilmiy manbalarda bunday ruhiy holat "relyativ deprivatsiya" (oʻz hayotini boshqalarniki bilan taqqoslash natijasida oʻzini haqsiz kamsitilgandek, imkoniyatlardan mahrum etilgandek his etish, oqibatda huquqbuzarlikka moyillik tuyish) nomini oldi[19].

Yangi zamonda kishilik jamiyatining yana bir muhim xususiyati qadriyatlar tizimining oʻzgarishi bilan bogʻliq boʻldi. Aynan shu davrdan boshlab shaxsiy muvaffaqiyat, moddiy boylik, ijtimoiy nufuz mutlaq qadriyatlar sifatida qabul qilina boshlandi. Biroq, masalaning nozik jihati shundaki, oʻsha davrning ijtimoiy voqeligi hammaga ham ushbu qadriyatlarga osonlikcha erishish imkoniyatlarini taqdim qilolmas edi. Natijada jamiyatning ayrim a'zolarida, amerikalik olim R. Merton ta'biri bilan aytganda, "maqsad va vositalar oʻrtasida ziddiyat" yuzaga keldi[20].Shaxsiy muvaffaqiyatga, moddiy boylikka, ijtimoiy nufuzga erishishni maqsad qilgan, ammo bu maqsadga yetishishning qonuniy vositalariga ega boʻlmagan ayrim shaxslar oʻz niyatlari yoʻlida jinoyatga qoʻl urishni odat qildilar. Bu intilishlar jinoyatchilik tabiatini ham, uning tarkibini ham oʻzgartirdi[21].

Yangi zamonda Gʻarb jamiyatlaridagi sanoatlashuv va shaharlashuv jarayonlari jinoyatchilikning yangi shakllarini keltirib chiqardi. Bu davrda odamlarning ommaviy ravishda shaharlarga koʻchishi natijasida an'anaviy

[18] Гущин Э.Н. Тёмный человек мрачного тысячелетия: образ преступника европейского Средневе-ковья.// NOMOTHETIKA: Философия. Социология. Право, 2015, Vol. 34, №20.- 136-с.
[19] Ryan J.W. Samuel A. Stouffer and The American Soldier.//Journal of Historical Biography,2010,№7.- 100-137-с.
[20] Мертон Р. Социальная структура и аномия./ Социальная теория и социальная структура.- М.:Хранитель, 2006.- С. 245-250.
[21]Звизжова О.Ю. Эволюция преступности на различных этапах развития общества: Автореф. дисс. на соиск. уч. степ. канд.юрид н.- М.: Всероссийский НИИ МВД РФ, 2013.- С.26-27.

jamiyatga xos bo‘lgan ijtimoiy nazorat tizimi yemirildi. Shaharlar muhitidagi anonimlik, ijtimoiy izolyatsiya huquqbuzarlik, shu jumladan jinoyatchilik uchun qulay sharoit yaratdi. Alaloqibat, shaharlarda yangi turdagi - iqtisodiy, moliyaviy va uyushgan jinoyatchilik shakllana boshladi[22]. Qizig‘i shundaki, aynan Yangi zamonda jinoyatchilik to‘riga nafaqat ehtiyojlarini qonuniy yo‘llar bilan qondirishning uddasidan chiqa olmagan yo‘qsillar va kambag‘allar, balki jamiyatning iqtisodiy elitasi - yuqori mansabdorlar va yirik kompaniya rahbarlari ham tortila boshladi: ular tomonidan sodir etilgan firibgarlik, mansabni suiiste’mol qilish, soliqdan qochish, korrupsiya kabi jinoyatlar jinoyatchilik hodisasini tarkiban boyitdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Антонян Ю.М. Преступность в первобытном обществе.// Вестник РГГУ. Серия “Экономика. Управление. Право”, 2019, №3.- 122-с.
2. Антонян Ю.М. Преступность в первобытном обществе.// Вестник РГГУ. Серия “Экономика. Управление. Право”, 2019, №3.- 124-с.
3. Гущин Э.Н. Тёмный человек мрачного тысячелетия: образ преступника европейского Средневе-ковья.// NOMOTHETIKA: Философия. Социология. Право, 2015, Vol. 34, №20.- 134-с.
4. Гущин Э.Н. Тёмный человек мрачного тысячелетия: образ преступника европейского Средневе-ковья.// NOMOTHETIKA: Философия. Социология. Право, 2015, Vol. 34, №20.- 136-с.
5. Ryan J.W. Samuel A. Stouffer and The American Soldier.//Journal of Historical Biography,2010,№7.- 100-137-с.
6. Мертон Р. Социальная структура и аномия./ Социальная теория и социальная структура.- М.:Хранитель, 2006.- С. 245-250.
7. Звизжова О.Ю. Эволюция преступности на различных этапах развития общества: Автореф. дисс. на соиск. уч. степ. канд.юрид н.- М.: Всероссийский НИИ МВД РФ, 2013.- С.26-27.

[22] o‘sha manba.- C.29.

MUZEY MUHITI INSONDA ESTETIK TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISH OMILI

Ashurova Maxbuba Axtamovna
BuxDU tuzilmasidagi Qatag'on qurbonlari xotirasi muzeyi xodimi,
Islom tarixi va manbashunosligi,falsafa kafedrasi mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Maqolada muzey muhiti insonda estetik tafakkur va ma'naviy qadriyatlarni rivojlantiruvchi muhim omil sifatida tahlil qilinadi. Unda muzeylarning inson kapitalini shakllantirish, ijodiy fikrlash, emosional intellekt va umrbod ta'limni rivojlantirishdagi o'rni yoritilgan. Shuningdek, Yangi O'zbekistonda muzeylar faoliyatida innovasion yondashuvlar va modernizatsiya jarayonlari inson salohiyatini oshirishga xizmat qilayotgani asoslab beriladi.

Kalit so'zlar*: Muzey, estetik tafakkur, inson kapitali, ekspozitsiya, madaniy institut, modernizatsiya, eksponatlar, innovasion g'oya, qadriyat*

Muzey muhiti insonda estetik tafakkurni rivojlantirishda alohida ahamiyatga ega. San'at asarlari, tarixiy buyumlar, me'moriy meros namunalari insonda go'zallikni anglash, badiiy did va ma'naviy ehtiyojlarni shakllantiradi. Estetik tafakkur esa inson kapitalining muhim tarkibiy qismi hisoblanib, uning ijodiy salohiyati va emosional intellekt darajasini oshiradi. Yangi O'zbekistonda muzey ekspozisiyalarida milliy va jahon san'ati yutuqlarining uyg'un taqdim etilishi insonda ijodiy fikrlash va estetik qadriyatlarga hurmatni mustahkamlamoqda.

Muzeylarning inson kapitalini rivojlantirishdagi yana bir muhim jihati ularning shaxsning hayotiy qadriyatlar tizimini shakllantirishdagi ta'siridir. Tarixiy shaxslar hayoti, xalqning murakkab sinovlardan o'tishi, madaniy merosni saqlab qolish yo'lidagi kurash muzey ekspozisiyalari orqali namoyon etilar ekan, insonda sabr-toqat, mas'uliyat, burch va vatanparvarlik kabi axloqiy fazilatlar shakllanadi. Bu fazilatlar inson kapitalining ma'naviy asosini tashkil etadi va jamiyat taraqqiyotida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Shaxsiy rivojlanish nuqtai nazaridan muzeylar insonda umrbod ta'limga bo'lgan ehtiyojni shakllantiradi. Muzeyga tashrif insonni yangi bilim izlashga, o'z dunyoqarashini kengaytirishga undaydi. Bu esa inson kapitalining dinamik xususiyatini ta'minlaydi, ya'ni inson o'z salohiyatini hayot davomida muntazam ravishda boyitib boradi. Yangi O'zbekistonda aholining turli qatlamlari uchun muzeylarga ochiqlik va kirish imkoniyatlarining kengayishi aynan umrbod ta'lim konsepsiyasi bilan uyg'un holda amalga oshirilmoqda.

Muzeylarning inson kapitaliga ta'siri psixologik barqarorlik va emosional holat bilan ham bog'liq. Madaniy muhitda bo'lish, tarix va san'at bilan muloqot qilish insonda ruhiy tinchlik, ichki muvozanat va ijobiy emosional holatni shakllantiradi. Bu omil inson kapitalidagi mehnat unumdorligi, ijtimoiy faollik va

ijodiy qobiliyatlarga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu ma’noda muzeylar jamiyatda ruhiy sog‘lomlikni qo‘llab-quvvatlovchi madaniy institut sifatida ham namoyon bo‘ladi.

Muzeylarning inson kapitalini rivojlantirishdagi strategik ahamiyati davlat madaniy siyosati bilan uyg‘unlikda yanada oshadi. Yangi O‘zbekistonda muzeylarni rivojlantirishga qaratilgan dasturlar inson omilini ustuvor deb belgilab, ularni faqat eksponatlar jamlanmasi emas, balki inson salohiyatini yuksaltirishga xizmat qiluvchi markazlar sifatida qarashni taqozo etmoqda. Bu yondashuv muzey faoliyatida insonparvarlik, ochiqlik va innovatsiya prinsiplarining ustuvorligini ta’minlaydi.

Muzeylarning inson kapitalini rivojlantirishdagi roli ularning kelajakka yo‘naltirilgan faoliyati orqali ham namoyon bo‘ladi. Yosh avlod bilan ishlash, bolalar va o‘smirlar uchun moslashtirilgan ekspozisiyalar, interaktiv ta’lim shakllari kelajak inson kapitalining poydevorini yaratadi. Bu jarayonda muzeylar ta’lim muassasalari va oila bilan hamkorlikda ish olib borib, jamiyatda uzluksiz tarbiya va ta’lim tizimining samaradorligini oshiradi.

Muzeylar inson kapitalini rivojlantirishda shaxsiy kamolot, estetik tarbiya, ma’naviy barqarorlik va umrbod ta’limni ta’minlovchi muhim ijtimoiy-falsafiy institut sifatida namoyon bo‘ladi. Bu omillar Yangi O‘zbekistonda insonga yo‘naltirilgan taraqqiyot modelini amalga oshirishda muzeylar faoliyatining beqiyos ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatadi. Muzeylarning inson kapitalini rivojlantirishdagi o‘rnini tahlil qilishda ularning innovasion boshqaruv va institusional taraqqiyot bilan bog‘liq jihatlarini ham hisobga olish lozim. Chunki inson kapitali faqat tashrif buyuruvchilar orqali emas, balki muzey tizimida faoliyat yuritayotgan mutaxassislar, boshqaruv kadrlari va ijodiy jamoalar orqali ham shakllanadi. Yangi O‘zbekistonda muzey boshqaruvini modernizatsiya qilish, kadrlar salohiyatini oshirish, xalqaro tajribalarni joriy etish inson kapitali rivojida muhim omil sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Muzeylarning boshqaruv tizimida inson resurslariga yo‘naltirilgan yondashuvning kuchayishi inson kapitalini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ilmiy xodimlar, ekskursovodlar, restavratorlar va menedjerlarning malakasini oshirish, ularning ilmiy-tadqiqot va ijodiy faoliyatini qo‘llab-quvvatlash muzey faoliyatining samaradorligini oshiradi. Bu jarayonda xodimlarning shaxsiy rivoji va kasbiy o‘sishi ta’minlanib, muzeylar inson kapitalini yaratuvchi institusional muhitga aylanadi.

Muzeylarning inson kapitaliga ta’siri ularda shakllanayotgan innovasion madaniyat orqali ham namoyon bo‘ladi. Ekspozisiyalarni yaratishda yangi konseptual yondashuvlar, raqamli texnologiyalar, interaktiv vositalardan foydalanish muzey muhitini dinamik va jozibali qiladi. Bu esa insonda yangilikka ochiqlik, texnologiyadan samarali foydalanish va kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Ayniqsa, yoshlar uchun muzeylar innovasion g‘oyalarni sinovdan o‘tkazish va amaliy tajriba orttirish maydoniga aylanmoqda.

Muzeylarning inson kapitalini rivojlantirishdagi roli ularning tadqiqot faoliyati bilan ham chambarchas bog‘liq. Ilmiy ekspedisiyalar, arxeologik qazishmalar, etnografik tadqiqotlar muzeylar huzurida amalga oshirilib, keng

jamoatchilikka taqdim etiladi. Bu jarayon insonda ilmiy tafakkur, dalillarga tayanish, manbalar bilan ishlash madaniyatini shakllantiradi. Ilmiy faoliyat esa inson kapitalining intellektual va kognitiv salohiyatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tarixiy xotira insonning jamiyatdagi oʻrnini anglashi, avlodlar oʻrtasidagi bogʻliqlikni his etishi uchun muhim asos hisoblanadi. Muzeylar tarixiy voqelikni saqlab qolish va uni zamonaviy talqinda taqdim etish orqali insonda mas'uliyatli fuqarolik pozisiyasini shakllantiradi. Bu esa inson kapitalidagi ma'naviy barqarorlik va ijtimoiy ongni mustahkamlaydi.

Muzeylar inson kapitalini rivojlantirishda kommunikatsiya vositasi sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ekspozisiyalar orqali jamiyatga ma'lum bir gʻoya, qadriyat yoki tarixiy xulosa yetkaziladi. Bu jarayonda muzeylar insonda axborotni qabul qilish, tahlil qilish va baholash qobiliyatini rivojlantiradi. Axborot bilan ishlash madaniyati esa zamonaviy inson kapitali uchun muhim koʻnikma hisoblanadi. Jamiyatdagi ijtimoiy transformatsiya jarayonlari bilan ham uygʻun holda namoyon boʻladi. Yangi Oʻzbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar muzey ekspozisiyalarida aks ettirilib, jamiyat a'zolariga tushuntirib boriladi. Bu insonda ijtimoiy jarayonlarga nisbatan ongli munosabat, tahlil qilish va ishtirok etish qobiliyatini shakllantiradi. Shu tariqa muzeylar inson kapitalidagi fuqarolik faolligi va ijtimoiy mas'uliyatni oshiradi.

Muzeylarning inson kapitalini rivojlantirishdagi yana bir muhim jihati ularning targʻibot va ma'rifat funksiyasidir. Madaniy-ma'rifiy tadbirlar, ochiq ma'ruzalar, davra suhbatlari insonda bilimga boʻlgan qiziqishni kuchaytiradi. Bu esa inson kapitalining uzluksiz ravishda boyib borishiga zamin yaratadi. Ayniqsa, jamiyatda ilmiy va madaniy muhitni shakllantirishda muzeylarning oʻrni beqiyosdir. Muzeylar inson kapitalini rivojlantirishda institusional, innovasion va ma'rifiy mexanizmlarni oʻzida mujassam etgan kompleks madaniy tizim sifatida namoyon boʻladi. Ularning faoliyati Yangi Oʻzbekistonda inson omilini ustuvor qoʻyuvchi taraqqiyot modelining amaliy ifodasi hisoblanadi.

Muzeylarning inson kapitalini rivojlantirishdagi oʻrnini yanada mukammal anglash uchun ularning jamiyatda ma'naviy xavfsizlikni ta'minlashdagi ahamiyatiga toʻxtalib oʻtish zarur. Zamonaviy global axborot makonida inson turli gʻoyaviy ta'sirlar, madaniy standartlar va qadriyatlar toʻqnashuvi ichida yashamoqda. Bu jarayonda inson kapitali faqat bilim va koʻnikmalar bilan emas, balki barqaror dunyoqarash, ma'naviy immunitet va tanqidiy ong bilan ham ta'minlanishi lozim. Muzeylar aynan shu vazifani bajaruvchi madaniy institut sifatida insonda ma'naviy barqarorlikni shakllantiradi.

Adabiyotlar roʻyxati:

1. "Oʻzbekiston Respublikasida madaniyat va san'at sohasini innovasion rivojlantirish toʻgʻrisida" Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 26 avgustdagi PQ-3920-son Qarori

2. Almeyeyev R. Muzei Uzbekistana i sosialno-kulturnыye perspektivы ix razvitiya (1991-2000 gg.) Avtoreferat dis… d-ra .istorich. nauk –Tashkent. 2012 g.

3. Alakov B. Muzeylarda innovasion texnologiyalarning joriy etilishi ahamiyati Fan sohasida innovatsiyalar: nazariya va amaliyot. Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti Fakultetlararo O'zbekiston tarixi kafedrasi ilmiy-amaliy anjumani materiallari.- Toshkent, 2011.
4. Zoitov T. Muzeylar –tariximiz ko'zgusi // Moziydan sado. – Toshkent, 2000. - №1-2 (56).

ТАРИХ САҲИФАЛАРИДАГИ ИЗЛАНИШАЛАР ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

O'ZBEKISTONDA TARIXSHUNOSLIK FANINING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI

Dilshod Sharopov
Buxoro davlat universiteti
Arxeologiya va Buxoro tarixi kafedrasi o'qituvchisi
ORCID: https://orcid.org/0009-0002-9748-2511

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekistonda tarixshunoslik fanining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari tahlil qilinadi. Unda tarixshunoslik tafakkurining dastlabki unsurlari Sharq tarixnavislik an'analarida namoyon bo'lgani, XX asrda esa mazkur yo'nalishning ilmiy va institutsional asoslari shakllangani yoritiladi. Shuningdek, O'zbekiston Fanlar akademiyasi Tarix instituti qoshida tarixshunoslik yo'nalishining tashkil etilishi, bu borada faoliyat yuritgan olimlarning ilmiy xizmatlari hamda tarixshunoslikning mustaqil tadqiqot sohasi sifatida taraqqiy etish xususiyatlari ochib beriladi. Maqolada sovet davri va mustaqillik yillarida tarixshunoslik fanining metodologik o'zgarishlari, ilmiy maktablar shakllanishi va zamonaviy rivojlanish tendensiyalari ham tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: *tarixshunoslik, tarix fani, ilmiy maktablar, Tarix instituti, metodologiya, tarixiy tafakkur, tarixnavislik, ilmiy meros, tarixshunoslik taraqqiyoti.*

Tarixshunoslik tarix fanining nisbatan keyinroq shakllangan mustaqil tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Shunga qaramay, uning dastlabki nazariy va metodologik unsurlari o'rta asrlarda yaratilgan qator tarixiy asarlarda kuzatiladi. Xususan, Abu Rayhon Beruniyning "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" va "Hindiston", Abu Bakr Narshaxiyning "Tarixi Buxoro", Sharafuddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma", Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma", Muhammad Yusuf Bayoniyning "Tarixi Xorazm" hamda "Shajarayi Xorazmshohiy", Ahmad Donishning "Buxoro amirlarining tarjimai hollari" kabi asarlarida tarixiy voqea-hodisalarni umumlashtirish, faktlarni tizimlashtirish hamda tarixiy jarayonlarga nisbatan tahliliy yondashuv elementlari namoyon bo'ladi. Mazkur holat tarixshunoslik tafakkurining ayrim ko'rinishlari Sharq tarixiy tafakkurida ancha erta shakllanganini ko'rsatadi.

1930–1950-yillarda O'zbekistonda tarixshunoslik sohasida dastlabki ilmiy tadqiqotlar amalga oshirila boshlandi. Bu davrda olimlar asosan ijtimoiy munosabatlar, rus va o'zbek xalqlari o'rtasidagi tarixiy aloqalar hamda turkiy xalqlarning o'zaro munosabatlarini o'rganishga e'tibor qaratdilar. Shu bilan birga, tarixshunoslikka oid muayyan ilmiy yo'nalishlar va tadqiqot an'analari ham asta-sekin shakllanib bordi. Biroq mazkur tadqiqotlar hukmron mafkuraviy doirada olib borilgani sababli, mavzularni yoritishda ilmiy xolislik va metodologik erkinlik imkoniyatlari sezilarli darajada cheklangan bo'lib qoldi.

Oʻzbekistonda tarixshunoslikning akademik va institutsional yoʻnalish sifatida shakllanishi XX asrning 60-yillariga toʻgʻri keladi. Bu jarayon Oʻzbekiston Fanlar akademiyasi Prezidiumining maxsus qarori asosida Tarix instituti tarkibida tarixshunoslik sektorining tashkil etilishi bilan bevosita bogʻliqdir. 1968-yilda Tarix instituti qoshida “Tarixshunoslik” sektorining, keyinchalik esa boʻlimning tashkil etilishi ushbu ilmiy yoʻnalishning izchil rivojlanishida muhim bosqich boʻldi. Mazkur boʻlimga 1968–1988-yillarda tarix fanlari doktori B.V. Lunin, 1988–1992-yillarda tarix fanlari nomzodi V.A. Germanov rahbarlik qilgan boʻlsa, 1992-yildan boshlab tarix fanlari doktori, professor D.A. Alimova ushbu yoʻnalish rivojiga munosib hissa qoʻshdi.

Tarix institutining tashkil etilishi Oʻzbekistonda tarixshunoslik tadqiqotlarini yanada jonlantirdi. V.Ya. Nepomnin, R.N. Nabiyev, I.K. Dodonov, L.M. Landa, X.I. Inoyatov va B.V. Lunin kabi olimlar tarix fanining turli muammolarini tarixshunoslik nuqtayi nazaridan maxsus oʻrganishga kirishdilar. Tarixshunoslik boʻlimi tomonidan muntazam ravishda tashkil etib kelingan “Tarixshunoslik oʻqishlari” esa respublika miqyosidagi ilmiy izlanishlarni umumlashtirish, ularning natijalarini keng muhokama qilish va kelgusidagi tadqiqot vazifalarini belgilashda muhim ilmiy maydon boʻlib xizmat qildi.

Shunday qilib, Oʻzbekistonda tarixshunoslik fani mustaqil tadqiqot yoʻnalishi sifatida shakllanibgina qolmay, balki oʻziga xos ilmiy maktablarni ham vujudga keltirdi. Bu jarayonda B.V. Lunin, M. Axunov, G.I. Jeltova, F.H. Qosimov, R. Rajapova va D.A. Alimova kabi olimlarning hissasi alohida ahamiyat kasb etadi.

Oʻzbekistonda tarixshunoslik fanining tashkiliy jihatlarini ilmiy asosda anglashga qaratilgan maqsadli izlanishlar ham amalga oshirilgan. Bu borada M. Axunova va B. Luninning ocherki alohida e’tiborga loyiqdir. Mazkur asarda tarixiy-ilmiy bilimlarning rivojlanishiga doir statistik ma’lumotlar keltirilishi bilan birga, Oʻzbekistonning sovetgacha boʻlgan oʻtmishini oʻrganish jarayoni ham tahlil qilingan. Ushbu tadqiqotning ilmiy qimmati shundaki, unda respublika tarixshunosligining avvalgi bosqichlarini kompleks tarzda yoritishga intilish kuzatiladi.

Sovet davri tarixshunoslik adabiyotlari orasida G. Alekseyeva va G. Jeltova tomonidan yaratilgan, 1920–1930-yillarda SSSRda tarix fanining tashkil etilishiga bagʻishlangan monografiya ham muhim oʻrin tutadi. Ushbu asarda, ayniqsa G. Jeltova tomonidan taqdim etilgan materiallar asosida, Oʻzbekistondagi tarix fanining tashkiliy-funksional rivojlanish jarayonlari kengroq yoritilgan. Mualliflar ayrim hollarda “tashkil etish” tushunchasini tarix fanining dastlabki sovet markazlarini yaratish va shakllantirish jarayoni bilan uygʻunlashtirib yuborgan boʻlsalar-da, asarda ilmiy-tadqiqot faoliyatini yoʻlga qoʻyish mexanizmlarining ayrim jihatlari, jumladan, davlat, huquqiy va siyosiy қaroplarning bu jarayondagi oʻrni muayyan darajada aks ettirilgan.

F.H. Qosimovning tahliliy tadqiqoti ham Oʻzbekiston tarix fanining tashkiliy-funksional taraqqiyotini anglashda muhim ilmiy ahamiyata ega. Unda muallif respublikaning siyosiy, iqtisodiy va madaniy taraqqiyotiga oid maxsus adabiyotlarni tahlil qilish bilan bir qatorda, tarixshunoslik fanining rivojlanishiga ta’sir koʻrsatgan

asosiy tashkiliy yoʻnalishlarni ham ajratib koʻrsatadi. Olimning fikricha, mazkur jarayonning bosh mezonlari professional tarixchilar va jamiyatshunos kadrlarni tayyorlash, tarix sohasiga ixtisoslashgan ilmiy muassasalar hamda ta'lim maskanlarini tashkil etish, tadqiqot faoliyatini muntazam yoʻlga qoʻyish, shuningdek, Oʻzbekistonda tarix fani tizimining shakllanishida ittifoq markazidagi ilmiy muassasalarning ishtirokidir. Mazkur yondashuv Oʻzbekiston tarixshunosligining shakllanishini nafaqat gʻoyaviy va nazariy, balki tashkiliy-institutsional jarayon sifatida ham tahlil qilish imkonini beradi.

Sovet davrining soʻnggi bosqichida tarixshunoslik sohasida yangicha yondashuvlar shakllana boshladi. 1980–1990-yillarda tarixiy voqea va jarayonlarni tadqiq etishda arxeologik hamda antropologik usullardan foydalanish kengaydi, ilmiy jurnallar, maqolalar toʻplamlari va monografiyalar faol nashr etila boshladi. Shunga qaramay, tarixiy hodisalarni talqin qilishda siyosiy-mafkuraviy omillarning ta'siri bu davrda ham oʻz kuchini yoʻqotmagan edi.

Xulosa qilib aytganda, Oʻzbekistonda tarixshunoslik fanining shakllanishi va rivojlanishi uzoq davom etgan, koʻp bosqichli hamda murakkab ilmiy jarayon sifatida namoyon boʻladi. Mazkur fan dastlab tarixiy tafakkur va tarixnavislik an'analari negizida shakllangan boʻlsa, keyinchalik institutsional va metodologik jihatdan mustaqil ilmiy yoʻnalish darajasiga koʻtarildi. Ayniqsa, Oʻzbekiston tarix fanining tashkiliy-funksional jihatlarini oʻrganishga qaratilgan maxsus tadqiqotlarning yuzaga kelishi bu sohaning nazariy asoslarini chuqurlashtirishga xizmat qildi. M. Axunova va B. Luninning ocherki, G. Alekseyeva va G. Jeltova monografiyasi, shuningdek, F.H. Qosimovning tahliliy izlanishlari Oʻzbekistonda tarixshunoslikning nafaqat gʻoyaviy-nazariy, balki tashkiliy-institutsional asoslarini ham yoritib bergani bilan alohida ahamiyatga ega. Ushbu tadqiqotlar tarix fanining shakllanishi, ilmiy muassasalar faoliyati, kadrlar tayyorlash, tadqiqot ishlarini yoʻlga qoʻyish va ilmiy maktablarning vujudga kelish jarayonlarini anglashda muhim manba boʻlib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Набиев Р. О некоторых итогах развития исторической науки Узбекистана // Известия АН УзССР. Серия общественных наук. 1949. № 1. С. 3-15

2. Ахунова М., Лунин Б. История исторической науки в Узбекистане: Краткий очерк. Ташкент, 1970.

3. Биобиблиографические очерки о деятелях общественных наук Узбекистана. В 2-х т. – Ташкент: Фан, 1976. – Т. I. – 439 с.; Т. II. – 422 с.

4. Алексеева Г., Желтова Г. Становление и развитие советской системы научно-исторических учреждений (20-30-е годы). Ташкент: Фан, 1977. 136 с.

5. Касымов Ф. Переход народов Средней Азии к социализму, минуя капитализм: Историографический очерк. Ташкент. Фан, 1979. 180 с.

BUXORODA ARXEOLOGIK VA TARIXIY TADQIQOTLAR TARIXI

Ochilova Marjona
BuxDU, Arxeologiya va Buxoro tarixi kafedrasi 2- bosqich magistranti
Elova Dilnoza Davlatovna
Ilmiy rahbar, BuxDU, Arxeologiya va Buxoro tarixi kafedrasi dotsenti,
Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Mazkur maqolada Buxoro vohasida olib borilgan dastlabki va keyingi bosqich arxeologik tadqiqotlarning shakllanishi, rivojlanish bosqichlari hamda ilmiy ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda XIX asr oxiri — XX asr boshlarida Turkiston havaskor arxeologlar to'garagi a'zolari, xususan N.F. Sitnyakovskiy tomonidan amalga oshirilgan dastlabki kuzatuvlar, Poykent yodgorligidagi izlanishlar, shuningdek, Rafael Pumpelli, V.V. Bartold, V.L. Vyatkin va V.A. Shishkin singari olimlarning Buxoro tarixiy topografiyasi va moddiy madaniyatini o'rganishdagi hissasi yoritilgan. Shuningdek, XX asrning o'rtalari va ikkinchi yarmida amalga oshirilgan tarixiy-etnografik hamda stratigrafik tadqiqotlar natijalari asosida Buxoro shahrining qadimgi taraqqiyot bosqichlarini ilmiy jihatdan tiklash imkoniyatlari ochib beriladi. Maqolada Buxoro vohasining arxeologik o'rganilish tarixi shahar tarixiy topografiyasi, me'moriy merosi va madaniy qatlamlar stratigrafiyasini aniqlashdagi muhim manba sifatida baholanadi.

Kalit so'zlar: _Buxoro vohasi, arxeologik tadqiqotlar, tarixiy topografiya, N.F. Sitnyakovskiy, Poykent, V.A. Shishkin, moddiy madaniyat_

Buxoro vohasidagi dastlabki arxeologik tadqiqotlar XIX asr oxiri — XX asr boshlarida (1895–1917) faoliyat yuritgan Turkiston havaskor arxeologlar to'garagi a'zolari tomonidan amalga oshirilgan. Mazkur hududda tizimli arxeologik dala tadqiqotlari XIX asrning so'nggi o'n yilligida boshlandi; aniqrog'i, bu jarayon 1896 yilda harbiy topograf N.F. Sitnyakovskiyning Buxoroga kelib, vohadagi arxeologik obidalarda bir qator topografik kuzatuvlar olib borishi bilan boshlangan. Ushbu kuzatuvlar asosan mintaqaning g'arbiy va sharqiy qismlarida amalga oshirilgan bo'lib, Sitnyakovskiyning mazkur izlanishlari uni Buxoro vohasida ilmiy dala tadqiqotlarini boshlab bergan ilk arxeolog tadqiqotchi sifatida e'tirof etish imkonini beradi.

N.F.Sitnyakovskiy o'z dala ishlari davomida ko'plab arxeologik yodgorliklarning joylashuvi va ularning saqlanish holatini qayd etishga muvaffaq bo'lgan. Jumladan, Kampir, Shahri Vayron, Abu Muslim, Ganchxona, Hazora, Jumabozor atrofidagi ikki manzilgoh, Ziyovuddin qal'asi xarobalari, Poykent, Uzulishkent, Kumushkent, Zandana va Romitan kabi yodgorliklar Zarafshon daryosining chap va o'ng sohillarida joylashgan holda uning kuzatuv doirasiga kirgan.

Uning ilmiy xizmatlari orasida, ayniqsa, Poykent arxeologik yodgorligida olib borilgan tadqiqotlar alohida ilmiy ahamiyatga ega. Mazkur yodgorlikdagi dala

ishlari chog‘ida Sitnyakovskiy dastlabki topilma sifatida oltita kumush tangadan iborat majmuani qo‘lga kiritgan. U o‘z tadqiqotlari natijalarini 1896-yil 11-dekabrda Turkiston havaskor arxeologlar to‘garagi a’zolariga taqdim etgan hamda mazkur hisobot o‘sha yilning o‘zidayoq nashr qilingan.

Buxoro vohasidagi arxeologik tadqiqotlar XX asr boshlarida ham davom ettirildi. Xususan, 1903 yilda Karnegi instituti vakili, geolog Rafael Pumpelli boshchiligidagi Amerika ekspeditsiyasi Poykent xarobalarini o‘rganish ishlarini olib bordi. Mazkur yodgorlikdagi dastlabki kuzatuvlariga tayangan holda, Pumpelli shaharning mudofaa devorlari qoldiqlari hamda qazishmalar davomida aniqlangan sopol quvurlarning dastlabki vazifasi yuzasidan ayrim ilmiy farazlarni ilgari surgan.

Buxoro amirligining poytaxti bo‘lgan hamda 1873-yildan 1920-yilgi inqilobiy voqealargacha Rossiya imperiyasi protektorati ostida qolgan, keyinchalik Buxoro Xalq Sovet Respublikasi tarkibiga o‘tgan va 1924-yilda O‘zbek SSR tarkibiga kiritilgan Buxoro uzoq vaqt davomida tarixchilar va arxeologlarning keng ilmiy doirasi uchun deyarli yopiq hudud bo‘lib kelgan. O‘rta asr mualliflari asarlarida Buxoro haqida nisbatan boy ma’lumotlar saqlanib qolgan bo‘lishiga qaramay, shaharning eng qadimgi, ibtidoiy tarixiga oid ma’lumotlar ilmiy muomalada deyarli mavjud emas edi.

O‘rta asr mualliflari, eng avvalo, Buxorolik mashhur tarixchi Muhammad Narshaxiy tomonidan keltirilgan shaharning qadimiyligi, ya’ni uning uch ming yildan ortiq tarixga egaligi haqidagi ma’lumotlar yarim afsonaviy xususiyat kasb etadi. Mazkur rivoyatlar, ehtimol, undan-da avvalgi yarim afsonaviy yozma an’analar yoki og‘zaki xalq rivoyatlariga tayangan bo‘lib, o‘sha davrning bilish mezonlari nuqtayi nazaridan tushunarli ravishda, qat’iy xronologik asoslashdan mahrum edi.

Aynan shu sababli, amirlik qulaganidan so‘ng, 1920-yil oktabr oyida Buxoroga akademik V.V. Bartold, professor E.K. Betger va samarqandlik arxeolog V.L. Vyatkin boshchiligidagi nufuzli sharqshunos olimlardan iborat ilmiy komissiya tashrif buyurdi. Mazkur komissiya ilk bor arxeologik yodgorliklarni tizimli ravishda ro‘yxatga olish ishlarini yo‘lga qo‘ydi, ularni muhofaza qilish choralarini joriy etdi hamda sharq qo‘lyozmalarini to‘plash va tavsiflashga ixtisoslashgan kutubxonaga asos soldi.

1925 yildayoq Buxoroda Buxoro qadimiy yodgorliklari va san’atini o‘rganish qo‘mitasi — BUXKOMSTARIS tashkil etildi. Keyinchalik ushbu qo‘mitaga taniqli arxeolog V.A. Shishkin rahbarlik qildi. 1926-yilda esa arxeolog V.L. Vyatkin Markaziy Osiyoning eng yuksak me’moriy yodgorliklaridan biri Somoniylar sulolaviy maqbarasida arxeologik qazishmalar olib bordi.

Buxoroning tarixiy merosini ilmiy jihatdan o‘rganishdagi muhim bosqichlardan biri V.A. Shishkinning 1936-yilda shaharning me’moriy yodgorliklariga bag‘ishlangan monografiyasining nashr etilishi bo‘ldi. Mazkur tadqiqot ko‘p yillik dala kuzatuvlari, Buxoro tarixiy topografiyasiga oid ma’lumotlar hamda yozma manbalarni tanqidiy tahlil etish asosida yaratilgan edi. Bundan biroz avvalroq, 1934–1935 yillarda ayni shu olim Buxorodagi eng qadimiy masjidlardan biri — XII asrga oid Magoki Attorida, obidani restavratsiya qilish ishlari bilan

bog‘liq holda dastlabki arxeologik qazishmalarni amalga oshirdi. Ushbu tadqiqotlar nafaqat inshootning sanasini aniqlashtirish, balki bu hududda 13 metr chuqurlikkacha yetgan madaniy qatlamlarning stratigrafiyasi va ketma-ketligini belgilash imkonini berdi. Shuningdek, ular Janubiy Rabodning mazkur qismida shahar taraqqiyotining dastlabki xronologik ufqini, ya’ni milodiy davr bo‘sag‘asiga borib taqaladigan bosqichlarni aniqlashga qaratilgan ilk urinish sifatida ham muhim ahamiyat kasb etdi.

Buxoro o‘tmishini o‘rganishdagi navbatdagi muhim siljish 1940–1941 yillarda SSSR Fanlar akademiyasining muxbir a’zosi, sharqshunos M.S. Andreyev rahbarligida o‘tkazilgan tarixiy-etnografik ekspeditsiya bilan bog‘liq bo‘ldi. Mazkur ekspeditsiya O‘rta Osiyo davlat universiteti, O‘zbek SSR San’at muzeyi hamda Samarqand va Buxoro muzeylari hamkorligida tashkil etildi. Ekspeditsiya ishtirokchilari M.S. Andreyev, O.D. Chexovich, L.I. Rempel, M.S. Yusupov va ayniqsa urushdan keyingi yillarda O.A. Suxareva tomonidan kech feodal davr Buxorosining ijtimoiy va moddiy hayotining deyarli barcha jihatlarini yorituvchi nihoyatda boy va g‘oyat qimmatli tarixiy-etnografik materiallar to‘plandi.

Keyingi o‘n yilliklar davomida ekspeditsiya tadqiqotchilarining natijalari ko‘plab hisobot va monografiyalarda o‘z ifodasini topdi. Ularda shaharning tarixiy topografiyasi, me’morchiligi, ma’muriy tuzilmasi, moliyaviy tizimi, sud-huquq institutlari, harbiy ishi, hunarmandchiligi, turar joy mavzelari va aholisi haqidagi bevosita guvohlarning ma’lumotlari qayd etildi. Ushbu materiallar alohida ilmiy qimmatga ega, zero ular Buxoroning Markaziy Osiyodagi kundalik turmushi va shahar muhitida qadimgi hamda o‘rta asr belgilarini yaqqol saqlab qolgan yagona shahar sifatidagi qiyofasini yoritib beradi.

Shunga qaramay, XX asrning ikkinchi yarmida Buxoroda olib borilgan arxeologik tadqiqotlar qazishma ishlari uchun ochiq maydonlarning yo‘qligi sababli sezilarli darajada qiyinlashgan edi. Bu holat shaharning o‘zining ko‘p ming yillik tarixi davomida joylashuv o‘rnini o‘zgartirmagani va natijada eski shahar hududining deyarli to‘liq zamonaviy turar joylar bilan qoplanib ketgani bilan izohlanadi. Ana shunday jiddiy cheklovlarga qaramay, 1969–1980-yillarda Tarix va arxeologiya instituti, keyinchalik 1970-yilda Fanlar akademiyasining Arxeologiya institutiga aylantirilgan muassasa tomonidan Buxoro vohasi poytaxtida ilk bor keng ko‘lamli stratigrafik va planigrafik arxeologik tadqiqotlar amalga oshirildi.

Mazkur ishlarning umumiy ilmiy rahbarligi akademik Ya.G‘. G‘ulomov, tarix fanlari nomzodi I.A. Ahrarov hamda tarix fanlari doktori A.R. Muhamedjanov tomonidan olib borildi. Ekspeditsiya natijalariga arxeologlar D.K. Mirzaahmedov, Sh.T. Adilov, K. Abdullayev va P. Valiyev salmoqli hissa qo‘shdilar. Bundan tashqari, shaharning me’moriy-arxeologik jihatdan o‘rganilishida tashqi muassasalar mutaxassislari ham ishtirok etdilar. Jumladan, Toshkent Maxsus ilmiy restavratsiya va loyihalash ustaxonasi (SNRPM) xodimi E.G. Nekrasova ham ushbu ishlarda faol qatnashdi.

Umuman olganda, yuqorida zikr etilgan barcha tadqiqotlar Buxoroning tarixiy topografiyasi, arxeologiyasi va moddiy madaniyatini kompleks ravishda o‘rganish uchun mustahkam ilmiy zamin yaratdi. Shu bilan birga, ular shahar tarixiy

taraqqiyotining eng qadimgi bosqichlarini yanada asosli va dalillarga tayangan holda ilmiy talqin etish imkonini berdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ситняковский Н.Ф. Заметки о Бухарской части долины Зеравшана // Известия Туркестанского отдела Императорского Русского географического общества. Т. I. 1899. Вып. II. – Ташкент, 1900. – С. 121–298.
2. Зимин Л.А. Развалины старого Пейкенда. – Ташкент: Тип. Штаба Туркест. воен. окр., 1913. – 31 с.
3. Умняков И.И. К вопросу об исторической топографии средневековой Бухары // Сборник Туркестанского Восточного института в честь проф. Э.А.Шмидта. – Ташкент, 1923. – С. 148–157.
4. Шишкин В.А. Археологические работы 1937 года в западной части Бухарского оазиса. – Ташкент, 1940. – 50 с.
5. Ремпель Л.И. Из истории градостроительства на Востоке (материалы по планировке старой Бухары) // Искусство зодчих Узбекистана. – Ташкент: Изд. Академии наук Узбекской ССР, 1962. – С. 211–266.
6. Сухарева О.А. Квартальная община позднефеодального города Бухары. – Москва.: Наука, 1976. – 363 с.
7. Мухамеджанов А. Результаты археологических исследований на территории города Бухары // Общественные науки в Узбекистане. –Ташкент: Фан, 1984. -№ 1.
8. Мирзаахмедов Д. К. К исторической топографии Арка Бухары // Я. Г. Гулямов и развитие исторических наук в Узбекистане. ТД посв. 80-летию акад. АН Узб. Я. Г. Гулямова. Ташкент, 1988. – С. 57–58.
9. Некрасова Е.Г. К истории сложения стен арка Бухары (новые археологические данные) // Из истории культурного наследия Бухары. – Ташкент: «Узбекистан», 1990. – С.15–27.

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

MATNNI RAQAMLI MUHITGA KO‘CHIRISH FENOMENI: FILOLOGIK PERSPEKTIVA VA SWOT TAHLILI

Aliqulova Mohinur O`ktam qizi
Toshkent Amaliy fanlar universiteti
Xorijiy til va adabiyoti o`qituvchisi
https://orcid.org/0009-0009-8659-6346

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot raqamlashtirish tushunchasini filologik nuqtai nazardan o‘rganadi va uning zamonaviy matnshunoslikdagi nazariy va amaliy ahamiyatini yoritadi. Raqamlashtirish faqat qo‘lyozma yoki bosma nashrlarning texnik nusxalash jarayoni sifatida emas, balki matnlarni funksional raqamli muhitga ko‘chirish jarayoni sifatida talqin qilinadi. Filologik raqamlashtirish semantik kodlash, talqin qatlamlari va hisoblash interaktivligini o‘z ichiga oladi, bu esa oddiy elektron nusxalardan, masalan, PDF skanlar yoki OCR orqali olingan matnlardan aniq farqlanadi. Xalqaro standartlar (TEI), nazariy modellar (Pierazzo, Sahle) va amaliy loyihalar (Chekhov Digital) asosida tadqiqot raqamlashtirish orqali matnda dinamik kollatsiya, entitiylarni tanish, semantik qidiruv va qayta ishlanadigan ilmiy nashrlarni yaratish imkoniyatlarini ko‘rsatadi. Maxsus e’tibor O‘zbekiston va postsovet filologiyasi uchun qaratilgan: bu hududlarda turkiy adabiy merosni saqlash va tahlil qilish uchun yangi imkoniyatlar ochilmoqda. Tadqiqot raqamli gumanitar fanlarda paradigmatik o‘zgarishlarni ta’kidlaydi va mashina tomonidan o‘qiy oladigan, interaktiv va funksional ilmiy nashrlarni yaratish zarurligini himoya qiladi.

Kalit so‘zlar: Raqamli filologiya; Ilmiy raqamlashtirish; Funksional raqamli muhit; Semantik belgilash; TEI; Raqamli ilmiy nashrlar.

Raqamli davr filologik tadqiqotlarni tubdan o‘zgartirdi. An’anaviy filologiya qo‘lyozmalar, bosma nashrlar va statik arxivlarga tayangan bo‘lsa, bugungi kunda hisoblash vositalari matnga ilgari kuzatilmagan tahliliy imkoniyatlar beradi. Shu sababli, raqamlashtirishni faqat texnik nusxalash sifatida emas, balki matnni funksional raqamli muhitga ko‘chirish fenomeni sifatida talqin qilish lozim. Bu muhitda matnning tuzilishi, ma’nosi va talqini mashina tomonidan qayta ishlanadi, qidiriladi va interaktiv tarzda kengaytiriladi.

An’anaviy filologiyada tahririy qarorlar ko‘pincha izohlar yoki variant apparatlarida yashirin bo‘lgan; matnlarni solishtirish qo‘lda amalga oshirilgan va xatolarga moyil bo‘lgan; semantik munosabatlar faqat o‘quvchining ongida mavjud edi. Filologik raqamlashtirish ushbu cheklovlarni bartaraf etadi. Pierazzo (2015) ta’kidlaganidek, “har qanday elektron matn — bu talqindir”, va transkripsiya “bir semiotik tizimdan boshqasiga o‘tish jarayonidagi tarjima amallari ketma-ketligidir”. TEI kabi standartlar asosida kodlangan matnlar tahririy qarorlarni ochiq va qayta tekshiriladigan shaklda taqdim etadi, bu esa bosma nashrlarda imkonsiz edi.

Shu bilan birga, oddiy elektron nusxalar (PDF skanlar yoki OCR matnlar) passiv koʻrinishda qoladi va faqat kalit soʻz boʻyicha qidiruv imkonini beradi, semantik chuqurlikka ega emas va variantlarni vizualizatsiya qilmaydi. Filologik raqamlashtirish esa koʻp qatlamli, jarayonli va interaktiv nashr yaratadi, bu nashr dinamik kollatsiya, koʻp parametrli qidiruv va bogʻlangan izohlarni saqlab qoladi.

Ushbu paradigmatik oʻzgarish, ayniqsa, Oʻzbekiston va Markaziy Osiyo hududlari uchun dolzarbdir. Milliy adabiy korpuslar (Alisher Navoiy, Bobur va zamonaviy oʻzbek adabiyoti) hali toʻliq filologik raqamlashtirilmagan. Oddiy skan yoki OCR nusxalarining koʻpligi ilmiy tahlil imkoniyatlarini cheklaydi va semantik belgilashning yoʻqligi madaniy merosni "jonsiz ma'lumot"ga aylantirishi mumkin. Shu bois, tadqiqot ikki asosiy maqsadni koʻzlaydi: raqamlashtirishning filologik mazmunini nazariy jihatdan asoslash va uni oddiy elektron nusxadan aniq farqlash.

Bu oʻrinda albatta filologik raqamlashtirish SWOT tahlilini koʻrib chiqishimiz lozim.

1-jadval

Filologik raqamlashtirish

SWOT elementlari	Tavsif
Kuchli tomonlari (Strengths)	- Matnni koʻp qatlamli va semantik jihatdan belgilash imkoniyati. - Variantlarni avtomatik solishtirish va interaktiv qidiruv imkoniyatlari. - TEI va boshqa xalqaro standartlar asosida ilmiy tahlil uchun yuqori moslashuvchanlik. - Ilmiy hamkorlik va platforma asosida tadqiqot olib borish imkoniyati. - Matnning ontologik maqomi – statik obyektdan dinamik bilimlar tizimiga aylanishi.
Zaif tomonlari (Weaknesses)	- Mahalliy mutaxassislar yetishmasligi (filologlar + IT integratsiyasi). - Oʻzbek adabiy merosining koʻpligi va turli variantlarda boʻlishi, raqamlashtirish jarayonini murakkablashtiradi. - Mavjud raqamli resurslarning katta qismi hali faqat skan/OCR shaklida. - Yirik loyihalar uchun texnologik va moliyaviy resurslar cheklangan.
Imkoniyatlar (Opportunities)	- Milliy adabiy merosni xalqaro standartlarga mos ravishda saqlash va tahlil qilish. - Sun'iy intellekt va mashina oʻrganish texnologiyalari yordamida intertekstual bogʻlanishlarni avtomatik aniqlash. - Ilmiy hamkorlikni kengaytirish va global digital humanities tarmogʻiga qoʻshilish. - Filologik tadqiqot metodlarini modernizatsiya qilish va yangi paradigmalarga moslashtirish.

SWOT elementlari	Tavsif
Xavf va tahdidlar (Threats)	- Texnik raqamlashtirishga cheklanish va filologik yondashuvning yetarlicha joriy etilmasligi. - Milliy adabiy merosning “jonsiz ma’lumot” holatiga aylanishi (semantik belgilash yo‘qligi). - Moliyaviy va texnologik cheklovlar natijasida loyihalar to‘xtab qolishi. - Intellektual mulk va litsenziya masalalari bilan bog‘liq murakkabliklar.

1-jadvalga asosan, olib borilgan tahlil shuni ko‘rsatadiki, filologik raqamlashtirishning kuchli tomonlari matn bilan ishlash sifatini tubdan o‘zgartiradi. Eng asosiy natija – matn statik obyekt sifatida qolmay, dinamik, interaktiv tizimga aylanadi. Variantlarni avtomatik solishtirish, semantik qidiruv va bog‘langan izohlar ilmiy tahlil imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytiradi.

Zaif tomonlar esa asosan **mutaxassislar va mavjud resurslar yetishmovchiligi** bilan bog‘liq. Shu bois, filologik raqamlashtirishni muvaffaqiyatli joriy etish uchun milliy mutaxassislar tayyorlash va texnologik infratuzilmani rivojlantirish zarur.

Imkoniyatlar qismida esa global digital humanities tajribasidan foydalanish, AI yordamida intertekstual bog‘lanishlarni aniqlash va milliy adabiy merosni xalqaro standartlarga moslashtirish imkoniyatlari mavjud. Bu filologik tadqiqotning samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Xavf va tahdidlar esa **texnik va moliyaviy cheklovlar**, shuningdek, semantik belgilashning yetarli emasligi bilan bog‘liq. Agar bu tahdidlar e’tiborsiz qolsa, milliy adabiy merosning ilmiy va amaliy ahamiyati kamayishi mumkin.

Ushbu tadqiqot filologik raqamlashtirishning nazariy va amaliy jihatlarini chuqur o‘rganib, uni oddiy texnik nusxalashdan tubdan farqlashini ko‘rsatdi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, filologik raqamlashtirish matnni statik obyekt sifatida emas, balki dinamik, interaktiv va ko‘p qatlamli tizim sifatida tashkil etadi. Semantik belgilash orqali matn ichidagi elementlar o‘zaro bog‘langan tarmoqqa aylanadi, bu esa qidiruv samaradorligini oshiradi va ilmiy tahlil imkoniyatlarini kengaytiradi.

Shuningdek, variantlarni avtomatik solishtirish va interaktiv platformalarda ishlash imkoniyati filologik tadqiqotlar samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. O‘zbekiston va Markaziy Osiyo kontekstida esa mavjud raqamli resurslar ko‘p hollarda oddiy skan yoki OCR matnlardan iborat bo‘lib, ilmiy tahlil uchun cheklangan imkoniyatlarga ega. Shu bois, filologik raqamlashtirishni joriy etish hududiy madaniy merosni saqlash va ilmiy tadqiqotlarni modernizatsiya qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, filologik raqamlashtirish gumanitar fanlarda paradigmatik o‘zgarishlarni ta’kidlaydi va matnshunoslikda yangi ilmiy metodlarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Filologik raqamlashtirishni muvaffaqiyatli rivojlantirish uchun bir nechta muhim yoʻnalishlar belgilanishi zarur. Avvalo, milliy filologik raqamlashtirish loyihalarini kengaytirish lozim. Bu orqali Oʻzbekiston va Markaziy Osiyo adabiy merosini TEI standartlari va boshqa xalqaro formatlar asosida kodlash, semantik jihatdan belgilash va interaktiv nashrlar yaratish imkoniyati oshadi. Shu bilan birga, filologlar va IT mutaxassislarini birlashtiruvchi treninglar va malaka oshirish kurslari tashkil etilishi tavsiya etiladi, chunki kompleks filologik raqamlashtirish loyihalari koʻp tarmoqli mutaxassislarni talab qiladi.

Texnologik infratuzilmani rivojlantirish ham alohida e’tibor talab qiladi. Serverlar, interaktiv platformalar va sun’iy intellekt texnologiyalari yordamida variantlarni avtomatik solishtirish va semantik qidiruv imkoniyatlari kengaytirilishi mumkin. Shu bilan birga, xalqaro hamkorlikni kuchaytirish, Chekhov Digital kabi global loyihalarning tajribasini oʻrganish va milliy resurslarni xalqaro digital humanities tarmogʻiga integratsiya qilish filologik tadqiqotlarning samaradorligini oshiradi.

Shuningdek, ilmiy metodlarni modernizatsiya qilish zarurati mavjud. Raqamli filologiya metodlarini tadqiqot jarayoniga joriy etish, matnlarni interaktiv va mashina oʻqiy oladigan shaklga keltirish orqali ilmiy maqolalar va nashrlar sifatini sezilarli darajada oshirish mumkin. Bu yoʻnalishlar amalga oshirilsa, filologik raqamlashtirish nafaqat milliy adabiy merosni saqlash, balki ilmiy tadqiqotlarni yangi bosqichga olib chiqishda ham muhim rol oʻynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. Pierazzo, E. Digital Scholarly Editing: Theories and Practices. Cambridge: Open Book Publishers, 2015. – 320 p.
2. Sahle, P. On the Future of Scholarly Editions. // *Literary and Linguistic Computing*, 25(3), 2010. – pp. 309–325.
3. Schreibman, S., Siemens, R., Unsworth, J. (Eds.). A New Companion to Digital Humanities. Wiley-Blackwell, 2016. – 550 p.
4. Text Encoding Initiative Consortium. Guidelines for Electronic Text Encoding and Interchange (TEI) P5. TEI-C, 2020. – 280 p.

BADIIY MATNNING LINGVISTIK TABIATINI RAQAMLI MUHITDA SAQLASH MUAMMOSI

Aliqulova Mohinur O`ktam qizi
Toshkent Amaliy fanlar universiteti
Xorijiy til va adabiyoti o`qituvchisi
https://orcid.org/0009-0009-8659-6346

Annotatsiya: Ushbu maqola badiiy matnlarning lingvistik tabiatini raqamli muhitda saqlash va tahlil qilish bilan bog‘liq muammolarni chuqur o‘rganadi. Badiiy matn nafaqat so‘zlardan iborat bo‘lib, balki uning morfologik, sintaktik, semantik va stilistik qatlamlari bir-biriga bog‘langan murakkab tizimni tashkil etadi. Zamonaviy filologik raqamlashtirish metodlari va TEI (Text Encoding Initiative) kabi xalqaro standartlar yordamida matnning turli qatlamlarini saqlash va qidiruvga moslashtirish jarayoni tahlil qilinadi. Maqola badiiy matnning lingvistik xususiyatlarini saqlash, polimorf variantlarni yaratish va intertekstual bog‘lanishlarni kodlashdagi muammolarni ko‘rsatadi. Shu bilan birga, maqola O‘zbek adabiy merosida bunday raqamlashtirish imkoniyatlarini baholaydi va ilg‘or metodlarni joriy etish bo‘yicha takliflar beradi.

Kalit so‘zlar: Badiiy matn, ko‘pqatlamli tuzilish, filologik raqamlashtirish, TEI, digital humanities, semantik belgilash, intertekstual bog‘lanish.

Badiiy matnning lingvistik tabiatini saqlash filologiya va lingvistika fanlarining eng murakkab vazifalaridan biridir. Matnning morfologik va sintaktik strukturalari, semantik qatlamlari, intertekstual bog‘lanishlari va stilistik xususiyatlari uning lingvistik tabiati sifatida qaraladi. An’anaviy bosma shaklda matnni saqlashda bu qatlamlar faqat o‘quvchi ongida shakllanadi. Shu bilan birga, matnning interaktivligi cheklangan bo‘ladi va ilmiy tahlil jarayonida variantlarni solishtirish, ma’no qatlamlarini aniqlash ko‘p vaqt va mehnat talab qiladi.

Raqamli filologiya va digital humanities sohasi badiiy matnni elektron shaklga ko‘chirishni faqat texnik nusxa olish emas, balki uning lingvistik va semantik qatlamlarini saqlash, ularni qidiruv va tahlilga moslashtirish jarayoni sifatida talqin qiladi. Shu nuqtai nazardan, matnni raqamli muhitga ko‘chirish — uning lingvistik tabiati va badiiy xususiyatlarini avtomatlashtirilgan va interaktiv shaklda saqlash jarayonidir.

Badiiy matnning raqamli shaklda saqlanishi ilmiy hamkorlik va global digital humanities tarmog‘ida faol ishtirok etish imkoniyatini beradi. Shu bilan birga, O‘zbekiston va Markaziy Osiyo hududidagi badiiy merosni raqamlashtirish hali to‘liq amalga oshirilmagan, bu esa filologik yondashuvni joriy etishni dolzarb qiladi.

Zamonaviy tadqiqotlar badiiy matnning lingvistik tabiatini raqamli muhitda saqlashni turli nazariy va amaliy jihatlari bilan o‘rganadi. Pierazzo (2015) raqamli matnni talqin natijasi sifatida ko‘rib, uning semantik qatlamlarini saqlashning filologik muhimligini ta’kidlaydi. Matnni raqamli shaklda yaratish jarayonida har

bir semantik va sintaktik element kodlanadi, bu esa uning ilmiy tahlilga moslashuvchanligini oshiradi.

Patrick Sahle (2010) digital edition yaratishda matnning funksional imkoniyatlarini saqlashga e'tibor qaratadi. Oddiy elektron nusxa faqat passiv ko'rinishda qolar ekan, filologik raqamlashtirish matnni interaktiv va ilmiy tahlil uchun qulay shaklga aylantiradi.

Schreibman, Siemens va Unsworth (2016) digital humanities sohasida filologik raqamlashtirish metodologiyasini kengaytirib, badiiy matnlarni semantik va lingvistik jihatdan kodlashning amaliy asoslarini bayon qiladilar. Shu bilan birga, TEI Consortium (2020) standartlari badiiy matnni morfologik, sintaktik va semantik qatlamlari bilan kodlash imkoniyatini beradi.

O'zbek filologiyasi kontekstida badiiy matnlarning raqamli shaklda saqlanishi hali keng ko'lamda amalga oshirilmagan. Shu sababli, xalqaro tajriba va standartlardan foydalanish milliy adabiy merosni saqlash va tahlil qilishda muhimdir.

Badiiy matnning lingvistik va badiiy tabiatini raqamli muhitda saqlash quyidagi qatlamlar bo'yicha amalga oshiriladi(1-jadval).

1-jadval

Badiiy matnning ko'pqatlamli tuzilishi va raqamlashtirish zarurati

Qatlam	Xususiyatlari	Raqamli muhitda saqlash talablari	Muvozanat masalalari
Morfologik	So'z shakllari, affikslar, fleksiyalar	Avtomatlashtirilgan morfologik kodlash, qidiruvga moslashtirish	So'z shakllarini aniqlash bilan matnning badiiy ohangini saqlash
Sintaktik	Gap tuzilishi, bog'lanishlar	XML yoki TEI orqali sintaktik belgilash	Grammatik qatlamni yo'qotmasdan matnni qidiruvga moslashtirish
Semantik	Ma'no qatlamlari, metaforik va kontekstual ma'no	Semantik kodlash, RDF ontologiyalari	Matnning badiiy ma'nosini avtomatlashtirilgan tizimga moslash
Stilistik / Uslubiy	Tilning ohangi, uslubiy xususiyatlar	Annotatsiyalar, markup bilan saqlash	Ma'no va stilistik ohangni elektron formatda saqlash
Intertekstual / Tarixiy bog'lanish	Iqtiboslar, ishoralar, boshqa asarlar bilan bog'lanish	Hyperlinklar, metama'lumotlar	Badiiy bog'lanishlarni saqlash bilan matnni ma'lumotga aylantirish

Ushbu jadvalda badiiy matnning lingvistik va badiiy tabiatini raqamli muhitda saqlash jarayoni uning ko'pqatlamli tuzilishini inobatga olgan holda amalga oshirilishi lozim. Har bir qatlamning o'ziga xos xususiyatlari va saqlanishdagi talablar mavjud bo'lib, bu matnni ma'lumotga aylantirish bilan uning badiiy tabiati

o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlash imkonini beradi. Morfologik qatlam so‘z shakllari, affikslar va fleksiyalarni o‘z ichiga oladi va raqamli muhitda TEI yoki XML belgilash tizimlari orqali saqlanishi mumkin. Shu bilan birga, badiiy matnda qo‘llanilgan o‘ziga xos so‘z shakllari va fleksiyalar ritm va ohangni belgilaydi, shuning uchun kodlash jarayonida bu jihatlarni yo‘qotmaslik muhimdir. Sintaktik qatlam esa gap tuzilishi va bog‘lanishlarni o‘z ichiga oladi va uni markup tizimlari yordamida kodlash mumkin; lekin murakkab jumlalar va inversiyalar matnning badiiy ohangiga xizmat qilgani sababli, avtomatlashtirilgan tahlil jarayonida stilistik ifodani saqlash alohida e’tibor talab qiladi. Semantik qatlam matnning ma’no qatlamlari, metaforik va kontekstual ma’nolarini o‘z ichiga oladi. Raqamli muhitda bu qatlam RDF ontologiyalari yoki TEI belgilashlari orqali kodlanadi, natijada matn ichidagi shaxslar, joylar, tarixiy voqealar va intertekstual bog‘lanishlar aniqlanadi hamda foydalanuvchi ma’no asosida qidiruv va tahlil imkoniyatiga ega bo‘ladi. Stilistik qatlam badiiy ritm, til ohangi va stylistik vositalarni saqlaydi; bu qatlam annotatsiyalar va markup tizimlari yordamida raqamli matnga kiritilishi lozim, chunki uning yo‘qolishi matnni faqat ma’lumotga aylantiradi va badiiy qiymatini kamaytiradi. Shu bilan birga, intertekstual va tarixiy qatlam matnning boshqa asarlar bilan bog‘lanishi, tarixiy konteksti va iqtiboslarni o‘z ichiga oladi, bu esa hyperlinklar, metama’lumotlar va RDF ontologiyalari orqali saqlanishi mumkin. Intertekstual qatlamning mavjudligi matnga qo‘shimcha ilmiy va badiiy qiymat beradi, uning yo‘qolishi matnni statik va kontekstsiz ma’lumotga aylantiradi. Jadval va tahlil natijalaridan ko‘rinib turibdiki, badiiy matnni raqamli muhitga ko‘chirish jarayonida polimorf variantlar yaratish, semantik va stilistik qatlamlarni saqlash, interaktiv qidiruv va tahlil imkoniyatini ta’minlash muhimdir. Shu bilan birga, matnning lingvistik tabiati, badiiy ohangi va intertekstual bog‘lanishlari yo‘qotilmasdan, u raqamli gumanitar muhitda ilmiy va filologik tahlil uchun mos resursga aylanadi. Bu esa filologik raqamlashtirishning asosiy vazifasi bo‘lib, badiiy matnni faqat ma’lumotga aylantirmasdan, uning ko‘pqatlamli tuzilishini va badiiy tabiati bilan uyg‘unligini saqlashni ta’minlaydi.

Badiiy matnning raqamli muhitda saqlanishi va filologik tahlil uchun moslashtirilishi jarayoni uning ko‘pqatlamli tabiati bilan chambarchas bog‘liq. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, morfologik va sintaktik qatlamlar avtomatlashtirilgan kodlash orqali saqlanishi mumkin bo‘lsa-da, semantik, stilistik va intertekstual qatlamlar matnning badiiy qiymatini belgilovchi markaziy elementlar sifatida e’tiborga olinishi shart. Semantik qatlam matn ma’nosini, metafora va kontekstual munosabatlarni saqlashga xizmat qilsa, stilistik qatlam badiiy ritm, ohang va uslubiy o‘ziga xoslikni ta’minlaydi. Intertekstual qatlam esa matnni boshqa asarlar bilan bog‘lab, uning tarixiy va adabiy kontekstini boyitadi. Shu bilan birga, polimorf variantlar yaratish, interaktiv qidiruv va tahlil imkoniyatlarini ta’minlash filologik raqamlashtirish jarayonini to‘liq amalga oshirishga imkon beradi.

Raqamli muhitga ko‘chirish jarayonida asosiy muammo – matnni faqat ma’lumotga aylantirmasdan, uning lingvistik, stilistik va semantik tabiati bilan uyg‘unligini saqlashdir. Oddiy raqamlashtirish vositalari ko‘pincha bu qatlamlarni

e'tiborsiz qoldiradi, natijada matnning badiiy va ilmiy qiymati kamayadi. Shu sababli, filologik raqamlashtirishning asosiy maqsadi har bir qatlamni kodlash orqali saqlash, ularni ilmiy tahlil va qidiruv imkoniyatlari bilan uygʻunlashtirishdan iborat.

Takliflar sifatida tadqiqotlarimiz asosida quyidagilar shakllantirildi:

1. Filologik raqamlashtirish standartlarini joriy etish: Matnni raqamli formatga koʻchirishda TEI yoki RDF ontologiyalari kabi xalqaro standartlardan foydalanish, semantik va stilistik qatlamlarni saqlashni ta'minlash.
2. Polimorf variantlarni yaratish: Diplomatik, tanqidiy va oʻquvchi uchun moʻljallangan variantlarni bir vaqtning oʻzida saqlash orqali badiiy va ilmiy imkoniyatlarni kengaytirish.
3. Interaktiv va dinamik tahlil platformalari yaratish: Foydalanuvchilar matn ustida izohlar qoʻshishi, bogʻlanishlarni tahlil qilishi va ma'no asosida qidiruvni amalga oshirishi uchun raqamli platformalarni rivojlantirish.
4. Badiiy qatlamlarni saqlashga alohida urgʻu berish: Stilistik, semantik va intertekstual qatlamlarni avtomatlashtirilgan kodlash jarayonida yoʻqotmaslik, ularni annotatsiyalar va markup orqali saqlash.
5. Markaziy Osiyo va Oʻzbek filologiyasi uchun maxsus korpuslar yaratish: Milliy badiiy merosni filologik raqamlashtirish orqali saqlash va tadqiqotchilar uchun interaktiv resursga aylantirish.

Shu tarzda, filologik raqamlashtirish nafaqat matnni raqamli formatga aylantirish, balki uning badiiy, lingvistik va ilmiy qatlamlarini saqlash, interaktiv tahlil imkoniyatlarini yaratish orqali badiiy matnni yangi funksional muhitga koʻchirish jarayoni sifatida talqin qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. Schreibman, S., Siemens, R., & Unsworth, J. *A Companion to Digital Humanities*. Chichester: Wiley-Blackwell, 2016. – 512 p.
2. Clemens, R., & Graham, S. *Introduction to Digital Scholarly Editing*. London: Routledge, 2017. – 224 p.
3. Liu, A. *The Laws of Cool: Knowledge Work and the Culture of Information*. Chicago: University of Chicago Press, 2004. – 288 p.

АДАБИЁТ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

Ә.ШАМУРАТОВТЫҢ «МЕНИҢ ЖОЛБАРЫСЛАР МЕНЕН УШЫРАСЫЎЛАРЫМ» ШЫҒАРМАСЫНЫҢ ЖАНРЛЫҚ ҲӘМ КӨРКЕМЛИК ӨЗГЕШЕЛИГИ

Сайымбетов Ш.
Өзбекстан Республикасы Илимлер академиясы
Қарақалпақстан бөлими Қарақалпақ гуманитар
илимлер илим изертлеў институты

Аннотация. Мақолада қорақалпоқ адабиётининг истеъдодли ёзувчиси Ә.Шамуратовнинг «Менинг йўлбарслар билан учрашувларим» эпик асарининг жанрий ва бадиий ҳусусиятлари ўрганилган.

Калит сўзлар. Жанр, бадиийат, проза, маҳорат, сюжет, эртак, повесть, фольклор.

Ә.Шамуратов бул шығармасын өзиниң тереӊ билими, шеберлиги арқасында бизге инам етти. Шығармада бастан аяғына жазыўшының жолбарыс пенен ушырасыў ўақыялары сүўретленген. Шығарманың жанрлық ҳәм көркемлик өзгешелигине келсек, әдетте бул ертек-повесть болып, онда қыялый ўақыялар көркемлик пенен сүўретленген. Мысалы: “Сүзеўик буға” бөлиминдеги буғаның жолбарысты тик жарға тақап үш күн жылжытпастан турыўы, “Жолбарыс мениң сәлемимди алды” бөлиминдеги аңшының сәлемин жолбарыстың алыўы, “Жолбарыс пенен айқастым” бөлиминдеги аңшының жолбарыс пенен айқасыўы ҳ.т.б. келтириў мүмкин. Бирақ, бул шығармада ўақыяның баянланыўы исенимли, турмыс шынлығы тийкарында сүўретленген. Әлбетте, бул дөретиўшиниң шеберлиги арқасында. Шығармада бастан аяғына аңшының батырлығы, адам жеңе алмайтуғын жолбарысты көп қыйыншылықлар менен жеңиўи ўақыялары жазыўшының қыялы негизинде турмыс ҳақыйқатлығы менен байланыстырылып сүўретленген. Шығармының сүўретлениўинде адамның яғный аңшының батырлығы ең жоқарғы орынға көтерилип баянланған. Усы баянлаў шеберлик ертек жанрының өзгешеликлерин өз ишине қамтыған. Демек жазыўшы ертектей етип айтып бериў усылын турмыс шынлығы менен тығыз байланыстырып сүўретлейтуғын повесть жанрына тутастырған. Соның ушын бул шығарма повесть деп те аталған. Ҳақыйқатында да шығармада повесть жанрына киретуғын турмыс шынлығы өз көринисин тапқан. Мысалы: Повесть жанрының нызамына сәйкес шығарманың сюжетлик арқаўы биреў болып, ўақыя бир адамның әтирапында қурылған. Усы жағынан бул шығарма ертек-повесть деп аталады.

Бул ертек-повесть жанрындағы шығарма қарақалпақ прозасындағы биринши баслама болып табылады. Бул жазыўшының көп излениўшилиги, фольклорлық сүўретлеў усылы менен реалистлик сүўретлеў усылын бирлестириўи негизинде әмелге асырылған. Шығарма әўели аңшының жолбарысты аўлаўға барғандағы қыйыншылыққа ушыраўы ҳәм дайысының жәрдеми менен жолбарысты өлтириў ўақыялары менен басланады. Бунда аңшы жолбарыс аўлаўға биринши шыққаны ушын онша жолбарыстың шаққанлығын, күшлилигин билмеген еди. Ол қәдимги қырғаўыл, қоян т.б. ҳайўанларды атқандай етип атаман деп ойлап шығады. Ақыбетинде өзи қыйыншылықларға дус келеди, яғный жолбарысты дайысының жәрдеми менен өлтиреди. Сонда ол ҳайўанға ҳийле ислеўдиң керек екенлигин ҳәм оларға абайлап қатнас жасап, аңшылық сырларын ийелеў зәрүр екенлигин биледи. Мине, ўақыялар солай эволюциялық раўажланыў менен бериледи. Екинши бөлиминде болса, аңшы бул өзи жолбарысты қораның ишинде атып өлтиреди. Пүткил аўыл халқын қорқынышлы күнлерден қутқарады. Бул бөлимде аңшының шеберлигиниң бираз асқанлығын оқыймыз. Үшинши бөлимде болса, аңшының ең қорқынышлы жолбарыстың аўзынан есабын таўып қутылыў ўақыясы сүўретленген. Солай етип, шығарманың ўақыя тереңлесип барады. Әўели жолбарысты аўлап билмейтуғын аңшы енди жолбарыстың аўзына түсип есабын таўып қашыўы басынан өтти. Шығарманың ҳәр бир бөлими усылай қызықлы, көркемлиги жағынан байып барады. Төртинши бөлимде аңшының жолбарысқа жәрдем бериўи ўақыялары сүўретленген. Бунда аңшы жолбарыстың аяғына кирген шеңгелди алады. Енди бул бөлим арқалы шығарма аңшы менен жолбарыстың досласыў ўақыясы менен байыған. Сондай-ақ, аңшы жолбарыстың баласын өлимнен де қутқарады. (Бесинши бөлим). Алтыншы бөлимде аңшының жолбарыс пенен айқасыў ўақыясы сүўретленеди. Жетинши бөлимде болса аңшы Нурлыбай ғарры менен ғаз аўлаўға барғанда жолбарысты сыртынан гүзетиўи сүўретленеди. Көрип отырғанымыздай, шығарманың ҳәр бир бөлиминиң ўақыясы ҳәр қыйлы, әўели жолбарыс туўралы хабары жоқ аңшы, енди жолбарыс пенен дosласты, айқасты, түрли-түрли жақлары менен танысып, шеберлиги асып барады. Мине усыларды жазыўшы турмыста болғандай етип реал сүўретлейди. Ал, сегизинши, тоғызыншы бөлимлерде болса, аңшы жолбарысты тек сыртынан гүзетеди. Биринде жолбарыс пенен түйениң ўақыясы, екиншисинде жолбарыс пенен сүзеўик буғаның ўақыялары баян етилген. Булар енди ертек формасында айтып бериў усылы менен реаль өмир ҳәдийселериндей етип баянланған. Оныншы бөлимде Злобинниң менменлиги себепли жолбарыстың оның оң қолын мылжа-мылжа етиў ўақыялары сүўретленген. Буларда ҳақыйқат турмыс шынлығы адамның ҳайўанатлар менен байланысы, аңшының өмири тийкарында берилген. Шығарманың ақыры он биринши бөлими жолбарыстың аңшының сәлемин алыўы менен

жазыўшы усылардың бәрин бир аңшы өмиринде болып атырған түрли таңқаларлық ўақыялардай етип шынлық пенен берген. Көрип өткенимиздей, шығарма ертек жанрының барлық өзгешеликлерин өзлестирген ҳалда повестьлик формада сүўртеленеди. Бунда адам исениўи мүмкин болмаған ўақыяларды да дөретиўши ертек усылын реалистлик баянлаў менен толық исенимли, анық басынан өткендей етип баянлайды. Әжайып ўақыялар, бастан кеширмелер аңшының тили менен жүдә көркем етип бериледи. Қарақалпақ әдебиятында бундай жанрда жазылған шығарма оғада аз. Ә.Шамуратов бул жанрды бириншилерден болып ашып берди. Бундай жанрлық шығарманы дөретиў Ә.Шамуратовтың шеберлиги болып есапланады. Шығарманың тағы да жанрлық өзгешеликлеринен бири, биригип кеткен ўақыяларды қысқа баянлаўы жағынан гүрриң жанрына да жақын. Мысалы, шығарманың ҳәр бир бөлиминде аңшы менен жолбарыстың ўақыялары биригип, мазмуны байып барады. Сондай-ақ, шығармадан бир сөзди қосыў ямаса алып таслаўда мүмкин емес. Егер сырттан сөз қосылса, шығарманың мазмуны бузылады. Мине, усындай композициялық қурылыста турмыс ўақыялары ертек-повесть жанрының өз ара бириктирилип жиберилиўинде шебер баянланған. Бул шығарманың жанрлық өзгешелигин үйрениў келешекте әдебияттаныў илиминде усындай бағдарда көркем шығармалардың көплеп дөретилиўине бағдар береди.

Пайдаланған әдебиятлар:

1. Мәмбетов К. Әдебият теориясы. - Нөкис: Билим, 1995.
2. Шамуратов Ә. Шығармалары. - Нөкис: Қарақалпақстан, 1992.

ИҚТИСОД ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК МАҲСУЛОТЛАРИ ҚИЙМАТ ЗАНЖИРИНИ ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

Хакимова Феруза Абдуллажоновна
ВМ ҳузуридаги Бизнес ва тадбиркорлик олий мактаби
"MBA – Агробизнес" мутахассислиги тингловчиси

Эргашев Хуршид Набиевич
ВМ ҳузуридаги Бизнес ва тадбиркорлик олий мактаби
Андижон вилоят ҳудудий филиали бош мутахассиси
Hurshid-ergashev@rambler.ru

Аннотация Ушбу мақолада қишлоқ хўжалик маҳсулотлари қиймат занжирини таҳлил қилишнинг назарий асослари, методологик ёндашувлари ва Ўзбекистон шароитидаги амалий жиҳатлари ўрганилган. Тадқиқотда қиймат занжирида қўшимча қиймат яратиш босқичлари, иштирокчилар ўртасида қиймат тақсимоти ва тармоқ самарадорлигини ошириш омиллари таҳлил қилинган. Натижалар қишлоқ хўжалигида рақобатбардошликни ошириш ва экспорт салоҳиятини кучайтириш учун муҳим аҳамиятга эга.

Калит сўзлар: қиймат занжири, аграр иқтисодиёт, қайта ишлаш, логистика, рақобатбардошлик.

Жаҳон иқтисодиётида глобаллашув жараёнлари чуқурлашиб бораётган бир шароитда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш, қайта ишлаш ва истеъмолчига етказиб бериш тизимини самарали ташкил этиш долзарб аҳамият касб этмоқда. Айниқса, "қиймат занжири" тушунчаси иқтисодий таҳлилнинг муҳим инструменти сифатида кенг қўлланилмоқда.

Америкалик иқтисодчи Майкл Портер таъкидлаганидек: *"Қиймат занжири — бу компания фаолиятини стратегик жиҳатдан таҳлил қилиш ва рақобат устунлигини аниқлашга хизмат қилувчи тизимдир"* (Porter, 1985). Ушбу ёндашувни қишлоқ хўжалигига татбиқ этиш маҳсулот ҳаракатининг барча босқичларини чуқур ўрганиш имконини беради.

Қиймат занжири маҳсулотнинг хомашё сифатида ишлаб чиқарилишидан тортиб, унинг тайёр ҳолда истеъмолчига етказилишигача бўлган жараёнларни қамраб олади.

Каплинский ва Моррис (2001) таъкидлаганларидек: *"Қиймат занжири таҳлили ишлаб чиқариш жараёнидаги барча иштирокчилар ўртасида қиймат қандай яратилиши ва тақсимланишини тушуниш имконини беради"*.

Қишлоқ хўжалигида қиймат занжири қуйидаги босқичлардан иборат:

- ишлаб чиқариш (фермер хўжаликлари),
- йиғиш ва сақлаш,
- қайта ишлаш,

- транспорт ва логистика,
- савдо ва маркетинг.

Ҳар бир босқич маҳсулот қийматини оширишда ўзига хос рол ўйнайди.

Қишлоқ хўжалигида бошқа соҳаларга қараганда қиймат занжирининг ўзига хос хусусиятлари алоҳида аҳамият касб этади. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари қиймат занжири бошқа тармоқларга нисбатан қуйидаги жиҳатлари билан фарқ қилади:

- табиий омилларга боғлиқлик;
- маҳсулотнинг тез бузилиши;
- мавсумийлик хусусияти;
- кичик ишлаб чиқарувчилар улушининг юқорилиги.

FAO маълумотига кўра: *“ривожланаётган мамлакатларда фермерлар кўпинча қиймат занжирининг энг кам даромад олувчи қисми ҳисобланади”* (FAO, 2014). Бу ҳолат занжирда қиймат тақсимоти муаммоси мавжудлигини кўрсатади.

Қиймат занжирини таҳлил қилишда бир қатор илмий ва амалий усуллар қўлланилади:

1. Функционал таҳлил - Бу усул занжирдаги ҳар бир босқичнинг вазифаларини ўрганишга қаратилган. Масалан, фермер ишлаб чиқаради, қайта ишловчи қўшимча қиймат қўшади.

2. Иштирокчилар таҳлили - Бу ерда барча иштирокчилар (фермерлар, воситачилар, экспортёрлар)нинг роллари аниқланади.

3. Қиймат тақсимоти таҳлили - Каплинский таъкидлаганидек: *“қиймат занжирида асосий масала — ким қанча қиймат олади?”*

4. SWOT таҳлил - Кучли ва заиф томонлар, имкониятлар ва таҳдидлар аниқланади.

Ўзбекистонда аграр соҳани ислоҳ қилиш жараёнларида қиймат занжири ёндашуви кенг қўлланилмоқда.

Президент Шавкат Мирзиёев таъкидлаганидек: *“Қишлоқ хўжалигини модернизация қилишда маҳсулотни чуқур қайта ишлаш ва экспортга йўналтириш устувор вазифа ҳисобланади”*.

Ҳозирги кунда мамлакатда:

- пахта-тўқимачилик кластерлари,
- мева-сабзавот кластерлари,
- агрологистика марказлари фаолият юритмоқда.

Бироқ қуйидаги муаммолар сақланиб қолмоқда:

- қайта ишлаш даражасининг пастлиги;
- логистика тизимининг етарли эмаслиги;
- экспорт стандартларига мослашиш муаммолари.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари қиймат занжирини ривожлантириш учун қуйидаги чоралар кўриш муҳим ҳисобланади:

1. Қайта ишлашни ривожлантириш - Маҳсулотни хомашё сифатида эмас, балки тайёр маҳсулот сифатида сотиш даромадни оширади.

2. Логистика инфратузилмасини яхшилаш - Совуткич омборлари ва

транспорт тизими ривожланиши зарур.

3. Рақамли технологияларни жорий этиш - Агротехнологиялар ва рақамли платформалар самарадорликни оширади.

4. Экспортни қўллаб-қувватлаш - Янги бозорларга чиқиш орқали қўшимча қиймат яратилади.

Жаҳон банки ҳисоботига кўра: *“қиймат занжирини ривожлантириш фермерлар даромадини 20–30% га ошириши мумкин”* (World Bank, 2020).

Мавзуни ўрганиш жараёнида таҳлиллар шуни кўрсатадики:

- қиймат занжирида қайта ишлаш энг юқори даромад манбаи ҳисобланади;
- фермерлар улушини ошириш учун кооперацияни ривожлантириш зарур;
- давлат ва хусусий сектор ҳамкорлиги муҳим аҳамиятга эга.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, қишлоқ хўжалик маҳсулотлари қиймат занжирини таҳлил қилиш иқтисодий самарадорликни ошириш, рақобатбардошликни кучайтириш ва экспорт салоҳиятини ривожлантиришда муҳим аҳамиятга эга.

Тўғри ташкил этилган қиймат занжири фермерлардан тортиб, якуний истеъмолчигача бўлган барча иштирокчилар учун манфаат келтиради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Porter M.E. *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. — New York: Free Press, 1985.
2. Kaplinsky R., Morris M. *A Handbook for Value Chain Research*. — IDRC, 2001.
3. FAO. *Developing Sustainable Food Value Chains*. — Rome, 2014.
4. World Bank. *Agricultural Value Chain Development Report*. — Washington DC, 2020.
5. Мирзиёев Ш.М. *Қишлоқ хўжалигини ривожлантириш стратегияси бўйича нутқлар*. — Тошкент, 2020.
6. Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ хўжалиги вазирлиги маълумотлари, 2022.
7. Asian Development Bank. *Agriculture Value Chain Analysis in Central Asia*. — Manila, 2019.
8. UNIDO. *Agro-value chain development and upgrading*. — Vienna, 2018.

TRANSPORT SOHASIDA MARKETINGNI TASHKIL ETISH TAMOYILLARI

Raxmatullayeva Sadokat Kamuljonovna
Abu Rayhon Beruniy nomidagi
Urganch davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi.

Annotatsiya. Ushbu maqolada transport sohasida marketingni tashkil etish zaruriyati, mavjud imkoniyatlari va tamoyillari yoritilgan. Shuningdek, transport sohasida marketingni tashkil etish tamoyillarini tadqiq qilish boʻyicha xulosalar bayon etilgan.

Аннотация. В данной статье рассматриваются необходимость, существующие возможности и принципы организации маркетинга в транспортном секторе. Также представлены выводы по результатам исследования принципов организации маркетинга в транспортном секторе.

Abstract. This article discusses the need, existing opportunities and principles of organizing marketing in the transport sector. It also presents conclusions on the study of the principles of organizing marketing in the transport sector.

Kalit soʻzlar. Transport, soha, marketing, tamoyil, isteʼmolchi.

Ключевые слова. Транспорт, сектор, маркетинг, принцип, потребитель.

Key words. Transport, sector, marketing, principle, consumer.

Transport sohasida marketingni tashkil etish tamoyillari zamonaviy iqtisodiyotda muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, ushbu transport tizimi yuk va yoʻlovchilarni tashish vositasi hamda mintaqa iqtisodiy rivojlanishining asosiy omili boʻlib hisoblanadi. Bu boradagi hujjatlar shahar jamoat transporti sharoitida marketing strategiyasini shakllantirish parametrlarini belgilaydi va xususan marketing birikmasi va segmentatsiya tushunchalarining foydaliligini taʼkidlaydi. Xizmat atributlari va targʻiboti asosiy oʻlchovini oʻz ichiga olgan marketing majmuasi targʻib qilinadi. Yaʼni, u xizmat narxlari, avtomobil ichidagi vaqt, zichlik, chastota, ishonchlilik va qulaylik kabi tamoyillarni oʻz ichiga oladi [1]. Shunga muvofiq, transport sohasidagi marketing uni boshqa sohalardan ajratib turadigan alohida qiyinchilik va imkoniyatlarni taqdim etadi. Aviakompaniyalar, jamoat transporti, sayohat almashish xizmatlari yoki logistika kompaniyalari boʻladimi, transport sektori maxsus marketing strategiyasini talab qiladi [2]. Shu bois, transport xizmatlari bozorida marketingni toʻgʻri tashkil etish orqali raqobatbardoshlikni oshirish, xizmat sifatini yaxshilash va mijozlar ehtiyojini qondirish mumkin. Bu boradagi tadqiqotlarda iqtisodiètni modernizatsiyalash sharoitida marketing tamoyillari asosida transport xizmatlari bozorini optimallashtirishga yoʻnaltirilgan takliflar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish lozimligi asoslangan [3].

Avvalo, transport marketingining asosiy tamoyillaridan biri bozorga yoʻnaltirilganlik tamoyili hisoblanadi. Bu tamoyilga koʻra, transport korxonalari oʻz faoliyatini bozor talabi va isteʼmolchilar ehtiyojlariga mos ravishda tashkil etishi

zarur. Ya’ni, yuk tashish, yo‘lovchi tashish yoki logistika xizmatlari ko‘rsatishda mijozlarning talablari, ularning to‘lov qobiliyati va xizmatga bo‘lgan kutishlari chuqur o‘rganilishi lozim. Marketing tadqiqotlari orqali bozor segmentlari aniqlanadi va har bir segment uchun alohida xizmat strategiyasi ishlab chiqiladi.

Ikkinchi muhim tamoyil - iste’molchiga yo‘naltirilganlikdir. Transport xizmatlari bevosita insonlar va korxonalar ehtiyojini qondirishga qaratilganligi sababli mijozlar bilan uzoq muddatli hamkorlikni yo‘lga qo‘yish ustuvor bo‘lib hisoblanadi. Bu yerda xizmat sifati, tezkorlik, xavfsizlik va qulaylik asosiy omillar bo‘lib xizmat qiladi.

Uchinchi tamoyil - raqobatbardoshlikni ta’minlash tamoyilidir. Transport bozori ko‘plab ishtirokchilar bilan to‘yingan bo‘lib, unda muvaffaqiyat qozonish uchun xizmatlarning noyob jihatlarini ishlab chiqish zarur. Bu esa narx siyosati, xizmat sifati, qo‘shimcha servislar (eshikdan eshikkacha yetkazib berish va onlayn kuzatuv tizimlari) orqali amalga oshiriladi. Raqobatbardoshlikni oshirishda innovatsion texnologiyalar va raqamli marketing vositalaridan foydalanish muhim rol o‘ynaydi.

To‘rtinchi tamoyil integratsiyalashgan marketing yondashuvi hisoblanadi. Transport xizmatlarini samarali tashkil etishda logistika, axborot texnologiyalari, moliya va boshqaruv tizimlari o‘zaro uyg‘unlashgan holda faoliyat yuritishi kerak. Masalan, multimodal tashish tizimlari (temir yo‘l, avtomobil, havo va dengiz transporti integratsiyasi) orqali yuklarni tez va samarali yetkazib berish imkoniyati yaratiladi. Bu esa mijozlarga kompleks xizmat ko‘rsatish imkonini beradi.

Beshinchi tamoyil - innovatsion rivojlanish tamoyilidir. Zamonaviy transport marketingi doimiy ravishda yangi texnologiyalarni joriy etishni talab qiladi. Raqamli platformalar, mobil ilovalar, GPS kuzatuv tizimlari, elektron to‘lov tizimlari transport xizmatlarining samaradorligini oshiradi. Ekologik toza transport vositalarini joriy etish ham marketingning muhim yo‘nalishiga aylanmoqda. Chunki, bugungi kunda iste’molchilar ekologik masalalarga katta e’tibor qaratmoqda.

Oltinchi tamoyil - moslashuvchanlik va tezkorlik tamoyilidir. Bozor sharoitlari tez o‘zgarib borayotgan bir paytda transport korxonalari o‘z strategiyalarini tezkor ravishda moslashtira olishi zarur. Bu esa talabning mavsumiy o‘zgarishlari, iqtisodiy vaziyat va logistika zanjirlaridagi o‘zgarishlarga tez javob berishni talab qiladi.

Yettinchi tamoyil iqtisodiy samaradorlikni ta’minlash tamoyili hisoblanadi. Transport marketingi faqat mijozlarni jalb qilish bilan cheklanmay, ya’ni korxonaning daromadliligini oshirishga ham xizmat qilishi kerak. Xarajatlarni optimallashtirish, resurslardan samarali foydalanish va foyda marjasini oshirish marketing strategiyasining ajralmas qismidir.

Sakkizinchi tamoyil - uzluksizlik va tizimlilik tamoyilidir. Marketing faoliyati bir martalik emas, ya’ni doimiy jarayon sifatida olib borilishi lozim. Bozorni tahlil qilish, strategiyalarni yangilab borish va natijalarni baholash muntazam ravishda amalga oshirilishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, transport sohasida marketingni tashkil etish tamoyillari bozor talabi va iste’molchi ehtiyojlariga moslashish, innovatsion yondashuvlarni

qo‘llash, xizmat sifatini oshirish hamda raqobatbardoshlikni ta’minlashga qaratiladi. Ushbu tamoyillarni amaliyotga samarali joriy etish orqali transport tizimi barqaror rivojlanadi, xizmatlar sifati yaxshilanadi va iqtisodiy samaradorlik oshadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Moran, A.J., Jones, W.H. The formulation of marketing strategy in urban public transport. Transportation 4, 209–229 (1975). https://doi.org/10.1007/BF00153576

2. https://hypervsn.com/blog/navigating-the-unique-terrain-of-marketing-in-the-transport-sector.html

3. Irisbekova M.N. Marketing tamoyillari asosida transport xizmatlari bozorini optimallashtirish. // Doktorlik dissertatsiyasi avtoreferati. - T., 2017. - 9 b.

MINTAQA TURIZM SOHASIDA SINERGETIK SAMARANI OSHIRISH MUAMMOLARI

Yaxshimuratova Anajon G'ayratovna,
Abu Rayhon Beruniy nomidagi
Urganch davlat universiteti magistranti,
e-mail: yaxshimuratovaa@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada mintaqa iqtisodiyoti barqarorligini ta'minlashda turizm sohasini rivojlantirish xususiyatlari, mavjud imkoniyatlari va amalga oshirish yo'nalishlari yoritilgan. Shuningdek, mintaqa iqtisodiyotida turizm sohasini rivojlantirish yuzasidan xulosa keltirilgan.

Аннотация. В данной статье рассматриваются особенности, существующие возможности и направления развития сектора туризма в обеспечении стабильности региональной экономики. Также приводятся выводы о развитии сектора туризма в региональной экономике.

Abstract. This article discusses the features, existing opportunities and directions of development of the tourism sector in ensuring the stability of the regional economy. It also provides a conclusion on the development of the tourism sector in the regional economy.

Kalit so'zlar. Mintaqa, iqtisodiyot, barqarorlik, turizm, yo'nalish.

Ключевые слова. Регион, экономика, стабильность, туризм, направление.

Key words. Region, economy, stability, tourism, direction.

Hozirgi globallashuv sharoitida turizm mintaqalar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining muhim drayverlaridan biri bo'lib hisoblanadi. Turizm xizmatlar sohasini, transport, savdo, madaniyat, qurilish, qishloq xo'jaligi va axborot texnologiyalari kabi ko'pgina tarmoqlar bilan uzviy bog'liq. Bu borada respublika yalpi ichki mahsulotida turizm va xizmatlar sohasining ulushini oshirish va mamlakatdagi istiqbolli hududlarni "o'sish qutblari" sifatida rivojlantirish masalalariga e'tibor qaratiladi [1]. Shu nuqtai nazardan, turizm sohasida sinergetik samarani oshirish mintaqaning barqaror rivojlanishini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Bu holatda turizm va dam olish tarmog'idagi tashkilotlararo o'zaro ta'sirning sinergetik ta'sirini ittifoq tarkibiga kiruvchi turizm va mehmonxona korxonalarining birgalikdagi faoliyati jarayonida asosiy faoliyat turlarida menejment, marketing, xodimlarni boshqarish, innovatsiya va boshqalarda yuzaga keladigan ta'sir sifatida qaraladi [2]. Bu esa turizm va dam olish tarmog'ining sifat jihatidan yangi holatiga olib keladi.

Sinergetik samara alohida sub'ektlar yoki tarmoqlarning birgalikdagi faoliyati natijasida hosil bo'ladigan va ularning yakka holdagi faoliyati natijalaridan yuqori bo'lgan ijobiy ta'sirni ifodalaydi. Ammo, amaliyotda mintaqaviy turizmda bu samarani oshirish qator muammolar bilan to'qnash kelmoqda. Bu borada turizm

sohasida sinergetik samara davlat va xususiy sektor hamkorligi, turizm infratuzilmasi va xizmatlar oʻrtasidagi oʻzaro bogʻliqlik, mahalliy aholi, tadbirkorlar va turistik tashkilotlar manfaatlarining uygʻunlashuvi hamda madaniy, tabiiy va iqtisodiy resurslardan kompleks foydalanish kabi yoʻnalishlarda namoyon boʻladi.

Sinergetik samara orqali turistik mahsulot raqobatbardoshligi oshadi, xarajatlar qisqaradi, xizmat sifati yaxshilanadi, yangi ish oʻrinlari yaratiladi va mintaqaning investitsion jozibadorligi ortadi. Shu sababli, sinergiyani ta’minlash har bir hudud uchun strategik vazifa boʻlib hisoblanadi. Oʻzbekistonda turizm sohasida sinergetik ta’sirlarni baholash masalalari hozircha dastlabki muhokama bosqichiga xosdir [3].

Mintaqaviy turizm rivojlanishida asosiy ishtirokchilar va ular oʻrtasidagi oʻzaro munosabatlar amalga oshiriladi. Bu holatda mintaqa turizm tizimida mahalliy davlat hokimiyati organlari, turistik firmalar va operatorlar, mehmonxonalar va joylashtirish vositalari, transport tashkilotlari, madaniyat va meros ob’ektlari, mahalliy aholi va hunarmandlar hamda investorlar va moliya institutlari kabi asosiy ishtirokchilar ishtirok etadi. Ammo, ushbu sub’ektlar oʻrtasida hamkorlik doim ham samarali tashkil etilmaydi. Aksariyat hollarda har bir ishtirokchi oʻz manfaatini birinchi oʻringa qoʻyadi. Bu esa umumiy sinergetik samarani pasaytiradi.

Ayniqsa, mintaqa turizm sohasida sinergetik samarani oshirish hududning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Turizmning koʻp tarmoqli xususiyati transport, xizmat koʻrsatish, madaniyat, savdo va boshqa sohalar oʻrtasida oʻzaro bogʻliqlikni kuchaytiradi va toʻgʻri tashkil etilgan hamkorlik orqali qoʻshimcha qiymat yaratish imkonini beradi. Unga asosan, asosiy muammolar sifatida institutsional muvofiqlashtirishning yetarli emasligi, infratuzilmaning noteng rivojlanishi, axborot almashinuvi tizimining sustligi, kadrlar salohiyatining cheklanganligi va moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatlarining kamligi qayd etiladi. Shuningdek, mahalliy aholining turizm jarayonlariga toʻliq jalb etilmasligi ham sinergetik samaraning pasayishiga olib kelmoqda.

Shulardan kelib chiqib, mintaqada sinergetik samarani oshirishda asosiy muammolar mavjud boʻlib, bu muammolar quyidagi tasniflarga ajratiladi:

- institutsional muammolar. Bu holatda mintaqalarda turizmni muvofiqlashtiruvchi yagona organ yoki samarali boshqaruv mexanizmining mavjud emasligi sinergiyaga salbiy ta’sir koʻrsatadi. Turli idoralar oʻrtasida vakolatlar taqsimotining noaniqligi qaror qabul qilishni sekinlashtiradi.

- infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi. Bu borada yoʻllar, transport aloqalari, axborot-kommunikatsiya tarmoqlari va muhandislik infratuzilmasining yetarli emasligi turizm ishtirokchilari oʻrtasida samarali hamkorlikka toʻsqinlik qiladi.

- axborot almashinuvi muammolari. Unga asosan, turistik tashkilotlar, mahalliy hokimiyat va tadbirkorlar oʻrtasida ma’lumotlar almashinuvining sustligi sinergetik samarani cheklaydi. Yagona raqamli platforma va ma’lumotlar bazasining yoʻqligi ushbu muammoni yanada kuchaytiradi.

- inson kapitali va kadrlar masalasi. Unga asosan, malakasi past kadrlar, zamonaviy boshqaruv va marketing koʻnikmalarining yetishmasligi turizm sohasida innovatsion yondashuvlarni joriy etishga toʻsqinlik qiladi.

- moliyaviy cheklovlar. Bu borada kichik va oʻrta turistik biznes uchun moliyaviy resurslarga kirish imkoniyati cheklangan boʻladi. Bu esa qoʻshma loyihalar va klasterlar rivojini sekinlashtiradi.

Shunisi muhimki, turizm klasterlari sinergetik samarani oshirishning eng samarali shakli boʻlib hisoblanadi. Biroq, amaliyotda esa klaster ishtirokchilari oʻrtasida ishonch darajasi past boʻladi, huquqiy va tashkiliy mexanizmlar yetarli darajada ishlab chiqilmaydi hamda davlat tomonidan qoʻllab-quvvatlashi tizimli boʻlmaydi. Natijada, klasterlar toʻliq quvvat bilan ishlamaydi va kutilgan sinergetik samaraga erishilmaydi.

Mahalliy aholini jalb etish bilan bogʻliq muammolar ham uchraydi. Unga asosan, mintaqa turizmini rivojlantirishda mahalliy aholining ishtiroki muhim ahamiyatga ega. Ammo, koʻpgina hollarda aholining turizmdan oladigan foydasi cheklangan boʻladi, ekologik va ijtimoiy xavflar hisobga olinmaydi va aholining qarshiligi ham yuzaga keladi. Ushbu holat turizm sub’ektlari oʻrtasida salbiy sinergiya, ya’ni ziddiyatli ta’sirlarni keltirib chiqaradi.

Xulosa shuki, mintaqada turizm sohasida sinergetik samarani oshirish uchun davlat, xususiy sektor va mahalliy jamoalar oʻrtasida samarali hamkorlikni yoʻlga qoʻyish, klaster yondashuvini rivojlantirish, raqamli texnologiyalardan keng foydalanish va inson kapitalini mustahkamlash zarur. Faqat kompleks va tizimli yondashuv orqaligina turizm mintaqaviy taraqqiyotning barqaror va samarali omiliga aylanishi mumkin. Yuqorida keltirilgan muammolarni hal etish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish lozim:

- mintaqaviy turizmni boshqarish boʻyicha yagona koordinatsion organ tashkil etish;
- davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini rivojlantirish;
- turizm klasterlari va tarmoqlararo hamkorlikni qoʻllab-quvvatlash;
- raqamli platformalar orqali axborot almashinuvini yaxshilash;
- kadrlar tayyorlash va qayta tayyorlash tizimini kuchaytirish;
- mahalliy aholini turizm zanjiriga faol jalb etish.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Эгамбердиев Ф.Т., Маҳмудов М.М. Минтақалар туризмини ривожлантиришда хорижий мамлакатлар тажрибалари. // "Iqtisodiyot va turizm" xalqaro ilmiy va innovatsion jurnali, No1(1), 2021. - 39 b.

2. Рубцова Н.В., Солодухин К.С. Метод оценки синергического эффекта межорганизационного взаимодействия в туристско-рекреационной сети. // Мир экономики и управления, 2021, Т.21, №3. - с. 138. DOI 10.25205/2542-0429-2021-21-3-132-146.

3. Usmonova D.K., Kilichov B.Kh. Assessment of the synergy effect in tourism. // The American Journal of Management and Economics Innovations, Volume04, Issue02. - p. 19.

СУРХОНДАРЁ ВИЛОЯТИ МИСОЛИДА МАМЛАКАТДА КАМБАҒАЛЛИКНИ ҚИСҚАРТИРИШ ВА БАНДЛИК СОҲАСИДА МОЛИЯВИЙ-КРЕДИТ МЕХАНИЗМЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Рўзиев Отабек Абдимуминович
Сурхондарё вилояти Камбағалликни қисқартириш
ва бандлик бошқармаси бошлиғининг
биринчи ўрибосари

Бугунги кунда Ўзбекистон Республикасида иқтисодий ислоҳотларнинг янги босқичида аҳоли фаровонлигини ошириш, бандликни таъминлаш ва шу асосда камбағалликни қисқартириш давлат сиёсатининг энг муҳим стратегиясига айланди. Мазкур жараёнда молиявий-кредит механизмлари иқтисодий ўсишни ҳаракатга келтирувчи асосий восита бўлиб хизмат қилмоқда. Айниқса, ўзига хос географик жойлашуви, демографик ўсиш суръатлари ва аграр салоҳияти билан ажралиб турадиган Сурхондарё вилоятида ушбу механизмларни такомиллаштириш ижтимоий-иқтисодий муаммоларни ҳал этишда стратегик аҳамиятга эга.Камбағалликни қисқартириш тушунчаси фақатгина моддий ёрдам кўрсатиш эмас, балки аҳолининг иқтисодий имкониятларини кенгайтириш, уларга даромад келтирувчи фаолият билан шуғулланиш учун шароит яратиш ва инсон капиталини ривожлантиришни англатади. Сурхондарё вилоятида меҳнат ресурсларининг кўплиги ва аҳоли зичлиги банк-молия тизими олдига янги вазифаларни қўймоқда. Бу ерда кредит механизми нафақат маблағ бериш, балки бандликни таъминлаш ва тадбиркорлик маданиятини шакллантириш воситаси сифатида намоён бўлиши лозим.

Сурхондарё вилояти мисолида мамлакатда камбағалликни қисқартириш ва бандлик соҳасида молиявий-кредит механизмларини такомиллаштириш бугунги куннинг энг муҳим стратегик вазифаларидан бири бўлиб, бу борадаги ислоҳотлар бевосита Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 23 сентябрдаги ПФ–143-сонли «Камбағалликдан фаровонликка» дастурини тасдиқлаш тўғрисидаги Фармони ҳамда 2024 йил 4 октябрдаги ПҚ–347-сонли қарори билан янги босқичга кўтарилди. Ушбу ҳужжатларга мувофиқ, 2025 йил 1 январдан бошлаб камбағалликни қисқартириш бўйича миллий модель доирасида «Камбағал оилалар учун еттита имконият» тамойили жорий этилмоқда, бунда молиявий-кредит механизмлари асосий драйвер вазифасини ўтайди. Сурхондарё вилоятининг иқтисодий таҳлили шуни кўрсатадики, сўнгги беш йил ичида тизимли чора-тадбирлар натижасида республикада камбағаллик даражаси 2021 йилдаги 17 фоиздан 2024 йил якунига келиб 11 фоизга, 2025 йил бошига келиб эса 8,9 фоизгача қисқартирилди. Сурхондарёнинг Узун, Бойсун ва Сариосиё каби тоғли ва чекка туманларида «маҳаллабай» ишлаш тизими орқали оилавий тадбиркорликка ажратилган

кредитлар ҳажми 1,5 бароборга ортиб, ишсизлик даражаси 2023 йилдаги 5,5 фоиздан 2025 йилда 4,9 фоизгача пасайишига эришилди. 2026 йилгача вилоятнинг Термиз, Ангор, Денов ва Музрабат каби туманларини «ишсизликдан холи ҳудуд»га айлантириш мақсадида жами 450 триллион сўмлик кредит ресурсларининг салмоқли қисми айнан Сурхондарёдаги кичик бизнес лойиҳаларига йўналтирилиши режалаштирилган. Бироқ статистик маълумотлар шуни кўрсатадики, кредитларнинг самарадорлигини ошириш учун нафақат маблағ ажратиш, балки гаров таъминоти масаласида Тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш давлат жамғармаси кафилликларини 75 фоизгача етказиш ва «кредит + инкубация» моделини кенгайтириш зарур. Вилоятнинг аграр ихтисослашувини инобатга олиб, 2025–2026 йилларда томорқа хўжалиги ва иссиқхоналар учун ажратиладиган «яшил кредитлар» миқдорини ошириш орқали камбағал оилаларни кластер тизимига интеграция қилиш ва камида 150 минг янги иш ўрни яратиш кутилмоқда. Рақамли молиявий хизматларни жорий этиш ва «скоринг» тизими орқали кредит ажратиш жараёнидаги инсон омилини камайтириш Сурхондарёда молиявий инклюзивликни таъминлайди. Шундай қилиб, Президент қарорларида белгиланган вазифаларни ижро этиш ва молиявий инструментларни ҳудудий хусусиятларга мослаштириш орқали 2026 йил якунига қадар вилоятда камбағаллик даражасини 3 фоиздан паст кўрсаткичга тушириш ва аҳоли даромадларини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш имкони яратилади. Бу жараёнда бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботининг шаффофлигини таъминлаш, ажратилган маблағларнинг мақсадли сарфланишини назорат қилишда молиявий мониторинг механизмларини кучайтириш ҳам ўта муҳим аҳамият касб этади.

Ҳозирги кунда вилоятда амалга оширилаётган "маҳаллабай" ишлаш тизими доирасида камбағалликни қисқартиришнинг янги модели жорий этилди. Ушбу тизимнинг молиявий асосини тижорат банклари томонидан ажратилаётган имтиёзли кредитлар ташкил этади. Бироқ, ўтказилган таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, молиявий-кредит механизмларида ҳали ҳам самарадорликни ошириш учун катта захиралар мавжуд. Кўп ҳолларда кредит олиш жараёнидаги бюрократик тўсиқлар ва гаров таъминоти билан боғлиқ муаммолар кам таъминланган оилаларнинг молиявий ресурсларга етишишини чеклаб қўймоқда.

Сурхондарё вилоятининг иқтисодий тузилишида қишлоқ хўжалиги етакчи ўрин тутади. Шу сабабли, бандликни таъминлашда томорқа хўжалигидан самарали фойдаланиш ва кичик агробизнесни қўллаб-қувватлаш лозим. Молиявий механизмларни такомиллаштиришда "яшил кредит" тамойилларини жорий этиш, энергия тежовчи иссиқхоналар ва интенсив боғдорчилик учун имтиёзли шартларда узоқ муддатли кредитлар ажратиш вилоятнинг экспорт салоҳиятини ошириш билан бир қаторда минглаб янги иш ўринларини яратади.

Шунингдек, вилоятнинг Термиз, Жарқўрғон ва Денов каби йирик тугунларида ҳунармандчилик ва кичик ишлаб чиқаришни ривожлантириш

учун микрокредитлаш кўламини кенгайтириш зарур. Камбағалликни қисқартиришда хотин-қизлар ва ёшлар бандлигини таъминлаш энг муҳим йўналишдир. Бунинг учун "Оилавий тадбиркорлик" дастурлари доирасида ажратилаётган маблағларнинг мақсадлилигини ошириш ва уларни қайтариш механизмини соддалаштириш талаб этилади. Кредитнинг қайтмаслик хавфини камайтириш учун эса субсидия ва суғурта тизимларини банк маҳсулотлари билан интеграция қилиш лозим.

Кредит механизмларини такомиллаштиришнинг яна бир муҳим жиҳати бу рақамли технологияларни жорий этишдир. Сурхондарёнинг олис тоғли ҳудудларида истиқомат қилувчи аҳоли учун банк филиалларига бормасдан туриб, масофавий хизматлардан фойдаланиш ва микроқарзларни расмийлаштириш имкониятини яратиш керак. Финтех (FinTech) инновациялари камбағал қатлам ва молиявий тизим ўртасидаги масофани қисқартиради ва "молиявий инклюзивлик"ни таъминлайди.

Аҳолининг молиявий саводхонлигини ошириш масаласи ҳам кредит механизмининг ажралмас қисми бўлиши шарт. Кўпинча кредит олган фуқаро маблағни нотўғри бошқариши натижасида кутилган даромадга эга бўла олмайди, бу эса унинг қарздорлик юкини янада оширади. Шу боис, Сурхондарёда "ҳоким ёрдамчилари" билан ҳамкорликда кредит олувчиларга бизнес-режа тузиш ва бозор конъюнктурасини ўргатиш бўйича ўқув курсларини ташкил этиш, яъни "биринчи билим бериш, кейин кредит ажратиш" тизимига ўтиш мақсадга мувофиқдир.

Вилоятда камбағалликни қисқартириш ва бандликни таъминлашда давлат-хусусий шериклик асосидаги лойиҳаларни молиялаштириш ҳам катта натижа беради. Йирик ишлаб чиқариш корхоналари атрофида кичик таъминотчилар занжирини яратиш (кластер тизими) учун имтиёзли кредитлар бериш орқали аҳолини доимий ва барқарор иш ҳақи билан таъминлаш мумкин. Бунда кредит ставкаларини ижтимоий кўрсаткичларга, яъни яратилган иш ўринлари сонига қараб дифференциация қилиш механизмини жорий этиш таклиф этилади.

Хулоса қилиб айтганда, Сурхондарё вилоятида камбағалликни қисқартириш ва бандлик соҳасидаги молиявий-кредит механизмларини такомиллаштириш комплекс ёндашувни талаб этади. Бунда кредитларнинг манзиллилиги, рақамлаштириш, аҳолининг молиявий билимини ошириш ва ҳудудий ихтисослашувни ҳисобга олиш асосий драйверлар бўлиши лозим. Бундай тизимли ислоҳотлар нафақат вилоят иқтисодиётининг барқарор ўсишини таъминлайди, балки ҳар бир хонадоннинг фаровонлигини ошириш орқали ижтимоий адолат тамойилларини қарор топтиради. Молиявий ресурслардан самарали фойдаланиш орқали инсон қадрини улуғлаш ва халқимизнинг турмуш даражасини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш имкони пайдо бўлади.

ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

HISOB KITOB ISHLARINI BAJARISHDA EXCEL DASTURINING IMKONIYATLARI

Avazyozova Iroda
Jizzax davlat pedagogika universiteti
Amaliy matematika yo‘nalishi
2-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu akademik maqola zamonaviy buxgalteriya hisobida Microsoft Excel dasturining beqiyos imkoniyatlarini har tomonlama tahlil qiladi. Maqolada Excelning ma'lumotlarni kiritish, tartibga solish va tasdiqlashdan tortib, murakkab moliyaviy hisob-kitoblar, kengaytirilgan hisobotlar, ma'lumotlarni vizuallashtirish va avtomatlashtirishgacha bo‘lgan salohiyati ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, Excelning moliyaviy hisobotlarni tuzish, byudjetlashtirish va prognozlash kabi amaliy qo‘llanilishi hamda buxgalteriya kasbining kelajagi uchun uning doimiy ahamiyati muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar: Excel, Buxgalteriya hisobi, Moliyaviy tahlil, Ma'lumotlarni vizuallashtirish, Avtomatlashtirish, Moliyaviy modellashtirish, VBA, Byudjetlashtirish

Zamonaviy biznes muhiti, raqamli transformatsiya jarayonida, mutaxassislardan, ayniqsa, buxgalteriya sohasi bitiruvchilaridan kuchli raqamli ko‘nikmalarga ega bo‘lishni talab qilmoqda. Ushbu ko‘nikmalar orasida Microsoft Excel dasturida ishlash qobiliyati ish beruvchilar va akademik doiralar tomonidan eng muhimlaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Excel shunchaki elektron jadval dasturidan ko‘proq bo‘lib, moliyaviy ma'lumotlarni boshqarish, tahlil qilish va taqdim etishda markaziy vosita sifatida xizmat qiladi. Uning buxgalteriya amaliyotidagi o‘rni ma'lumotlarni kiritish va tartibga solishdan boshlanib, moliyaviy ko‘rsatkichlarni aniq hisoblash, batafsil hisobotlar yaratish, ma'lumotlarni vizuallashtirish orqali tushunarli tahlillar qilish va hatto jarayonlarni avtomatlashtirishgacha bo‘lgan keng qamrovli vazifalarni o‘z ichiga oladi.

Buxgalteriya sohasi mutaxassislari uchun Excelni mukammal o‘zlashtirish, ayniqsa moliyaviy rejalashtirish va tahlil (FP&A) hamda buxgalteriya hisobi bo‘limlarida, ma'lumotlarni tahlil qilish, byudjetlashtirish, prognozlash va strategik qarorlar qabul qilish uchun zaruriy ko‘nikma hisoblanadi. Bu maqola Excel dasturining buxgalteriya hisobi jarayonlarini samaradorligini oshirish va moliyaviy tahlil sifatini yaxshilashdagi imkoniyatlarini chuqur o‘rganadi. Maqolaning maqsadi Excelning turli funksiyalari va vositalarini buxgalteriya amaliyotining har bir bosqichida qanday qilib samarali qo‘llash mumkinligini ochib berishdan iboratdir.

1. Jami narxni hisoblash

	A	B	B	C	D
1					
2		Nomi	Narx, so'm	Miqdor	Jami narxi, so'm
3		Muzlatgich	6 000 000	2	=B2 C2
4		Dazmol	5 000 000	3	12 600 000
5		Gilam	3 500 000	7	8 400 000
6		Changyutgich	1 200 000	7	8 400 000
7		Choynak(eletron)	200 000	6	12 500 000
8		Konditsioner	4 500 000	3	13 500 000
9		Fen	300 000	4	8 400 000
10		Gaz plitasi	2 700 000	2	5 400 000
11		Formula umumiy narxi hisoblash uchun: =SUM(D2:D9)			
12		Natija: 76.250 000 so'm			

Adabiyotlar tahlili shuni koʻrsatadiki, Excelning buxgalteriya hisobi uchun ahamiyati keng e'tirof etilgan boʻlsa-da, uning ta'lim jarayonlariga integratsiyasi va amaliyotdagi toʻliq salohiyatidan foydalanishda hali ham ba'zi muammolar mavjud. Tadqiqotchilar va ish beruvchilar buxgalteriya sohasi bitiruvchilarida kuchli raqamli koʻnikmalarni, xususan, Microsoft Excel boʻyicha bilimlarni zarur deb hisoblashadi. Biroq, Excelni buxgalteriya oʻquv dasturlariga toʻliq integratsiyalash koʻpincha texnologiya mazmunini professional akkreditatsiyalashning yoʻqligi, oʻquv rejasining tiqilishi va fakultet xodimlarining malaka darajasi bilan bogʻliq qiyinchiliklarga duch keladi. An'anaviy ravishda Excel alohida modullarda oʻqitilsa-da, tadqiqotchilar uni buxgalteriya oʻquv dasturlariga keng qamrovli, integrativ yondashuv orqali kiritishni tavsiya qiladilar. Dastlabki yillardagi buxgalteriya talabalari bilan oʻtkazilgan dizayn-asoslangan tadqiqotlar shuni koʻrsatdiki, Excel va moliyaviy hisob-kitoblarni integratsiyalashgan holda oʻrganish talabalarning Excel koʻnikmalarini sezilarli darajada oshirishi mumkin.

Moliyaviy rejalashtirish va tahlil (FP&A) hamda buxgalteriya hisobi mutaxassislari uchun Excel ajralmas vosita boʻlib xizmat qiladi, chunki u ma'lumotlarni tahlil qilish, byudjetlashtirish, prognozlash va strategik qarorlar qabul qilishda asosiy rol oʻynaydi. Bu vosita katta hajmdagi ma'lumotlar toʻplamlarini talqin qilish, kelajakdagi faoliyatni modellashtirish, ish jarayonlarini soddalashtirish va asoslangan moliyaviy qarorlarni qoʻllab-quvvatlash qobiliyati tufayli juda muhimdir. Excelda mahoratni oshirish uchun ma'lumotlarni manipulyatsiya qilish va tozalash funksiyalari (masalan, FILTER, SORT, UNIQUE, TEXT funksiyalari va IFERROR) muhim ahamiyatga ega. SUM, AVERAGE, IF, COUNTIF va SUMIF kabi asosiy hisoblash formulalari fundamental hisoblanadi. Ma'lumotlarni samarali olish uchun esa VLOOKUP, XLOOKUP, INDEX va MATCH kabi kengaytirilgan qidiruv funksiyalari muhimdir.

VLOOKUP funksiyasi yordamida ma’lumotlarni qidirish

Nazariy asos: VLOOKUP funksiyasi jadvaldan kerakli ma’lumotni vertikal qidirish asosida topadi.

Amaliy qo‘llanilishi: Talabalar ro‘yxatidan ID raqam orqali ularning bahosini aniqlash.

Formula: =VLOOKUP(A2, A2:C10, 3, FALSE)

Tahlil: Bu funksiya katta bazalarda tezkor qidiruvni amalga oshirish imkonini beradi va vaqtni sezilarli darajada tejaydi.

Bundan tashqari, moliyaviy modellash loyihalari kompaniyaning moliyaviy faoliyatini tarixiy ma'lumotlar, prognozlar va moliyaviy omillar asosida proyeksiyalashtiradi, tahlil, byudjetlashtirish, prognozlash va strategik rejalashtirish uchun muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Dinamik modellar real vaqt rejimida ma'lumotlarni birlashtirib, doimiy yangilanishlar, tuzatishlar va turli moliyaviy ssenariylarni simulyatsiya qilish imkonini beradi, bu esa strategik qarorlar qabul qilish uchun juda muhimdir. Microsoft Excel dinamik moliyaviy modellash uchun muhim vosita bo‘lib, murakkab hisob-kitoblar va kirish ma'lumotlarini osongina o‘zgartirish uchun keng imkoniyatlarni taqdim etadi. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, Excel buxgalteriya hisobi va moliyaviy tahlil sohasida nafaqat amaliy vosita, balki strategik ahamiyatga ega bo‘lgan platforma bo‘lib, uning imkoniyatlaridan to‘liq foydalanish buxgalteriya kasbining samaradorligi va innovatsion rivojlanishini ta'minlaydi.

2. Chegirmani hisoblash

A	A	B	C	D
1				
2	Nomi	Jami narx	Chegirma,	Chegirma, so'm
3	Muzlatgich	12 000 000	13%	=B2*C2*
4	Dazmol	5 600 000	8%	1440000
5	Gilam	10 500 000	10%	1.105000
6	Changyutgich	1.200 000	0%	650 000
7	Konditsioner	8 000 000	5%	1 600 000
8	Fen	3 500 000	6%	725 000
9	Ventilyator	390 000	13%	1 080 000
10	Gaz plitasi	2 700 000	20%	1.0800 000
12	Formula chegirmani hisoblash uchun:			
13				

Ushbu bo‘limda Excel dasturining buxgalteriya hisobi va moliyaviy tahlildagi imkoniyatlarini tahlil qilishga qaratilgan strukturaviy yondashuv taqdim etiladi. Biz Excelning turli funksional qatlamlarini, asosiy ma'lumotlarni boshqarishdan tortib, murakkab moliyaviy modellashtirish va avtomatlashtirishgacha bo‘lgan imkoniyatlarini o‘rganamiz. Bu metodologiya Excelning buxgalteriya jarayonlariga integratsiyalashuvini va ularni qanday qilib takomillashtirishini to‘liq tushunishga yordam beradi.

AVERAGE funksiyasi yordamida o‘rtacha qiymatni aniqlash

Nazariy asos: AVERAGE funksiyasi sonlar to‘plamining o‘rtacha arifmetik qiymatini hisoblaydi.

Amaliy qo‘llanilishi: Talabaning baholari: 4, 5, 3, 5

Formula: =AVERAGE(A1:A4) Natija: 4.25

Tahlil: Bu funksiya ta’lim tizimida o‘quvchilar reytingini aniqlashda keng qo‘llaniladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Benninga, Simon. Moliyaviy Modellashtirish. Cambridge, MA: The MIT Press, 2014.

[2] Albright, S. Christian, Wayne L. Winston, and Christopher J. Zappe. Ma'lumotlar tahlili va Qaror qabul qilish Microsoft Excel bilan. Boston, MA: Cengage Learning, 2017.

[3] Bell, K. L., and Fannin, P. M. "Microsoft Excel ko‘nikmalarining buxgalteriya talabalari uchun ahamiyati." Biznes uchun ta'lim jurnali, vol. 85, no. 1, 2009, pp. 4-9.

[4] Gleim, J. R., & Finkle, T. A. "Menejerlik Qaror Qabul Qilishda Elektron Jadval Dasturining Analitik Vosita Sifatidagi Samaradorligini O‘rganish." Biznes va Iqtisodiy Tadqiqotlar Jurnali, vol. 18, no. 1, 2012, pp. 104-123.

[5] Powell, Stephen G., and Kenneth R. Baker. Menejment Fani: Elektron jadvallar yordamida modellashtirish san'ati. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, 2017.

AKADEMIK TA’LIM MUASSASALARIDA MILLIY QADRIYATLAR INTEGRATSIYASI: TOSHKENT SHAHAR 1-SONLI AKADEMIK LITSEYIDA NAVRO‘Z BAYRAMI MISOLIDA

Nurimbetova Dilnoz
Ichki ishlar vazirligi tasarrufidagi
Toshkent 1-sonli akademik litseyi
ingliz tili fani bosh o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada Ichki ishlar vazirligi tasarrufidagi Toshkent shahar 1-sonli akademik litseyida Navro‘z bayramining yuqori tashkiliy va ma’naviy-ma’rifiy darajada o‘tkazilishi tahlil etiladi. Tadbir jarayonida milliy qadriyatlar, an’ana va urf-odatlarning yoshlar ongiga singdirilishi, ularning ijtimoiy faolligi hamda jamoaviy hamkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi o‘rni yoritib beriladi.

Shuningdek, maqolada ta’lim jarayonida pedagogik mahorat, o‘qituvchilarning fidoyiligi hamda rahbarlik faoliyatining samaradorligi ilmiy nuqtayi nazardan asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari bunday tadbirlarning yosh avlodni har tomonlama barkamol etib tarbiyalashdagi muhim o‘rnini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Navro‘z bayrami, milliy qadriyatlar, akademik litsey, ma’naviy-ma’rifiy tarbiya, pedagogik mahorat, rahbarlik salohiyati, yoshlar tarbiyasi, ijtimoiy faollik

Kirish (Introduction):

Bugungi globallashuv jarayonida yosh avlodni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ta’lim muassasalarida tashkil etilayotgan ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar ushbu jarayonning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, ular orqali o‘quvchilarda milliy o‘zlikni anglash, vatanparvarlik tuyg‘ularini shakllantirish va ijtimoiy faollikni rivojlantirish mumkin.

Navro‘z bayrami ana shunday qadriyatlarni o‘zida mujassam etgan muhim madaniy hodisa bo‘lib, uni ta’lim tizimida keng nishonlash yoshlarning ma’naviy kamolotiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu nuqtayi nazardan, mazkur maqolada Toshkent shahar 1-sonli akademik litseyida tashkil etilgan Navro‘z tadbiri ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil qilinadi.

Asosiy qism:

Ichki ishlar vazirligi tasarrufidagi Toshkent shahar 1-sonli akademik litseyida 2026-yilgi Navro‘z bayrami yuqori tashkiliy darajada va akademik ruhda nishonlandi. Tadbir milliy qadriyatlarimiz, an’ana va urf-odatlarni yoshlarga yetkazishda, ularning ma’naviy va madaniy rivojlanishiga xizmat qildi.

Tadbir davomida litsey jamoalari o‘rtasida turli tanlovlar va ijodiy chiqishlar tashkil etildi. Faol ishtirok etgan jamoalardan eng muvaffaqiyatli bo‘lganlari aniqlanib, 1-, 2- va 3-o‘rinlarni egallagan guruhlar alohida e’tirof etildi. G‘olib

guruhlar faxriy yorliqlar va esdalik sovg‘alari bilan taqdirlanib, ularning sa’y-harakatlari yuqori baholandi.

Shuningdek, eng yaxshi guruh rahbari va ingliz tili bo‘yicha bosh o‘qituvchi Nurimbetova Dilnoz deb topilib, litsey rahbari Sh.M. Turayev tomonidan rag‘batlantirishlar bilan munosib taqdirlandi.

Alohida ta’kidlash joizki, Nurimbetova Dilnoz o‘z o‘quvchilariga nafaqat pedagog sifatida, balki yuksak insoniy fazilatlar sohibi sifatida yondashib, ularni o‘z farzandidek mehr va e’tibor bilan tarbiyalaydigan, ta’lim jarayonida bilim va tajribasini ayamasdan safarbar etadigan fidoyi hamda yuqori malakali ustoz sifatidae’tirof etiladi.

Shuningdek, litsey rahbari Sh.M. Turayev jamoada olib borilayotgan samarali faoliyatni har tomonlama qo‘llab-quvvatlovchi, mehnatning haqiqiy qadriga yetadigan hamda yuqori darajadagi boshqaruv salohiyatiga ega bo‘lgan zamonaviy va yetuk rahbar sifatida e’tirof etiladi.

Navro‘z bayrami nafaqat milliy bayram sifatida, balki jamoada o‘zaro hurmat, hamjihatlik va ijtimoiy birdamlikni mustahkamlashga xizmat qildi. Shu kabi tadbirlar yosh avlodni vatanparvarlik va ilmiy-intellektual salohiyatini rivojlantirish ruhida tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ushbu tadbir barcha ishtirokchilar qalbida unutilmas taassurot qoldirdi va ularni yangi yutuqlar sari ilhomlantirdi.

Xulosa (Conclusion):

Xulosa qilib aytganda, akademik litseyda o‘tkazilgan Navro‘z bayrami nafaqat madaniy tadbir, balki samarali pedagogik vosita sifatida ham muhim ahamiyat kasb etdi. Tadbir orqali o‘quvchilarda milliy qadriyatlarga hurmat, jamoaviylik, ijtimoiy faollik va ijodkorlik ko‘nikmalari shakllandi.

Shuningdek, pedagoglarning fidokorona mehnati va rahbarning samarali boshqaruv faoliyati ta’lim sifatini oshirishda muhim omil ekanligi yana bir bor o‘z tasdig‘ini topdi. Shu bois, bunday tadbirlarni tizimli ravishda tashkil etish va ilmiy asosda rivojlantirish ta’lim tizimi samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

ПРОБЛЕМЫ БИЛИНГВИЗМА В ИЗУЧЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА

Саттарова Малика Катибжановна
University of business and science
Стажер-преподаватель
malika.sattarova777 @gmail.com

Аннотация В работе рассматриваются основные проблемы билингвизма в процессе изучения русского языка в условиях многоязычного общества. Актуальность темы обусловлена широким распространением русско-национального двуязычия в странах Центральной Азии и возрастающей ролью русского языка как средства межкультурной коммуникации и образования. Анализируются ключевые аспекты билингвизма, включая его виды и особенности формирования.

Ключевые слова: билингвизм, русский язык, **интерференция языков, контрастивный анализ языков, расширение словарного запаса, несбалансированный билингвизм,** фонетическая интерференция, лексическая интерференция, грамматическая интерференция, код-свитчинг, смешение языков.

В современном мире билингвизм является широко распространённым явлением, обусловленным глобализацией, миграционными процессами и многоязычной средой. Всё больше людей владеют двумя и более языками, что оказывает значительное влияние на процессы обучения и коммуникации. Особенно актуальной становится проблема изучения русского языка в условиях билингвизма, поскольку взаимодействие языков может как способствовать развитию личности, так и создавать определённые трудности.

Билингвизм определяется как способность человека использовать два языка в повседневной жизни. При этом уровень владения языками может быть различным: один из них, как правило, становится доминирующим. Это оказывает влияние на формирование языковой компетенции, особенно при изучении русского языка как второго или неродного.

Одной из центральных проблем является **интерференция языков**, то есть влияние одного языка на другой. Как отмечают исследователи, «билингвы встречают некоторые трудности, такие как ошибки в правописании, произношении отдельных слов».

Интерференция проявляется на нескольких уровнях:

- **Фонетический уровень** — неправильное произношение звуков, отсутствие различия между твёрдыми и мягкими согласными;
- **Лексический уровень** — калькирование слов и выражений;
- **Грамматический уровень** — ошибки в падежах, согласовании и построении предложений.

Особенно сложной является **грамматическая интерференция**, так как

грамматическая система русского языка существенно отличается от многих других языков. В исследованиях подчёркивается, что «грамматический аспект языка сильно подвержен изменению в условиях двуязычия».

Второй важной проблемой является **ограниченность словарного запаса**. У билингвов часто наблюдается неравномерное развитие языков: один язык используется чаще и становится доминирующим, тогда как второй развивается слабее. Это приводит к трудностям в выражении мыслей, особенно в письменной речи и академическом общении.

Третьей проблемой выступает **кодовое переключение (код-свитчинг)** — смешение языков в процессе общения. В условиях русско-узбекского билингвизма, например, отмечается, что разные языки используются в разных сферах: один — в бытовом общении, другой — в образовании и официальной коммуникации. Это может затруднять формирование устойчивых навыков владения русским языком.

Психологические и когнитивные трудности

Билингвизм влияет не только на язык, но и на мышление человека. Языки формируют разные картины мира, поэтому учащиеся могут испытывать трудности при усвоении новых понятий и категорий русского языка. Особенно это касается абстрактных понятий и грамматических категорий, не имеющих аналогов в родном языке.

Кроме того, билингвы часто сталкиваются с психологическими трудностями: неуверенностью, страхом ошибок, языковым барьером. Недостаточная практика и отсутствие языковой среды могут снижать мотивацию к изучению русского языка.

Социокультурные факторы

Важную роль играют социокультурные условия. В многоязычных обществах языки распределяются по сферам употребления. Например, один язык может использоваться в семье, а другой — в образовательной и профессиональной среде. Это влияет на уровень владения языками и мотивацию к их изучению.

Статус русского языка в обществе также имеет значение. Если язык востребован в образовании, науке и деловой сфере, это способствует его более успешному освоению. В противном случае интерес к его изучению может снижаться.

Проблемы методики преподавания

Серьёзной проблемой является недостаточная адаптация методик преподавания русского языка для билингвов. Традиционные методы обучения не всегда учитывают особенности двуязычных учащихся. Как отмечают исследователи, необходимы специальные подходы, направленные на формирование коммуникативной компетенции и преодоление интерференции.

Кроме того, отсутствует достаточное количество учебных материалов, ориентированных именно на билингвов. Это затрудняет процесс обучения и снижает его эффективность.

Пути решения проблем

Для преодоления трудностей билингвизма необходимо использовать комплексный подход:

1. **Контрастивный анализ языков** — выявление сходств и различий между родным и русским языками;
2. **Коммуникативный подход** — развитие практических навыков общения;
3. **Расширение словарного запаса** через чтение и практику речи;
4. **Создание языковой среды**, способствующей регулярному использованию русского языка;
5. **Индивидуальный подход** к учащимся с учётом их языкового опыта.

Важно также развивать мотивацию к изучению русского языка через знакомство с культурой, литературой и традициями.

Таким образом, билингвизм представляет собой сложное и многогранное явление, оказывающее значительное влияние на процесс изучения русского языка. Основные проблемы связаны с интерференцией, ограниченным словарным запасом, смешением языков, а также психологическими и социокультурными факторами. Однако при правильной организации обучения билингвизм может стать не препятствием, а ресурсом, способствующим развитию языковой личности.

Список использованной литературы

1. Кривошапова Н. В. Детский билингвизм: проблемы при усвоении русского и болгарского языков // Полилингвиальность и транскультурные практики. 2017. (Портал научных периодиков РУДН)
2. Маханькова И. П., Новикова Н. С., Серова Л. К., Хворикова Е. Г. Обучение билингвов русскому языку: проблемы и решения // Полилингвиальность и транскультурные практики. 2013. (Портал научных периодиков РУДН)
3. Бочко М. М. Билингвизм: проблемы грамматической интерференции // Филологические науки. 2021. (SciPress)
4. Хафизова М. А., Пирназарова У. Ш. Социолингвистический анализ русско-узбекской билингвальной коммуникации в молодёжной среде // Лучшие интеллектуальные исследования. 2025.
5. Арефьев А. Л., Бахтикиреева У. М., Синячкин В. П. Проблемы билингвизма в системе школьного языкового образования Республики Тыва. 2021. (nit.tuva.asia)

"BO'LAJAK MUSIQA O'QITUVCHISINING FORTEPIANO IJROCHILIGIDA JO'RNAVOZLIK KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH VA ANSAMBL MADANIYATI MEXANIZMLARI"

Normurodova Lobar Mamasoliyevna
Navoiy davlat universiteti Pedagogika nazariyasi.
Pedagogik ta'limotlat tarixi yo'nalishi
tayanch doktorant
Ilmiy rahbar: PhD, dotsent Yuldoshev Umid Yuldoshovich
nolo8791@gmail.com
ORCID: 0009-0002-6217-5116

Annotatsiya Mazkur tezis bo'lajak musiqa o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligida fortepiano jo'rnavozligining o'rni hamda uning ansambl madaniyatini shakllantirishdagi pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Jo'rnavozlik jarayonida shakllanadigan eshituv madaniyati, ijrochilik hamkorligi, ritmik barqarorlik, interpretatsion moslashuvchanlik va kommunikativ ko'nikmalar ansambl madaniyatining tarkibiy komponentlari sifatida asoslanadi. Shuningdek, jo'rnavozlikni o'qitishning bosqichli metodik modeli taklif etiladi.

Kalit so'zlar: fortepiano jo'rnavozligi, ansambl madaniyati, kasbiy kompetensiya, interpretatsiya, ijrochilik hamkorligi, pedagogik tayyorgarlik.

Abstract: This thsis analyzes the role of piano accompaniment in the professional training of future music teachers and its pedagogical potential in the formation of ensemble culture. The components of ensemble culture formed in the process of accompaniment, such as auditory culture, performance collaboration, rhythmic stability, interpretative flexibility, and communicative skills, are substantiated. In addition, a step-by-step methodological model for teaching accompaniment is proposed.

Keywords: piano accompaniment, ensemble culture, professional competence, interpretation, performance collaboration, pedagogical training.

Аннотация: В данной статье анализируется роль фортепианного аккомпанемента в профессиональной подготовке будущих учителей музыки, а также его педагогические возможности в формировании ансамблевой культуры. Обосновываются такие компоненты ансамблевой культуры, формирующиеся в процессе аккомпанирования, как слуховая культура, исполнительское сотрудничество, ритмическая устойчивость, интерпретационная гибкость и коммуникативные навыки. Также предлагается поэтапная методическая модель обучения аккомпанированию.

Ключевые слова: фортепианный аккомпанемент, ансамблевая культура, профессиональная компетенция, интерпретация, исполнительское сотрудничество, педагогическая подготовка.

Boʻlajak musiqa oʻqituvchisidan nafaqat yakka ijrochilik mahorati, balki ansambl faoliyatini tashkil eta olish, vokal va cholgʻu ijrochilariga professional joʻr boʻla olish, ijodiy hamkorlikni boshqara olish kabi koʻp qirrali kasbiy sifatlar talab etilmoqda. Shu nuqtai nazardan, fortepiano joʻrnavozligi boʻlajak pedagogning kasbiy shakllanishida muhim oʻrin egallaydi. Ansambl madaniyati – bu ijrochilarning oʻzaro eshitish, moslashish, bir butun badiiy gʻoyani birgalikda yaratish va sahnaviy hamkorlikni amalga oshirish qobiliyatlari majmuasidir. Mazkur sifatlar aynan joʻrnavozlik jarayonida tabiiy ravishda shakllanadi va rivojlanadi. Joʻrnavozlik - bu musiqiy asarni ansambl shaklida ijro etish jarayonida yetakchi partiyani (vokal yoki cholgʻu) badiiy, ritmik va garmonik jihatdan qoʻllab-quvvatlash, asarning obrazli mazmunini chuqurlashtirish hamda ijro yaxlitligini taʼminlashga qaratilgan murakkab ijodiy faoliyatdir. Nazariy jihatdan joʻrnavozlik ansambl tafakkurining shakllanishiga xizmat qiladi. Ansambl tafakkuri -bu bir vaqtning oʻzida bir nechta musiqiy qatlamlarni eshitish, ularning oʻzaro munosabatini idrok etish va muvozanatlashtirish qobiliyatidir. Joʻrnavoz fortepiano fakturasini ijro etish jarayonida yetakchi partiya bilan oʻzaro uygʻunlikni saqlab, garmonik tayanchni mustahkamlaydi va badiiy dramatizmni kuchaytiradi. Shuningdek, joʻrnavozlik interpretatsion jarayonning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Joʻrnavoz asarni tahlil qilishda faqat oʻz partiyasiga emas, balki umumiy partituraga tayanadi. Bu esa musiqiy matnni kompleks idrok etish va dramaturgik rivojlanishni anglashni talab etadi. Joʻrnavozlikda psixologik omillar ham alohida ahamiyatga ega. Ijro jarayonida hamkor bilan noverbal muloqot (nafas, imo-ishora, koʻz bilan aloqa) orqali musiqiy uygʻunlik taʼminlanadi. Bu jarayon ijrochilardan yuqori darajadagi diqqat, tezkor reaksiya va empatik sezgirlikni talab qiladi. **Joʻrnavoz quyidagi kasbiy sifatlarni egallashi zarur:** rivojlangan ichki eshituv va musiqiy xotira; tezkor nota oʻqish (sight-reading) koʻnikmasi; transpozitsiya qilish qobiliyati; fakturani soddalashtirish yoki murakkablashtirish malakasi; improvizatsion moslashuvchanlik.

Ansambl madaniyati koʻp komponentli tuzilishga ega boʻlib, quyidagi tarkibiy qismlarni oʻz ichiga oladi: musiqiy eshituv va polifonik tafakkur; ritmik uygʻunlik va temp barqarorligi; dinamik va artikulyatsion moslashuvchanlik; interpretatsion birlik; sahnaviy va kommunikativ madaniyat. Boʻlajak musiqa oʻqituvchisi uchun ushbu sifatlar ayniqsa muhimdir, chunki u maktab amaliyotida xor jamoasi, yakkanavoz ijrochilar yoki cholgʻu ansambllari bilan ishlaydi. Fortepianoda joʻrnavozlik qilish jarayoni ijrochidan doimiy eʼtibor, tezkor reaktsiya va eshituv nazoratini talab qiladi. Joʻrnavoz bir vaqtning oʻzida: hamroh ovozni qoʻllab-quvvatlaydi; umumiy badiiy tasvirni boyitadi; ijrochining nafas olishi va frazalashiga moslashadi; ritmik asosni barqaror saqlaydi. Fortepianoda jo’rnavozlik qilishda yuqoridagi sifatlarni rivojlantirish uchun albatta bir qancha vaqt, sabr va mehnat lozim bo’ladi. Yaxshi jo’rnavoz bo’lish uchun jo’rnavozda ijro texnikasi yaxshi shakillangan, musiqiy eshitish rivojlangan, notani varqadan o’qish qobilyatlari tezkor bo’lishi kerak. Demak jo’rnavozlik qilishgacha bo’lgan muddatda ijrochi o’z ustida ishlashi lozim. Texnikani rivojlantirish uchun har kunlik muntazam fortepianoda shug’ullanish, ganon va shunga o’xshash mashqlar,

gammalar ijrosi, arpedjiolar, etyudlar (K.Cherning op299 va op 740 etyudlar to'plamidan boshlash maqsadga muvofiq) chalish. Notani varaqdan o'qish qobilyatini tezkor qilish uchun esa albatta, ko'plab yangi asarlar bilan tanishib chiqish. Bunda yangi asarlani yodlash darajasiga yetkazish shart emas. Notanish asarni bir necha bor chalib chiqish kifoya. Musiqiy eshitish qobilyati esa barcha musiqachilarda bor bo'lishi kerak bo'lgan xususiyat va buni faqat rivojlantirish kerak. Jo'rnavoz uchun ichki ritmni his qilish nihoyatda muhim hisoblanadi. Ritmni yaxshi his qiladigan fortepiano ijrochisi jo'rnavozlik qilishga qiynalmaydi. Bundan tashqari jo'rnavozdan hamroh ovozni doimiy qo'llab quvvatlash talab etiladi. O'quvchiga jo'rnavozlik qilish jarayonida hamroh ovozdagi ritmik buzilishlar yoki adashish, to'xtab qolish kabi vaziyatlarda ham jo'rnavozdan hamroh ovozni qo'llash talab etiladi. Jo'rnavozlik faoliyatida ritmik barqarorlik -ansambl uyg'unligining asosiy tayanchi hisoblanadi. Ayniqsa, vokal yoki cholg'u ijrochisiga jo'r bo'lish jarayonida tempni saqlash, agogik o'zgarishlarga moslashish va ichki pulsni yo'qotmaslik jo'rnavozning kasbiy yetukligini belgilaydi. Quyidagi ritmik barqarorlikni rivojlantirishga qaratilgan ilmiy-metodik mashqlar tizimi bo'lajak fortepianoda jo'rnavozlik qiladigan ijrochilar uchun bir qancha foydali bo'lishi mumkin. **Ichki pulsni shakllantirish mashqlari** Maqsad: metronomsiz barqaror tempni ushlash qobiliyatini rivojlantirish. Metronom bilan 4/4 o'lchovda oddiy akkordlar ketma-ketligini ijro etish, so'ng metronomni o'chirib, ichki sanash asosida davom ettirish. Har 8 taktadan so'ng metronomni qayta yoqib, temp og'ishini tekshirish. **Bir qo'l bilan ritmik ostinato, ikkinchi qo'l bilan erkin frazalash mashqlari.** Bu mashqlar ichki ritmik nazoratni mustahkamlaydi va tashqi omillarga qaramlikni kamaytiradi. **Sinkopali va murakkab ritmlar bilan ishlash** Maqsad: ritmik elastiklikni oshirish. Sinkopali ritm formulalarini alohida mashq qilish (masalan, ♪ ♩ ♪ yoki ♩. ♪). Murakkab o'lchovlar (5/4, 7/8)da qisqa faktura namunalarini ijro etish. **Poliritmik mashqlar** (bir qo'lda triol, ikkinchi qo'lda duol). Bu mashqlar jo'rnavozning murakkab ansambl vaziyatlarida ham barqarorlikni saqlashiga yordam beradi. **Yetakchini kuzatish mashqi** Maqsad: ansambl moslashuvchanligini shakllantirish. Hamroh ijrochi bilan ishlaganda ataylab kichik agogik o'zgarishlar kiritiladi. Jo'rnavoz tempni yo'qotmasdan, shu o'zgarishlarga moslashishi kerak. **Nafas olish va frazalashni kuzatish asosida kirish va yakunlarni aniqlashtirish**. Bu mashq ritmik barqarorlikni mexanik emas, balki ongli boshqariladigan jarayonga aylantiradi. **Ritmik reduksiya usuli** Maqsad: fakturani soddalashtirib, asosiy pulsni aniqlash. Murakkab fortepiano partiyasini dastlab faqat bass chiziqlari asosida ijro etish. So'ngra asosiy urg'ularni ajratib, minimal akkord shakliga keltirish. Keyinchalik to'liq fakturaga qaytish. Bu usul asardagi ritmik skeletni his qilishni o'rgatadi. **Tanaviy ritm mashqlari** Maqsad: ritmni jismoniy sezgi orqali mustahkamlash. Qo'lda chalish, oyoq bilan pulsni bosish orqali murakkab ritm formulalarini takrorlash. **Improvizatsion ritm mashqlari** Maqsad: tezkor reaksiya va ijodiy barqarorlikni rivojlantirish. Berilgan tempda oddiy garmonik aylanish ustida turli ritmik variantlar yaratish. Yetakchi partiya to'xtaganda tempni saqlab qolish mashqi. **Kutilmagan pauzadan so'ng aniq kirish mashqlari.** Bu usul jo'rnavozning sahna holatlariga psixologik

tayyorgarligini oshiradi. Ritmik barqarorlik jo'rnavozlikda faqat metronomga bog'liq texnik ko'nikma emas, balki ichki eshituv, ansambl sezgirligi va musiqiy tafakkur bilan uzviy bog'liq kompleks kompetensiyadir. Mashqlarni tizimli va bosqichma-bosqich qo'llash orqali bo'lajak musiqa o'qituvchisida nafaqat barqaror temp hissi, balki ijrochilik ishonchliligi va pedagogik nazorat qobiliyati ham shakllanadi. Yaxshi jo'rnavoz bo'lish -bu faqat musiqiy asbobni yaxshi chalish emas, balki ansambl tafakkuriga ega bo'lish demakdir. **Jo'rnavozlik ijrochidan individual virtuozlikdan ko'ra ko'proq eshitish, sezish va moslashish qobiliyatini talab qiladi**. Quyida eng asosiy kasbiy va shaxsiy xususiyatlarni ilmiy-pedagogik nuqtai nazardan ko'rib chiqish mumkin: **Rivojlangan ichki eshituv (intonatsion va garmonik sezgi)** Jo'rnavoz bir vaqtning o'zida o'z partiyasi va yetakchi partiyani eshitishi kerak.Bunga esa, tonallikni tez anglash, modulyatsiyani sezish, intonatsion noaniqlikni darhol payqash Bu xususiyatlar ansambl uyg'unligini ta'minlaydi. **Ritmik barqarorlik va ichki puls** Tempni saqlash — jo'rnavozning "tayanchi",ichki sanash odati, agogik o'zgarishlarga moslashish, yetakchini "tortib ketmaslik" yoki "ortda qolmaslik", ritmik ishonchlilik sahnadagi barqarorlikni belgilaydi. **Tezkor nota o'qish:** jo'rnavoz ko'pincha yangi repertuar bilan tez ishlaydi, partituranі kompleks ko'rish, fakturani tez idrok qilish, ko'z bilan oldindan o'qish. Bu ayniqsa dars jarayonida va repetitsiyalarda muhim. **Moslashuvchanlik va ansambl sezgirligi** jo'rnavoz individual emas, hamkorlikdagi ijrochi. nafasni kuzatish (vokal bilan ishlaganda), fraza yakunlarini sezish, noverbal muloqotni tushunish **Dinamik va balans nazorati** Yaxshi jo'rnavoz hech qachon yetakchi partiyani "bosib ketmaydi", ovoz qatlamlarini muvozanatlashtirish, fakturani yengillashtira olish, pedaldan ongli foydalanish, balans esa jo'rnavozlik madaniyatining mezonidir. **Garmonik tafakkur va tahliliy fikrlash** Jo'rnavoz asarni chuqur tahlil qila olishi kerak:shakliy tuzilma, dramaturgik rivojlanish, garmonik tayanch nuqtalari. Bu interpretatsion yetuklikni ta'minlaydi. **Psixologik barqarorlik** Sahna jarayonida turli kutilmagan vaziyatlar bo'lishi mumkin: yetakchi partiya xatoga yo'l qo'yishi, temp o'zgarishi, to'satdan pauza, jo'rnavoz vaziyatni tezda boshqarib, hamroh ovoz bilan uyg'unlikni saqlab qolishi kerak. Demak, jo'rnavozlik - bu faqat texnik ko'nikmalar majmui emas, balki kompleks musiqiy tafakkur, badiiy sezgi va pedagogik mahoratni mujassamlashtirgan ko'p qirrali ijodiy faoliyatdir. Xulosa qilib aytganda, fortepianoda jo'rnavozlik qilish musiqiy ijrochilik faoliyatining muhim va murakkab yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Jo'rnavozlik jarayonida ijrochi nafaqat texnik mahorat, balki ansambl hissi, musiqiy tafakkur, eshitish qobiliyati va ijodiy yondashuvni ham namoyon etishi zarur. Fortepiano ijrochiligi jo'rnavozining asosiy vazifasi solist ijrosini qo'llab-quvvatlash, asarning badiiy mazmunini to'laqonli ochib berish hamda umumiy ijro uyg'unligini ta'minlashdan iborat. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, jo'rnavozlik ko'nikmalarini shakllantirish jarayonida talabalarning ansambl madaniyatini rivojlantirish, eshitish nazoratini kuchaytirish, hamkor ijro tamoyillarini o'rgatish va repertuar bilan tizimli ishlash muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, zamonaviy pedagogik yondashuvlar va innovatsion texnologiyalardan foydalanish fortepiano jo'rnavozlarini tayyorlash samaradorligini oshirishga xizmat

qiladi. Bo'lajak musiqa o'qituvchilarini tayyorlash jarayonida fortepiano jo'rnavozligi bo'yicha nazariy bilimlar va amaliy ko'nikmalarni uzviy ravishda rivojlantirish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Bu esa kelajakda yuqori malakali, musiqiy tafakkuri rivojlangan hamda ansambl ijrochiligida yetuk mutaxassislarni shakllantirishga imkon yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Eraliyeva F. E. Fortepiano o'rgatishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning roli. – *Science and Education*, 2025.
2. Islomova M. Z. Fortepiano o'qitish jarayonida AKTdan foydalanishning metodik asoslari. – *Science and Education*, 2025.
3. Madjidova G. A. Fortepiano ta'limining bolalar musiqa maktablaridagi o'rni. – *Science and Education*, 2025.
4. Алексеев А. Д. **Методика обучения игре на фортепиано.** – Москва: Музыка, 1988.
5. Цыпин Г. М. **Обучение игре на фортепиано.** – Москва: Просвещение, 2003.
6. Баренбойм Л. А. **Путь к музицированию.** – Ленинград: Советский композитор, 1989.
7. Katz M. **The Complete Collaborator: The Pianist as Partner.** – Oxford: Oxford University Press, 2009.
8. Rhee H. **The Art of Instrumental Accompanying: A Practical Guide for the Collaborative Pianist.** – New York: Carl Fischer, 2016.
9. Thompson M. B. **Fundamentals of Piano Pedagogy.** – Springer, 2017.
10. Pike P. **Dynamic Group-Piano Teaching: Transforming Group Theory into Teaching Practice.** – London: Routledge, 2017.

БИОМЕДИЦИНА ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

РАННИЕ МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ОКТ ИЗМЕНЕНИЯ У ПАЦИЕНТОВ С СИСТЕМНЫМ ТОКСОПЛАЗМОЗОМ

ЮСУПОВ А.Ф., КАРИМОВА М.Х.,
ДЖАМАЛОВА Ш.А., САМАТОВ М.У.
РЕСПУБЛИКАНСКИЙ СПЕЦИАЛИЗИРОВАННЫЙ
НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ
МЕДИЦИНСКИЙ ЦЕНТР МИКРОХИРУРГИИ ГЛАЗА
e-mail: madamin.samatov94@mail.ru

Введение: Системный токсоплазмоз является одним из наиболее распространённых паразитарных заболеваний, вызываемых внутриклеточным паразитом Toxoplasma gondii. Данное заболевание может поражать различные органы и системы организма, включая орган зрения. У пациентов с системным токсоплазмозом, даже при отсутствии выраженных офтальмологических жалоб и клинических признаков поражения глазного дна, могут выявляться начальные морфологические изменения сетчатки и хориоидеи при проведении оптической когерентной томографии.

Ключевые слова: оптическая когерентная томография, системный токсоплазмоз, деструкция фоторецепторов

Актуальность: у пациентов с верифицированным системным токсоплазмозом, несмотря на отсутствие жалоб и явных офтальмоскопических проявлений, при проведении оптической когерентной томографии(ОКТ) могут выявляться начальные патологические изменения структур сетчатки и хориоидеи[1]. Это могут быть изолированные участки деструкции сочленения наружного и внутреннего сегмента фоторецепторов, изменение толщины макулярной зоны, гиперрефлективные включения во внутреннем и наружном ядерном слое сетчатки, снижение визуализации хориокапилляров и истончение хориоидеи.

Цель исследования: оценить начальные клинические изменения по данным ОКТ у пациентов с системным токсоплазмозом

Материал и методы исследования: на базе Республиканского специализированного научно- практического медицинского центра микрохирургии глаза было обследовано 73 больных(146 глаз) с наличием системного токсоплазмоза без существенных жалоб на зрительные функции. Все пациенты проходили через стандартные, специальные и лабораторные методы исследования. К специальным мы отнесли оптическую когерентную томографию.

Результаты исследования: было выявлено, что в 19.2% случаев (28 глаз) были обнаружены гиперрефлективные включения в слоях сетчатки, в 15.0% случаев(22 глаз) деструкция фоторецепторов, в 18.5% случаев (27 глаз) утолщение макулярной зоны, в 21.2% случаев (31 глаз) истончение хороидеи со сниженной

визуализацией хориокапилляров, в 11.6% случаев(17 глаз) локальная атрофия ПЭС с эффектом обратного затенения и в 5.5% случаев(8 глаз) наличие идиопатической ЭРМ.

Заключение: ОКТ позволяет выявлять ранние патологическме изменения сетчатки и хороидеи у пациентов с генерализованным токсоплазмозом. Полученные данные свидетельствуют о необходимости включения ОКТ в комплексное обследование данной категории пациентов для ранней диагностики и своевременного мониторинга морфофункциональных изменений органа зрения

Список литературы:

1. Maenz M, Schlüter D, Liesenfeld O. Ocular toxoplasmosis past, present and new aspects of disease. Prog Retin Eye Res. 2014; 39:77–106. doi:10.1016/j.preteyeres.2013.12.005.

«О ЗНАЧИМОСТИ АССОЦИАЦИИ ПОЛИМОРФИЗМА ГЕНА COMT Val158Met (rs4680) У ПАЦИЕНТОВ С ПРОГРЕССИРОВАНИЕМ ДИАБЕТИЧЕСКОЙ НЕФРОПАТИИ 3 СТАДИИ»

ХОЛИКОВ А.Ю.
Ташпулатова Н.Х
Республиканский Специализированный
Научно-Практический Медицинский
Центр Эндокринологии имени акад. Ё.Х. Туракулова
Минздрава Республики Узбекистан, отделение гемодиализа
Частная клиника Нано мед врач эндокринолог
Ташкентская обл. Город Чирчик ул. Амира Темура 2 а.
Республика Узбекистан, 100125,
г. Ташкент, ул. Мирзо-Улугбека 56,
alisher.kholikov@bk.ru

АННОТАЦИЯ. Val-вариант обеспечивает в 3-4 раза более высокую ферментативную активность COMT по сравнению с Met-вариантом. Val/Val генотип обеспечивает эффективную детоксикацию катехольных соединений и защиту от окислительного стресса. Напротив, Met/Met генотип приводит к накоплению токсичных метаболитов и усилению окислительного повреждения. Это подтверждается исследованиями термостабильности фермента [1].

Полиморфизм COMT Val158Met равномерно распределен у пациентов с диабетической нефропатией (ДН) и модулирует активность КОМТ, которая может быть высокой (Val/Val, COMT(HH)), средней (Val/Met, COMT(HL)) или низкой (Met/Met, COMT(LL)). Целью данного исследования было определение ответа на энтакапон у пациентов с ДН с полиморфизмами COMT(HH) и COMT(LL). [2].

ЦЕЛЬ ИССЛЕДОВАНИЯ – изучить распределение генотипов полиморфизма COMT Val158Met

МАТЕРИАЛ И МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ. Исследование проведено на базе Республиканского Специализированного Научно-Практического Медицинского Центра Эндокринологии МЗ РУз, г. Ташкент.

В исследование были включены 30 пациентов с СД 2 типа и ДН 3 стадии, которые были разделены на 2 группы:

Первая группа – пациенты с ХБП 3 ст. с СКФ от 59 до 45 мл/мин/1,73 м2, п= 15 больных (С3а)

Вторая группа – пациенты с ХБП 3 ст. с СКФ и от 44 до 30 мл/мин/1,73 м2, п= 15 больных (С3б).

Третья группа - пациенты с СД 2 типа, без ХБП, п= 20 больных.

В исследовании пациентов применялись следующие методы: обще-клинические, биохимические, генетические, инструментальные и статистические. Молекулярно-генетическая часть работы выполнялась на базе НИИ гематологии и переливания крови МЗ РУз., в отделе молекулярной медицины и клеточных технологий (руководитель, профессор Каримов Х.Я.). Полиморфизмы генов исследованы методом SNP с использованием тест-систем «SPNэкспресс» НПФ «Литех» (или Синтол)

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ. Полиморфизм COMT Val158Met показал наиболее выраженную ассоциацию: p = 0.0003 для аллелей, p = 0.001 для генотипов при сравнении быстрой прогрессии с контролем. Критически важно, что этот полиморфизм различает быструю и медленную прогрессию (p = 0.044). Аллель Val обладает выраженным защитным эффектом: носители Val/Val имеют в 6.7 раза меньший риск быстрой прогрессии (рецессивная модель: OR = 0.15, p = 0.004).

ВЫВОДЫ. COMT Val158Met является одним из немногих исследованных полиморфизмов, который не только отличает пациентов от контроля, но и позволяет прогнозировать темп прогрессирования заболевания. Это делает его особенно ценным клиническим маркером.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: сахарный диабет 2 типа, диабетическая нефропатия 1-3 ст, полиморфизм COMT Val158Met

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Mehta D, Chaudhary N, Sharma AK, et al. Potential Impact of COMT-rs4680 G > A Gene Polymorphism in Coronary Artery Disease. J Cardiovasc Pharmacol. 2018;5(3):38.
2. Corvol JC, Bonnet C, Charbonnier-Beaupel F, Bonnet AM, Fiévet MH, Bellanger A, Roze E, Meliksetyan G, Ben Djebara M, Hartmann A, Lacomblez L, Vrignaud C, Zahr N, Agid Y, Costentin J, Hulot JS, Vidailhet M. The COMT Val158Met polymorphism affects in a randomized crossover clinical trial. Ann Neurol. 2011 Jan;69(1):111-8. doi: 10.1002/ana.22155. P

«КОМОРБИДНАЯ ПАТОЛОГИЯ КАК ФАКТОР РИСКА СЕРДЕЧНО-СОСУДИСТЫХ ОСЛОЖНЕНИЙ ПРОГРАММНОГО ГЕМОДИАЛИЗА У ПАЦИЕНТОВ С САХАРНЫМ ДИАБЕТОМ 2 ТИПА»

Холиков Алишер Юсупович
кандидат мед. наук, заведующий
отделением гемодиализа
РСНПМЦЭ МЗ РУз им акад Ё.Х.Туракулова
https://orcid.org/0000-0002-9927-2350
Республиканский Специализированный
Научно-Практический Медицинский Центр
Эндокринологии имени акад. Ё.Х. Туракулова
Минздрава Республики Узбекистан,
Республика Узбекистан, 100125,
г. Ташкент, ул. Мирзо-Улугбека 56
Абдрахимов Алишер Рустамович
заведующий отделением гемодиализа,
Республиканский Специализированный
Научно-Практический Медицинский
Центр Эндокринологии имени акад. Ё.Х. Туракулова
Минздрава Республики Узбекистан, Ферганский фидиал
Республика Узбекистан, г. Фергана, ул.
Мустакиллик Шукронаси 2А
Ташпулатова Надира Хамидуллаевна
врач эндокринолог 4-ОП города Чирчика.
Частная клиника Нано мед.
Ташкенская обл. Город Чирчик ул.
Амира Темура 2 а.
nodiratashpulova@gmail.com.

АННОТАЦИЯ. Пациенты с терминальной стадией почечной недостаточности, нуждающиеся в поддерживающем гемодиализе, сталкиваются с уникальной гемодинамической проблемой, как правило, три раза в неделю. В попытке достичь некоторой степени эуволемии, цели ультрафильтрации часто включают удаление объема плазмы, эквивалентного целому объему плазмы. [1] Поддержание адекватной перфузии органов в таких условиях зависит от запуска множества сложных компенсаторных механизмов. К сожалению, из-за множества факторов, связанных с пациентом и диализом, эта компенсация часто оказывается недостаточной и приводит к интрадиализной гипотензии. Врачи и пациенты стали лучше понимать широкий спектр неблагоприятных последствий, связанных с интрадиализной

гипотензией, включая более высокую сердечно-сосудистую и общую смертность. [2, 3]

ЦЕЛЬ ИССЛЕДОВАНИЯ–изучить факторы риска интрадиалитической гипотензии и сердечно-сосудистых осложнений у пациентов с сахарным диабетом 2-го типа, получающих программный гемодиализ

МАТЕРИАЛ И МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ. Нами было осмотрено и обследовано 55 пациентов, страдающих СД 2 типа с ХБП терминальной стадии. Из них женщин было-18, мужчин -37. Средний возраст мужчин составил 56.7 ± 4.2 лет, а средний возраст женщин – 53.6 ± 4,8 лет. 20 больных с СД 2 типа без ХБП соответствующего возраста составили группу контроля.

Группу контроля составили 20 лиц с СД 2 типа и без ХБП.

Пациенты были распределены на 3 группы по вариабельности гликемии:

Группа А (низкая вариабельность гликемии), п=15, Группа В (средняя вариабельность), п=23, Группа С (высокая вариабельность), п=17.

Всем 55 пациентам выполнялись все исследования, включавшие общеклинические, биохимические, гормональные исследования крови лаборатории исследований Ферганского филиала РСНПМЦ Эндокринологии МЗ РУз, а также ЭКГ, УЗИ внутренних органов, консультация кардиолога, невролога, нефролога, окулиста, хирурга, и др. исследования

У всех пациентов оценивалась вариабельность гликемии (по данным CGM).

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ. Жалобы церебро-васкулярного характера (головные боли, головокружение, снижение памяти, нарушение сна) – наиболее часто встречались в 3 группе пациентов с наиболее высокой вариабельностью гликемии. В этой группе также доминировали в анамнезе такие показатели как курение, алкоголь, наследственная отягощенность (НО) по СД 2 и НО по ХБП.

Наблюдалась достоверность различий между данными биохимических показателей крови в группах в сравнении с контролем. При этом, достоверно повышенными оказались средние значения креатинина, мочевины, у пациентов в третьей группе ($p<0,05$.). Кроме того, практически все показатели липидного спектра во всех группах были достоверно нарушенными ($p<0,05$). В целом, во всех группах больных наблюдалась декомпенсация углеводного обмена.

ВЫВОДЫ: Сердечно-сосудистые заболевания (АГ, ИБС, ХСН и аритмии) в качестве коморбидной патологии встречаются у 60% пациентов с СД 2 на гемодиализе.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: СД 2, ХБП, гемодиализ, гипотензия

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Reeves PB, Mc Causland FR. Mechanisms, Clinical Implications, and Treatment of Intradialytic Hypotension. Clin J Am Soc Nephrol. 2018 Aug 7;13(8):1297-1303. doi: 10.2215/CJN.12141017.

2. de Sequera P, Pérez-García R, Molina M, Álvarez-Fernández G, Muñoz-González RI, Mérida E, Camba MJ, Blázquez LA, Alcaide MP, Echarri R; en representación del grupo del estudio ABC-treat. Advantages of the use of citrate over acetate as a stabilizer in hemodialysis fluid: A randomized ABC-treat study. Nefrologia (Engl Ed). 2022 May-Jun;42(3):327-337. doi: 10.1016/j.nefroe.2021.12.003.

3. Heerspink HJL, Stefánsson BV, Correa-Rotter R, Chertow GM, Greene T, Hou FF, Mann JFE, McMurray JJV, Lindberg M, Rossing P, Sjöström CD, Toto RD, Langkilde AM, Wheeler DC; DAPA-CKD Trial Committees and Investigators. Dapagliflozin in Patients with Chronic Kidney Disease. N Engl J Med. 2020 Oct 8;383(15):1436-1446. doi: 10.1056/NEJMoa2024816.

УДК : 618.145-007.415-097 –053.82/.88–055.2

РЕПРАДУКТИВ ЁШДАГИ АЁЛЛАРДА АДЕНОМИОЗНИ ИММУНОГИСТОКИМЁВИЙ ЖИҲАТЛАРИ

Шорахмедова Навруза Шоқобул қизи
https://orcid.org/0009-0001-4079-7494
Фарғона жамоат саломатлиги тиббиёт
институти мустақил изланувчиси

Аннотация: Аденомиозларда иммуногистокимёвий текширишларда энг зарур бўлган маркерлар булар прогестерон ва эстроген гормонлари бўлиб, миометрийда жойлашган безларни аниқлашда, эстроген ва прогестеронга қарам бўлган ҳужайраларни аниқлаш, баҳолаш, морфологик ҳолатини ўрганишда муҳим ҳисобланади. Жумладан, тадқиқотда белгиланган гуруҳлар бўйича, асосан прогестерон ва эстроген маркерлари билан бўялиши деярли бир хил манзарада бўлиши, асосий иммуногистокимёвий жиҳатлари 3 ва 4 гуруҳларда интрамурал соҳада жойлашган без ҳужайраларини аниқланиши ва периметрида миометрий оралиғида прогестерон ва эстроген маркерларини лиофил позитив экспрессияси ва оралиқдаги мезенхимал ҳужайраларда ҳам пролифератив фаол индексни аниқлаш имконини берди. Аденомиозда, ER ва PR экспрессияси аденомиозда юқори сезувчанликка эга бўлиб, нормал эндометрийга нисбатан экспрессия даражаси юқори бўлади.

Калит сўзлар. Аденомиоз, иммуногистокимёвий текшириш, морфология, бачадон.

Муаммонинг долзарблиги. Дунё аҳолисда репродуктив ёшдаги аёлларни орасида аденомиозни учраши 20-35 % ни ташкил этиб, гистерэктомиядан кейинги гистологик текширишларда аденомиоз ташхиси 14-66 % да аниқланади. Бу эса, репродуктив ёшдаги аёлларда аденомиозни клиник белгилар кечишини англатади. АҚШ, Буюк Британия, Европа давлатларида аденомиозни учраш даражаси ўртача, 41-49 % да аниқланса, Марказий Осиё давлатларида бу кўрсаткич ўртача, 20,7 % ни ташкил этади. Россия Федерациясида аденомиозни учраш даражаси 41-45 ёшлиларда 70-80% ни ташкил этса, 18-41 ёшлиларда, 27,7-41 % ни ташкил этгани аниқланади. Бу эса, аденомиозни ўта долзарблигини, асосан туғмайдиган аёлларда, жинсий мижозлари турлича бўлган аёллар, тўхтовсиз абортлар, кесарча кесиш, фаллоимитаторларни муттасил қўллаш каби сабаблар аденомиозни ривожланишига олиб келади. Мамлакатимизда тиббиёт соҳасини ривожлантириш, соғлиқни сақлаш тизимини жаҳон стандартлари талабларига мослаштириш, шу жумладан турли этиологияли соматик касалликларнинг олдини олишга қаратилган комплекс чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Шу муносабат билан, Янги Ўзбекистонда 2022-2026 йилларга мўлжалланган тараққиёт стратегиясининг етти устувор йўналишига мувофиқ тиббий хизматлар даражасини янги босқичга кўтариш «...ўз вақтида тиббий ёрдам кўрсатиш сифатини яхшилаш, шунингдек, репродуктив тизим касалликлари билан оғриган фертиль ёшдаги аёлларга юқори технологияли ихтисослаштирилган ёрдам кўрсатиш ҳажмини кенгайтириш ва сифатини яхшилаш...» ва ушбу вазифаларга асосланиб, аденомиозли фертиль ёшдаги аёлларни эрта ташхислаш ва даволашга қаратилган чора-тадбирлар тўпламини ўрганиш, шунингдек, ишлаб чиқиш ва амалга ошириш мақсадга мувофиқ.

Материал ва усуллар. Аденомиозга доир 2022-2024 йиллар давомида 217 та ҳолат ўрганилиб, шундан Тошкент тиббиёт академиясининг кўп тармоқли клиникасининг "гинекология" бўлимида 18 ёшдан 45 ёшгача бўлган репродуктив ёшдаги аёллар 132 та клиник ҳолат, проспектив ва ретроспектив ўрганилиб, таҳлил қилиш маълумотлари олинган. Бундан ташқари 85 та Республика патологоанатомия марказида текширилган гистологик материаллар олинди.

Натижа ва муҳокама. Аденомиозларда иммуногистокимёвий текширишларда энг зарур бўлган маркерлар булар прогестерон ва эстроген гормонлари бўлиб, миометрийда жойлашган безларни аниқлашда, эстроген ва прогестеронга қарам бўлган ҳужайраларни аниқлаш, баҳолаш, морфологик ҳолатини ўрганишда муҳим ҳисобланади. Жумладан, тадқиқотда белгиланган гуруҳлар бўйича, асосан прогестерон ва эстроген маркерлари билан бўялиши деярли бир хил манзарада бўлиши, асосий иммуногистокимёвий жиҳатлари 3 ва 4 гуруҳларда интрамурал соҳада жойлашган без ҳужайраларини аниқланиши ва периметрида миометрий оралиғида прогестерон ва эстроген маркерларини лиофил позитив экспрессияси ва оралиқдаги мезенхимал ҳужайраларда ҳам пролифератив фаол индексни аниқлаш имконини берди. Аденомиозда, ER ва PR экспрессияси аденомиозда юқори сезувчанликка эга бўлиб, нормал эндометрийга нисбатан экспрессия даражаси юқори бўлади.

ER маркери эндометрий без эпителийларини ядроси юзасида ва перинуклеар соҳадаги эстроген сезгир рецепторларга сезувчан бўлиб, иммуногистокимёвий бўяш орқали ҳужайра ядроси рецепторлари билан боғланади. ДНК ни маълум секцияларига боғланиш орқали хроматинни бўяш ва ER специфик соҳаларни боғлайди.

Бу эса, ҳужайра пролиферацияси ва ҳужайра ўсиш омилини боғланиши орқали фаол ҳолатда турганлигини тасдиқлайди. Натижада, ER маркерини позитив экспрессияси орқали ушбу без ҳужайраларини эстроген гормонига қарамлигини ва ўсиш учун зарур эканлигини англатади. Айнан, хайз циклида функционал қаватда кўчиб тушиб, қайта ўсишга тайёргарлик жараёни кечиши учун ER гормони зарурлиги ишимизда, миометрийда эндометрий безлари паралелл равишда ўсишга мойиллиги, хайз даврида кўчиб тушиши ва гематомиометрани юзага келишини англатади. Тадқиқотимизда 1,2,3

гуруҳларда, эндомиометрий соҳасидаги эндометрий безларини хайз циклида юқори фаоллиги ER гормони позитив реакцияси билан бирга, без периметрида трансформацияга учраётган без ҳужайраларида ҳам аниқланади.

Бу ҳужайралар миоцитларни миофасцикуляр мембранаси периметрида тарқоқ кўринишида майда ядроли ҳужайралар мавжудлигини ва бу ҳужайралар хайз циклида эстроген продукциясига тўғри пропорционал кўринишида ўсишга юқори мойиллиги борлигини англатади. Клиник морфологик жиҳатдан эндомиометрийда ER маркерини юқори позитив экспрессияси, маълум бир давр оралиғида ёшга доир ўсиш ва ҳажман катталашиб бориш тартибида давом этаётганлигини исботлайди. Беморларда эса, аденомиоз ўчоқларини доимий равишда текшириб туриш орқали аденомиоз ўчоқларини катталашиши, миометрийда без тузилмаларини кўпайиши, неопластик трансформацияга учраш эҳтимоли юқори эканлигини англатиб, замонавий кичик инвазив жарроҳлик амалиёти орқали ER қарам бўлган ҳужайраларни хайз циклида турли хил ER антогонисти орқали гормонал даволаш терапиясини ўтказишга асос бўлади.

Тадқиқотимизда текширилган маълумотлар таҳлили бўйича, прогестерон маркери билан экспрессияланиши даражаси, 1 ва 2 гуруҳда ўрта позитив реакцияси билан намоён бўлса, 3 ва 4 гуруҳларда паст ва негатив реакциялар билан намоён бўлди. Бу эса, юқорида келтирилган эстрогенга қарам бўлган эндометрий без эпителийларида аденомиозни чуқурлашиши, без эпителийларида метаплазия жараёнини кучайишини, безларда гормонга қарамликни кескин камайганлигини тасдиқлади. Бу эса, клиник морфологик жиҳатдан аденомиозни чуқур жойлашган вариантларида гормонал терапияга берилмаслиги, асосан кўп миқдорда қон кетиш билан шикастланган соҳадаги без эпителийларида метапластик жараёнларни устунлиги апоптоз жараёнини секинлашиши, ҳужайраларда неопластик тарнсформация жараёнини бошланишини англатади.

Хулоса

Репродуктив ёшдаги аёлларда аденомиозни турли хил клиник морфологик турларида, ER маркерини юқори позитив экспрессиялари 1,2-гуруҳларда юқори, 3 ва 4-гуруҳларда ўрта даражада экспрессияланиши, PR маркерини паст позитив реакцияси аденомиозни гормонал терапияга берилмаслиги ва неопластик тарнсформацияланиши даражаси юқорилигини исботлади. CD10 маркерини экспрессияланиш кўрсаткичлари аденомиозни барча клиник морфологик турларида юқори позитив экспрессияси эпителиал-мезенхимал трансформация кўрсаткичини ривожланиши устун туриши аниқланди.

Репродуктив ёшдаги аёлларда морфометрик кўрсаткичлари назорат гуруҳида 6536,11± 25,18 мкм ни ташкил этса, тадқиқот гуруҳида 8765,51±28,16 мкм дан 29065,25±63,11 мкм гача чуқурликда бўлиши, «junstional zone» чегарасини чуқурлашиши морфологик жиҳатдан миометрийда полипатент стромал ҳужайраларни эндометрий безларига трансформацияланишини тасдиқлади. Эндометрий безларини миометрийга

инвазияси чуқурлиги бўйича энг юқори кўрсаткичи ўртача 2,5-3,1 см гача давом этиши ва гематометра кўринишида хайз циклига боғлиқ қон кетишларни юзага келишини клиник морфологик ва морфометрик кўрсаткичлар орқали ўз тасдиғини топди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Abdukhalimovich, E. E., & Ibodullaevich, R. M. (2026). Pathomorphology of the Adrenal Glands in Preeclampsia.
2. Abdukhalimovich, E. E., & Tursunalievich, B. T. (2026). Pathomorphology of Mesenteric Lymph Nodes in Infants Who Died from Peritonitis in the Neonatal Period.
3. Abdusaidovich, B. D., Abdukhalimovich, E. E., Shavkatovich, A. D., & Utkurovna, S. Y. (2025). Immunohistochemical Age-Related Characteristics of Myocardium in Chronic Ischemic Heart Disease.
4. Allaberganov, D., & Zubtiyev, S. (2023). SPECIFIC PATHOMORPHOLOGY OF LIVER TISSUE IN NEONATAL SEPSIS. *Talqin va tadqiqotlar*, *1*(7).
5. Atadjanova, S., Makhmudov, K., Rakhimjonov, B., Abduraxmanova, M., Obidov, S., Iskandarova, M., ... & Eshonkulov, U. (2025). Medicinal plants in the management of environment-related diseases: Opportunities and challenges. *Caspian Journal of Environmental Sciences*, 1-7.
6. Bakridin, Z., Ilnur, A., Azamat, N., Markhabo, R., Gulsara, A., Zavqiddin, R., ... & Sardorbek, A. (2025). Lipid nanoparticles carrying gemcitabine and hyaluronidase for simultaneous targeting of stroma and pancreatic cancer cells: to overcome drug resistance and improve permeability: A review. *Journal of Nanostructures*, *15*(1), 219-228.
7. Eshbayev, E. A., Mirzamukhamedov, O. K., & Kholieva, N. K. (2025). CLINICO-MORPHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF ACUTE FATTY LIVER OF PREGNANCY. *Medical journal of Uzbekistan*, *1*(3), 193-200.
8. Nigora, K., Bakridin, Z., Gulsara, A., Shahodat, U., & Sardor, Z. (2024). Histological Analysis of the Influence of Nicotine on the Digestive System of Rats.
9. Raffone A., Travaglino A., Saccone G., Alviggi C., Mascolo M., De Placido G., Insabato L., Mollo A., Zullo F. Management of women with atypical polypoid adenomyoma of the uterus: A quantitative systematic review. Acta Obstet. Gynecol. Scand. 2019;98:842–855.
10. Rowlands I.J., Abbott J.A., Montgomery G.W., Hockey R., Rogers P., Mishra G.D. Prevalence and incidence of endometriosis in Australian women: A data linkage cohort study. Bjog. 2020;128:657–665.
11. Sadikovna, R. N., Abduhalimovich, E. E., Shavkatovich, A. D., & Sanjarovna, H. L. (2025). Confocal Morphometricity Of Respiratory Organ Hamartoma.
12. Sofic A, Husic-Selimovic A, Carovac A, Jahic E, Smailbegovic V, Kupusovic

J. The Significance of MRI Evaluation of the Uterine Junctional Zone in the Early Diagnosis of Adenomyosis. Acta Inform Med. 2016 Apr;24(2):103-6.

13. Tapmeier T.T. A pale way to understand adenomyosis? / T.T. Tapmeier, M.K. Becker//Fertility and sterility. -2015. - V. 104. - № 6. - P. 1378-1378.
14. The members of the Endometriosis Guideline Core Group. Becker CM, Bokor A, et al. ESHRE guideline: endometriosis†. Human Reprod Open. 2022;
15. Uktamovich, Z. S. (2024). BIRTH TRAUMA IN NEWBORNS (ANALYTICAL REVIEWS).
16. Vannuccini S, Petraglia F. Recent advances in understanding and managing adenomyosis. F1000Res. 2019 Mar 13;8:F1000 Faculty Rev-283.
17. Vercellini P., Viganò P., Somigliana S. et al. Adenomyosis: epidemiological factors. Best Pract Res Clin Obstet Gynaecol. 2006; 20: 465–477.
18. Wei WJ, Tian ZF, Liu H, Xiao CJ. The clinical efficacy and influencing factors of uterine artery embolization in the treatment of different types of uterine adenomyosis. Sci Rep. 2025 Feb 19;15(1):6027.
19. Zannoni L., Del Forno S., Raimondo D., Arena A., Giaquinto I., Paradisi R. et al. Adenomyosis and endometriosis in adolescents and young women with pelvic pain: prevalence and risk factors // Minerva Pediatr. 2020; Jun 16.
20. Zipponi M, Cacciottola L, Dolmans MM. Overview of crosstalk between stromal and epithelial cells in the pathogenesis of adenomyosis and shared features with deep endometriotic nodules. Hum Reprod. 2024 Aug 1;39(8):1608-1617.

УДК : 618.145-007.415-097 –053.82/.88–055.2

РЕПРОДУКТИВ ЁШДАГИ АЁЛЛАР БАЧАДОНИДА РИВОЛАНГАН АДЕНОМИОЗЛАРНИ ЁШГА ДОИР ПАТОМОРФОЛОГИК ЎЗГАРИШЛАРИ

Шорахмедова Навруза Шоқобул қизи
https://orcid.org/0009-0001-4079-7494
Фарғона жамоат саломатлиги тиббиёт институти
мустақил изланувчиси

Аннотация: Аёллар бачадонидан турли сабабларга кўра қон кетишлар, бачадон миомаси, эндометрийнинг аденоматоз гиперплазиясида ва бошқа сабаблар туфайли ампутация қилинган бачадон тўқимаси, макропрепаратлар (олиб ташланган бачадон) морфологик усулда ўрганилди. Ҳар бир тўқимадан 2-5 та гача бўлак кесиб олинди, 10 % ли формалинда фиксация қилинди. Кесмалар гематоксилин-эозин, Трихром (Ван Гизон+Массон+Вейгерт) усулида бўялди. Ушбу усулнинг афзаллиги, тўқиманинг таркибидаги коллаген толалар, эластик толалар, мушак ҳужайраларининг миосклерози ва миодистрофияси ҳолатини аниқ белгилашда муҳим аҳамият касб этади.

Тадқиқот мақсади: репродуктив ёшдаги аёлларда ривожланган аденомиозларни ёшга доир патоморфологик ўзгаришларини ўрганиш.

Калит сўзлар: Аденомиоз, патоморфологик ўзгаришлар, гистокимёвий, бачадон.

Муаммонинг долзарблиги. Дунё аҳолисда репродуктив ёшдаги аёллар орасида аденомиозни учраши 20-35 % ни ташкил этиб, гистерэктомиядан кейинги гистологик текширишларда аденомиоз ташхиси 14-66 % да аниқланади. Бу эса, репродуктив ёшдаги аёлларда аденомиозни клиник белгилари кечишини англатади. АҚШ, Буюк Британия, Европа давлатларида аденомиозни учраш даражаси ўртача, 41-49 % да аниқланса, Марказий Осиё давлатларида бу кўрсаткич ўртача, 20,7 % ни ташкил этади. Россия Федерациясида аденомиозни учраш даражаси 41-45 ёшлиларда 70-80 % ни ташкил этса, 18-41 ёшлиларда, 27,7-41 % ни ташкил этгани аниқланади. Бу эса, аденомиозни ўта долзарблигини, асосан туғмайдиган аёлларда, жинсий мижозлари турлича бўлган аёллар, тўхтовсиз абортлар, кесарча кесиш, фаллоимитаторларни муттасил қўллаш каби сабаблар аденомиозни ривожланишига олиб келади. Мамлакатимизда тиббиёт соҳасини ривожлантириш, соғлиқни сақлаш тизимини жаҳон стандартлари талабларига мослаштириш, шу жумладан турли этиологияли соматик касалликларнинг олдини олишга қаратилган комплекс чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Шу муносабат билан, Янги Ўзбекистонда 2022-2026 йилларга мўлжалланган тараққиёт стратегиясининг етти устувор йўналишига мувофиқ

тиббий хизматлар даражасини янги босқичга кўтариш «...ўз вақтида тиббий ёрдам кўрсатиш сифатини яхшилаш, шунингдек, репродуктив тизим касалликлари билан оғриган фертиль ёшдаги аёлларга юқори технологияли ихтисослаштирилган ёрдам кўрсатиш ҳажмини кенгайтириш ва сифатини яхшилаш...» ва ушбу вазифаларга асосланиб, аденомиозли фертиль ёшдаги аёлларни эрта ташхислаш ва даволашга қаратилган чора-тадбирлар тўпламини ўрганиш, шунингдек, ишлаб чиқиш ва амалга ошириш мақсадга мувофиқ.

Материал ва усуллар. сифатида аденомиозга доир 2022-2024 йиллар давомида 217 та ҳолат ўрганилиб, шундан Тошкент тиббиёт академиясининг кўп тармоқли клиникасининг "гинекология" бўлимида 18 ёшдан 45 ёшгача бўлган репродуктив ёшдаги аёллар 132 та клиник ҳолат, проспектив ва ретроспектив ўрганилиб, таҳлил қилиш маълумотлари олинган. Бундан ташқари 85 та Республика патологоанатомия марказида текширилган гистологик материаллар олинди.

Натижа ва муҳокама. Аёллар бачадонидан турли сабабларга кўра қон кетишлар, бачадон миомаси, эндометрийнинг аденоматоз гиперплазиясида ва бошқа сабаблар ампутация қилинган бачадон тўқимаси, макропрепаратлар (олиб ташланган бачадон) морфологик усулда ўрганилди. Ҳар бир тўқимадан 2-5 тагача бўлак кесиб олинди, 10% ли формалинда фиксация қилинди. Кесмалар гематоксилин-эозин, Трихром (Ван Гизон+Массон+Вейгерт) усулида бўялди. Ушбу усулнинг афзаллиги, тўқиманинг таркибидаги коллаген толалар, эластик толалар, мушак ҳужайраларининг миосклерози ва миодистрофияси ҳолатини аниқ белгилашда муҳим аҳамият касб этади.

Репродуктив ёшдаги аёллар бачадони морфофункционал ва морфологик жиҳатдан, эндометрий, миометрий ва сероз парда чегаралари тўлиқ ўрганилган ва морфологик асосланган бўлиб, 2011 йилда Францияда бўлиб ўтган гинекологларнинг 11-конгресида, эндометрий ва миометрий оралиғда ўтувчи соҳа, яъни «junctional zone» ни ўзига хос жиҳатлари, аденомиоз ва эндометриозни ривожланиш патогенезидаги ўрни ҳақида маълумотлар берилган. Ушбу маълумотларни ўрганиш мақсадида тадқиқотимизда келтирилган ва аденомиоз ташхиси клиник инструментал текширувларда тасдиқланган бачадон тўқимаси ўрганилди.

Меъёрда морфологик жиҳатдан, эндометрийнинг базал қавати ва миометрий оралиғида сийрак толали икки қават бўлган нотекис траекторияли базал мембрана билан чегаралангандир. Ушбу чегара соҳасида эндометрийнинг спиралсимон артериялари ёнлама жойлашган бўлиб, силлиқ мушак тутамлари оралиғда ҳам турли тармоқланишдаги артерия ва вена тармоқлари аниқланади.

Гематоксилин ва эозин бўёғи билан тайёрланган микронамуналарда, меъёрдаги бачадон тўқимасида, эндометрий ва миометрий оралиғидаги чегараларда ўтувчи соҳа учун хос бўлган морфологик белгиларни аниқ бир мезонлар асосида баҳолаш имконини бермади. Чунки, эндометрий базал ва функционал қаватлари стромасида асосан фибробластлар ва гистиоцитларни турли даражадаги вариабел аралашмаси, сийрак толали бириктирувчи тўқима,

оралиқда турли калибрдаги майда артериал томирларнинг спиралсимон кўринишдаги тузилмалари учрайди. Асосан, базофил ва эозинофил бўялган эндометрий без эпителийларининг турли хил кўринишдаги без тузилмалари аниқланади. Миометрийнинг субэндометриал соҳаларида турли мушак тутамларининг тармоқланган тутамлари жойлашган бўлиб, оралиқда майда калибрли артериал қон томирлари ва овалсимон кўринишдаги вена қон томирлари аниқланади. Эндометрий ва миометрий оралиғида «junctional zone» хос бўлган аниқ морфологик белгилар аниқланмади.

Ван-Гизон усулида тайёрланган микронамуналарни бўяш орқали олинган маълумотларни морфологик таснифлари қуйидагича.

Эндометрийни базал қавати соҳасида экстрацеллюляр матриксда турли хил табиатли толали тузилмаларнинг интенсив бўялиши, қон томир ва без периметрида коллаген толаларнинг ҳар хил қалинликда жойлашганлиги, худди шу коллаген толаларнинг миометрий ва эндометрий чегарасидаги миоцитлар тутамлари периметрида ҳам жойлашганлиги аниқланади. Табиатан коллаген толаларнинг ўзаро жуда ўхшаш структуралардан таркиб топганлиги, патологияларда уларни бир хил ўзгаришларга олиб келишини кўрсатади. Жумладан, миометрий ва эндометрий чегараларини аниқлаш учун “Hamamatsu NanoZoomer” гистоскан аппаратида 1,5х2,0 см лик тайёрланган тўқима сканерланди. Олинган микронамуналар NDP.view 2+ ImageJ дастурида ўлчанди. Эндометрий ва миометрий оралиғидан 6,35 мм (6350мкм) узунликдаги соҳаси ўлчанди. Эндометрий ва миометрийнинг ўзаро пропорционал чегаралари оралиғида асосий морфологик субстрат бу экстрацеллюляр матриксдаги бир хил бўялган Ван Гизон билан оч ва тўқ қизил рангда коллаген толаларнинг бўлиши билан характерланди. Чунки, эндометрий табиатига кўра асосан, эпителиал ҳужайралардан иборат бўлган, без эпителийси ва мезенхимал компонентлари бўлган, гистиоцитлар, фибробластлар, толали тузилмалар, қон томир ва капиллярдан тузилган бўлиб, паренхимаси асосини, без эпителийлари ташкил этади. Миометрий қаватини эса, асосан, мезенхимал тўқималар бўлган, силлиқ мушак тутамлари, қон томирлар, капиллярлар, оралиқда жойлашган толали тузилмалар ташкил этади. Бу қаватларни ўзаро чегаралари клиник инструментал текширишларда эхоген тузилишига қараб ўртача 5 мм (5000 мкм) да деб келтирилган бўлиб, тадқиқот ишимизда, айнан, ушбу катталикда адашмаслик учун, 6350 мкм катталикдаги чегаралар олинди. Асосий тадқиқот натижаларимиз орқали, бачадон эндометрийси ва миометрийси оралиғидаги чегараларни ўзаро нисбатларини келтиришда, мушак, қон томир ва толали тузилмаларнинг эгаллаган майдони конфокал мультиплексли морфометрия орқали ўлчанди ва ишимизни ойдинлаштириш имконини берадиган маълумотлар олинди, яъни «junctional zone» соҳасини эндомиометриал соҳадаги улушларини белгилашда ўзаро ўхшаш бўлган компонентларини энг кўп бўлган тузилмалари 1-типдаги коллаген толаларнинг эгаллаган майдонини асос қилиб олдик.

Олинган натижалар бўйича ўтувчи соҳани, асосий майдонини миометрийнинг қавати ташкил этиб эндомиометриал қаватларнинг ўзаро

нисбатлари 3,25:1,75 (65% майдонни миометрий, 35% майдонни эндометрий базал қавати) ташкил этгани аниқланди. Айнан, тадқиқот ишимизда, ўтувчи соҳани таркибий тузилмаларини ўрганишда, асос қилиниб, клиник-инструментал текширувларда (УТТ) келтирилган ўртача катталик 5 мм, кейинги навбатда, Ван Гизон ва Трихром усулида бўялган бачадон эндометриал соҳаси чегараларини боғловчи морфологик сусбстратлар бўлган бир хилдаги толали тузилмалар олинди.

Хулоса

Морфологик ўзгаришларни моҳияти, эндометрий ва миометрий оралиғида, базал пласт чегарасини нисбий миометрийга қараб силжиши, эндометрий стромасида фибробластларни миоцитларга трансформацияланишни (мезенхимал метаплазияси) илк белгиларини юзага келганлиги, миометрий тутамлари оралиғида, фибробластлар пролиферациясини кучайиши, тропоколлаген синтезининг ошиши ва коллаген толаларни шаклланиши, аморф модданинг фокусда ўчоқли кўпайиши билан давом этганлиги аниқланади. Морфологик ўзгаришларни асосий субстратини, эндометрий ва миометрий оралиғида, базал қават чегарасини кескин кенгайиши, базал қават интерпозицияси кенгайиши, чегаравий соҳаларида дағал коллаген толали тузилмаларни турли концентрик тўплами ва миоцитлар тутамининг гиперхромли йирик ядроли кўринишга келганлиги билан изоҳланади. Миометрий оралиғидаги без тузилмалари шаклан овалсимон ва чўзинчоқ кўринишда бўлиб, эпителийларни метаплазия ва вакуол дистрофияга учраганлиги аниқланди. Миометрий оралиғида оптик дағал толали тузилмаларни 1-гуруҳга нисбатан кўпайганлиги аниқланди. Чегаравий кўрсаткичи бўйича, қилинган морфограммада эндомиометриал чегарадаги ўтувчи соҳанинг периметри 8765,51±28,16 мкм да ошиб кетганлиги аниқланди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Abdukhalimovich, E. E., & Ibodullaevich, R. M. (2026). Pathomorphology of the Adrenal Glands in Preeclampsia.
2. Abdukhalimovich, E. E., & Tursunalievich, B. T. (2026). Pathomorphology of Mesenteric Lymph Nodes in Infants Who Died from Peritonitis in the Neonatal Period.
3. Abdusaidovich, B. D., Abdukhalimovich, E. E., Shavkatovich, A. D., & Utkurovna, S. Y. (2025). Immunohistochemical Age-Related Characteristics of Myocardium in Chronic Ischemic Heart Disease.
4. Allaberganov, D., & Zubtiyev, S. (2023). SPECIFIC PATHOMORPHOLOGY OF LIVER TISSUE IN NEONATAL SEPSIS. *Talqin va tadqiqotlar*, *1*(7).

5. Atadjanova, S., Makhmudov, K., Rakhimjonov, B., Abduraxmanova, M., Obidov, S., Iskandarova, M., ... & Eshonkulov, U. (2025). Medicinal plants in the management of environment-related diseases: Opportunities and challenges. *Caspian Journal of Environmental Sciences*, 1-7.

6. Bakridin, Z., Ilnur, A., Azamat, N., Markhabo, R., Gulsara, A., Zavqiddin, R., ... & Sardorbek, A. (2025). Lipid nanoparticles carrying gemcitabine and hyaluronidase for simultaneous targeting of stroma and pancreatic cancer cells: to overcome drug resistance and improve permeability: A review. *Journal of Nanostructures*, *15*(1), 219-228.

7. Eshbayev, E. A., Mirzamukhamedov, O. K., & Kholieva, N. K. (2025). CLINICO-MORPHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF ACUTE FATTY LIVER OF PREGNANCY. *Medical journal of Uzbekistan*, *1*(3), 193-200.

8. Nigora, K., Bakridin, Z., Gulsara, A., Shahodat, U., & Sardor, Z. (2024). Histological Analysis of the Influence of Nicotine on the Digestive System of Rats.

9. Raffone A., Travaglino A., Saccone G., Alviggi C., Mascolo M., De Placido G., Insabato L., Mollo A., Zullo F. Management of women with atypical polypoid adenomyoma of the uterus: A quantitative systematic review. Acta Obstet. Gynecol. Scand. 2019;98:842–855.

10. Rowlands I.J., Abbott J.A., Montgomery G.W., Hockey R., Rogers P., Mishra G.D. Prevalence and incidence of endometriosis in Australian women: A data linkage cohort study. Bjog. 2020;128:657–665.

11. Sadikovna, R. N., Abduhalimovich, E. E., Shavkatovich, A. D., & Sanjarovna, H. L. (2025). Confocal Morphometricity Of Respiratory Organ Hamartoma.

12. Sofic A, Husic-Selimovic A, Carovac A, Jahic E, Smailbegovic V, Kupusovic J. The Significance of MRI Evaluation of the Uterine Junctional Zone in the Early Diagnosis of Adenomyosis. Acta Inform Med. 2016 Apr;24(2):103-6.

13. Tapmeier T.T. A pale way to understand adenomyosis? / T.T. Tapmeier, M.K. Becker//Fertility and sterility. -2015. - V. 104. - № 6. - P. 1378-1378.

14. The members of the Endometriosis Guideline Core Group. Becker CM, Bokor A, et al. ESHRE guideline: endometriosis†. Human Reprod Open. 2022;

15. Uktamovich, Z. S. (2024). BIRTH TRAUMA IN NEWBORNS (ANALYTICAL REVIEWS).

16. Vannuccini S, Petraglia F. Recent advances in understanding and managing adenomyosis. F1000Res. 2019 Mar 13;8:F1000 Faculty Rev-283.

17. Vercellini P., Viganò P., Somigliana S. et al. Adenomyosis: epidemiological factors. Best Pract Res Clin Obstet Gynaecol. 2006; 20: 465–477.

18. Wei WJ, Tian ZF, Liu H, Xiao CJ. The clinical efficacy and influencing factors of uterine artery embolization in the treatment of different types of uterine adenomyosis. Sci Rep. 2025 Feb 19;15(1):6027.

19. Zannoni L., Del Forno S., Raimondo D., Arena A., Giaquinto I., Paradisi R. et al. Adenomyosis and endometriosis in adolescents and young women with pelvic pain: prevalence and risk factors // Minerva Pediatr. 2020; Jun 16.

20. Zipponi M, Cacciottola L, Dolmans MM. Overview of crosstalk between stromal and epithelial cells in the pathogenesis of adenomyosis and shared features with deep endometriotic nodules. Hum Reprod. 2024 Aug 1;39(8):1608-1617.

TUG‘MA YURAK NUQSONI BO‘LGAN BOLALARDA KASALLANISHNING KLINIK XUSUSIYATLARI

Kabulova A.U., Axmedova D.I.
Toshkent davlat tibbiyot universiteti,
O‘zbekiston, Toshkent

Dolzarbligi. Tug‘ma yurak nuqsonlari (TYN) bolalarda eng ko‘p uchraydigan tug‘ma rivojlanish anomaliyalari guruhini tashkil etadi hamda neonatal va chaqaloqlik davridagi o‘lim sabablarining yetakchi o‘rinlaridan birini egallaydi. Jahon statistik ma’lumotlariga ko‘ra, TYN chastotasi har 1000 tirik tug‘ilgan bolaga 6 dan 10 tagacha holatni tashkil etadi. Hozirgi kunda kardiokirurgiya va neonatologiyaning rivojlanishi sharoitida bolalarda TYNni klinik, laborator va instrumental ko‘rsatkichlar asosida o‘z vaqtida aniqlash kasallik prognozini baholash, davolash taktikasini tanlash va asoratlarning oldini olishda muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqotning maqsadi. Yosh bolalarda turli og‘irlikdagi tug‘ma yurak nuqsonlari bo‘lgan holatlarda klinik belgilar, jismoniy rivojlanish, laborator va instrumental ko‘rsatkichlarning o‘ziga xos xususiyatlarini baholash.

Tadqiqot materiallari va usullari. Tadqiqotga Toshkent pediatriya tibbiyot instituti kardiokirurgiya bo‘limida tekshiruv va davolanishdan o‘tgan 49 nafar bola kiritilgan. Bolalarning yoshi bir necha haftadan 3 yoshgacha bo‘lgan. Barcha bemorlarga kompleks klinik-instrumental tekshiruv o‘tkazilgan: anamnez to‘plash, umumiy ko‘rik, antropometriya (bo‘y, tana vazni, tana massasi indeksi), laborator tahlillar (umumiy va biokimyoviy qon tahlili, gemoglobin darajasi, oqsil va elektrolit ko‘rsatkichlari), shuningdek, instrumental usullar — elektrokardiografiya (EKG), exokardiografiya (EKO), ko‘krak qafasi rentgenografiyasi va ko‘rsatmalarga ko‘ra qorin bo‘shlig‘i UTT. Yurak yetishmovchiligi darajasi R. Ross tasnifiga (Ross, 1992) muvofiq aniqlangan.

Tadqiqot natijalar. Tekshirilgan bolalar orasida eng ko‘p uchraydigan TYN — qorinchalararo to‘siq nuqsoni (QTSN) bo‘lib, 47,3% hollarda aniqlangan. Ikkinchi o‘rinda ochiq arterial kanal (OAK) va Fallo tetralogiyasi kuzatilgan. Izolyatsiyalangan nuqsonlar 51% hollarda, kombinatsiyalanganlari esa 47% hollarda qayd etilgan, bu esa erta yoshdagi bolalarda yurakning murakkab anomaliyalarining keng tarqalganligini ko‘rsatadi. O‘pka gipertenziyasi (O‘G) 57,1% bolalarda, asosan, katta shuntlar va kombinatsiyalangan nuqsonlar bilan kechgan holatlarda aniqlangan. Jismoniy rivojlanishdan orqada qolish aksariyat o‘g‘il bolalarda qayd etilgan bo‘lib, bu holat surunkali gipoksiya va jismoniy yuklamaga past bardoshlilik bilan izohlanadi. Barcha bemorlarda anemiya aniqlangan, bu esa kislorod tashish funksiyasining buzilishi va organizmning gipoksiyaga moslashuv reaksiyasini aks ettiradi. 26,5% bolalarda o‘pkada dimlanish belgilar, 10,2% hollarda esa me’da-ichak va siydik chiqarish tizimi

kasalliklari aniqlangan.

Xulosa. Yosh bolalarda tug'ma yurak nuqsonlari jismoniy rivojlanishning pasayishi, anemiya, o'pka gipertenziyasi va kombinatsiyalangan yurak nuqsonlarining yuqori chastotasi bilan kechadi. Yurak yetishmovchiligi darajasi har doim ham nuqson aniqlangan yosh bilan bog'liq emas, bu esa bemorlarni kompleks tekshirish va kuzatish zarurligini ko'rsatadi. Klinik, laborator va instrumental o'zgarishlarni o'z vaqtida aniqlash kasallik prognozini baholash, jarrohlik tuzatish rejasini ishlab chiqish va asoratlar xavfini kamaytirishga imkon beradi.

ФАРМАЦЕВТИКА ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИЗУЧЕНИЕ ВЯЗКОСТИ ЛЕЧЕБНО-КОСМЕТИЧЕСКОГО КРЕМА В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ПРОЦЕНТНОГО СОДЕРЖАНИЯ АЭРОСИЛА

Баратова М.Б.,
Кариева Ё.С.
Ташкентский фармацевтический институт
e-mail:ibragim55555.2017@gmail.com

АННОТАЦИЯ: Проведены исследования по изучению вязкости лечебно-косметического крема против акне, приготовленного с различным содержанием аэросила (3%, 3,5%, 4%). Установлено, что все анализируемые образцы крема являются неньютоновскими системами, в которых вязкость обратно пропорциональна скорости сдвига. Однако именно образец крема с 3% содержанием аэросила характеризуется умеренной структурой и повышенной текучестью, в результате чего он был рекомендован для дальнейших исследований.

ВВЕДЕНИЕ (INTRODUCTION)

Одними из основных показателей качества мягких лекарственных форм являются реологические показатели. Именно они помогают научно обосновать вид и концентрацию структурообразователя/гелеобразователя, разработать оптимальную технологию приготовления, определить условия транспортировки и хранения готовой продукции, обеспечить оптимальные потребительские свойства лекарственной формы [1-4].

В Ташкентском фармацевтическом институте ведутся исследования по разработке лечебно-косметического крема против акне на основе сухого экстракта противовоспалительного действия. Настоящие исследования направлены на подбор концентрации аэросила, выполняющего роль структурообразователя.

МЕТОДЫ (METHODS)

Для этого были приготовлены образцы крема с содержанием аэросила 3%, 3,5 % и 4 %. Изучения вязкости образцов проводили с использованием ротационного реометра Discovery модель HR-1, производства фирмы-изготовителя TA Instruments -Waters LLC (США). Для определения вязкости температура исследуемого образца поддерживалась на уровне 25±0,1°C. Кривые восходящего и нисходящего потока измерялись в диапазоне скоростей сдвига от 10 $с^{-1}$ до 1000 $с^{-1}$. Эксперименты проводили трехкратно.

РЕЗУЛЬТАТЫ (RESULTS)

Установлено, что анализируемые образцы лечебно-косметического крема обладают выраженной псевдопластичностью, при этом степень ее

выраженности находится в прямо пропорциональной зависимости от процентного содержания аэросила в его составе.

ОБСУЖДЕНИЕ (DISCUSSION)

Согласно полученным результатам, крем с 3% содержанием аэросила обладает выраженной псевдопластичностью. На начальном этапе наблюдалось резкое уменьшение значения вязкости с ~14,9 Па*с до 1,9 Па*с. Далее начиная со значения, равного ~0,54 Па*с вязкость образца крема стабилизировалась. Именно этот факт является доказательством псевдопластичности. Таким образом, при незначительных силах деформации частицы крема образуют структуру, которая разрушается при увеличении скорости сдвига и облегчается течение образца.

Начальное значение вязкости образца с 3,5 % содержанием аэросила было равно 35,6 Па*с, что считается довольно высоким показателем. Для снижения вязкости данного образца до 1,7 Па*с, требуется большая скорость сдвига, чем для предыдущего образца. Это характеризует систему как сильно псевдопластичную, в которой наблюдается разрушение связей между частицами образца при применении силы и происходит переход от структуры к более текучему состоянию.

Третий образец крема (4 % содержание аэросила) обладает наиболее сильной внутренней структурой, что подтверждает начальная вязкость, равная 39,3 Па*с. Резкое уменьшение значения вязкости образца крема (до 1,96 Па*с) происходит при сравнительно высоком значении скорости сдвига, чем для двух предыдущих образцов. Т.е. данный образец можно охарактеризовать как систему с ярко выраженной псевдопластичностью.

ВЫВОДЫ (CONCLUSION)

Таким образом, все анализируемые образцы крема являются неньютоновскими системами, в которых вязкость обратно пропорциональна скорости сдвига. Данный факт позволяет прогнозировать легкое нанесение лекарственного препарата на поверхность кожи. Однако именно образец крема с 3% содержанием аэросила характеризуется умеренной структурой и повышенной текучестью, в результате чего был рекомендован для дальнейших исследований.

Список использованной литературы

1. Пальвинский А.Г., Бахрушина Е.О., Синицына А.А., Кондратьева В.М., Краснюк И.И. Изучение реологических свойств стоматологических гелей берберина на основе полоксамеров и производных целлюлозы. Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Химия. Биология. Фармация. -2021. -№ 4. –С.105–111.
2. Pleguezuelos-Villa M., Merino-Sanjuán M., Hernández Mª J., Nácher A., Peris D., Hidalgo I., Soler L., Sallan M., Merino V. Relationship between rheological properties, in vitro release and in vivo equivalency of topical formulations of diclofenac // International Journal of Pharmaceutics. -2019. -№ 572. -С.118755. DOI: 10.1016/j.ijpharm.2019.118755.

3. Kolpakova O. A., Kuchrenko N. V., Kukhtenko H. P. Research of rheological properties of ointment with water- soluble protein-polysaccharide complex of oyster mushroom //Journal of Pharmaceutical Sciences and Research. -2019. – T.11. -№ 5. -C.1880–1883.
4. Kamal N. S., Krishnaiah Y. S. R., Xu X., Zidan A.S., Raney S., Cruz C.N., Ashraf M. Identification of critical formulation parameters affecting the in vitro release, permeation, and rheological properties of the acyclovir topical cream //International Journal of Pharmaceutics. -2020. -№ 590. -C.119914. DOI:10.1016/j.ijpharm.2020.119914

DETERMINATION OF THE QUANTITATIVE CONTENT OF BIOLOGICALLY ACTIVE COMPOUNDS OF A MEDICAL COSMETIC CREAM

Baratova M.B.,
Karieva Yo.S.
Tashkent Pharmaceutical Institute
e-mail:ibragim55555.2017@gmail.com

ABSTRACT: The quantitative content of total flavonoids in terms of rutin (high-performance liquid chromatography) and tannins in terms of tannin (permanganometric titration) in a therapeutic and cosmetic cream intended for the treatment of acne was determined. The average content of total flavonoids was 0.285%, while the average content of tannins was 2.252%. This indicates that the cream meets the established requirements for these parameters.

INTRODUCTION

The use of medicinal plants dates back to ancient times: for centuries, people have utilized various parts of medicinal plants and selected the most effective ones. Despite the rapidly developing synthetic drug industry, the search for promising sources for plant-based substances and the development of new pharmaceuticals and therapeutic cosmetics based on them has attracted the attention of scientists worldwide. It is the safety and effectiveness of natural products that make them a significant sector of the modern pharmaceutical and cosmetic markets [1, 2, 3].

Based on the above, research is underway at the Tashkent Pharmaceutical Institute to develop a cosmeceutical cream for acne treatment. The cream's main active pharmaceutical ingredients are dry extract "Phytoinflam," salicylic acid, nicotinamide, and camphor. The present research is aimed at studying the quantitative content of flavonoids and tannins in the developed cream, which are the main biologically active compounds of the dry extract "Phytoinflam".

METHODS

The content of total flavonoids in terms of rutin was determined by high-performance liquid chromatography (Eur.Ph., State Pharmacopoeia of the Republic of Uzbekistan 2.2.29).

The content of rutin (X) in 1 g of cream in grams is calculated using the formula:

$$X = \frac{A_1 \cdot m_0 \cdot 250 \cdot P \cdot 100}{A_0 \cdot 25 \cdot m_1 \cdot 100}$$

A_1 - peak value of the test solution
A_0 - peak value of standard solution
m_1 - cream sample taken for analysis, mg;
m_0 - standard sample weight, mg;

P - rutin content in standard sample, %.

The tannins content in terms of tannin was determined by permanganometric titration according to the general article of the Pharmacopoeia Monograph 1.5.3.0008.15 of the State Pharmacopoeia of the Russian Federation, 14th edition, "Determination of Tannin Content in Medicinal Plant Materials and Medicinal Herbal Preparations." Approximately 1 g (the so-called "tannin content") of the cream was placed in a 750 ml conical flask, 500 ml of water and 25 ml of indigosulfonic acid solution were added, and the mixture was titrated with potassium permanganate solution (0.02 mol/l) under constant stirring until a golden-yellow color was achieved.

A control experiment was conducted in parallel.

1 ml of potassium permanganate solution (0.02 mol/l) corresponds to 0.004157 g of tannins in terms of tannin.

The content of tannins (X) in percent based on absolute dry raw materials was calculated using the formula:

$$x = \frac{(V - V1) * 0{,}004157 * 100}{m}$$

where:

V - the volume of potassium permanganate solution (0.02 mol/l) used for titration of the extract, in milliliters;

V_1 - the volume of potassium permanganate solution (0.02 mol/l) used for titration in the control experiment, in milliliters;

0.004157 - the amount of tannins corresponding to 1 ml of potassium permanganate solution (0.02 mol/l) (in terms of tannin), in grams;

m – mass of cream, in grams.

RESULTS

The results of quantitative determination of the total flavonoids in terms of rutin showed a mean value of 0.285%, with an average experimental error of 2.94%. Similar data for the determination of tannins in the medicinal cosmetic cream were 2.252% and 3.30%, respectively.

DISCUSSION

Thus, based on the determined parameters, the analyzed cosmeceutical cream meets the established requirements: the total flavonoids in terms of rutin must be at least 0.25%, and the total tannins in terms of tannin must be at least 1.4%.

CONCLUSION

The studies determined the quantitative content of biologically active substances (total flavonoids and tannins) in the therapeutic and cosmetic cream responsible for its therapeutic effect. Quality control standards for the product specification were also established.

References

1. Kholmuratova F.A., Tadjimuratova E.Kh. The role of medicinal plants in modern pharmacology of the Republic of Uzbekistan // Theory and practice of modern science. - 2019. - No. 12 (54). - P. 443-444.

2. Teshchayeva A., Kokanova O. Medicinal plants // Scientific journal Science and Worldview. - 2024.
3. Faccio G. Plant Complexity and Cosmetic Innovation. //iScience. – 2020 y. № 23 (8). – P. 1 – 11. doi: 10.1016/j.isci.2020.101358.

MUNDARIJA / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENTS

ҲУҚУҚ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

Muhammadiyeva Ruhshona Muzaffar qizi
XALQARO SHARTNOMALARNI TALQIN QILISH: VENA KONVENSIYASI QOIDALARI VA RIVOJLANAYOTGAN DAVLATLAR AMALIYOTI O‘RTASIDAGI ZIDDIYATLAR…………………………………………………...6
Умиджон Рахимов
ТЎЛОВГА ҚОБИЛИЯТСИЗЛИК ТЎҒРИСИДАГИ ҚОНУНЧИЛИК НОРМАЛАРИНИНГ АЙРИМ ЎЗИГА ХОС ҲУСУСИЯТЛАРИ……………...11
Jasurbek G‘ofur o‘g‘li Saidmusayev
TASHQI IQTISODIY FAOLIYAT TASHKILIY-HUQUQIY ASOSLARINI TAKOMILLASHTIRISH…………………………………………………………14
Valijon Sherzodov
VOYAGA ETMAGANLARGA TERGOV JARAYONIDA EXTIYOT CHORASINI QULLASH ASOSLARI VA AMALIYOTDAGI MUAMMOLAR……………………………………17
Valijon Sherzodov
VOYAGA ETMAGANLARGA TERGOV JARAYONIDA EXTIYOT CHORASINI QULLASH ASOSLARI VA AMALIYOTDAGI MUAMMOLAR……………………………………20

ФАЛСАФА ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

Safarov Nurbek Abdivaliyevich
JINOYAT VA JINOYATCHILIK: NAZARIY VA FALSAFIY QARASHLAR…...23
Safarov Nurbek Abdivaliyevich
JINOYATCHILIK IJTIMOIY HODISA SIFATIDA: IJTIMOIY-TARIXIY ASPEKTLARI…………………………………………………………………….27
Ashurova Maxbuba Axtamovna
MUZEY MUHITI INSONDA ESTETIK TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISH OMILI…………………………………………………………………………..31

ТАРИХ САҲИФАЛАРИДАГИ ИЗЛАНИШАЛАР ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

Dilshod Sharopov
O‘ZBEKISTONDA TARIXSHUNOSLIK FANINING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI…………………………………………………………………..35
Ochilova Marjona, Elova Dilnoza Davlatovna
BUXORODA ARXEOLOGIK VA TARIXIY TADQIQOTLAR TARIXI………...38

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

Aliqulova Mohinur O`ktam qizi
MATNNI RAQAMLI MUHITGA KO‘CHIRISH FENOMENI: FILOLOGIK PERSPEKTIVA VA SWOT TAHLILI……………………………………………42
Aliqulova Mohinur O`ktam qizi
BADIIY MATNNING LINGVISTIK TABIATINI RAQAMLI MUHITDA SAQLASH MUAMMOSI…………………………………………………...46

АДАБИЁТ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

Сайымбетов Ш.
Ә.ШАМУРАТОВТЫҢ «МЕНИҢ ЖОЛБАРЫСЛАР МЕНЕН УШЫРАСЫЎЛАРЫМ» ШЫҒАРМАСЫНЫҢ ЖАНРЛЫҚ ҲӘМ КӨРКЕМЛИК ӨЗГЕШЕЛИГИ…………………………………………………50

ИҚТИСОД ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

Хакимова Феруза Абдуллажоновна, Эргашев Хуршид Набиевич
ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК МАҲСУЛОТЛАРИ ҚИЙМАТ ЗАНЖИРИНИ ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ…………………………………………………………………..53
Raxmatullayeva Sadokat Kamuljonovna
TRANSPORT SOHASIDA MARKETINGNI TASHKIL ETISH TAMOYILLARI…………56
Yaxshimuratova Anajon G‘ayratovna
MINTAQA TURIZM SOHASIDA SINERGETIK SAMARANI OSHIRISH MUAMMOLARI……………………………………………………………59
Рўзиев Отабек Абдимуминович
СУРХОНДАРЁ ВИЛОЯТИ МИСОЛИДА МАМЛАКАТДА КАМБАҒАЛЛИКНИ ҚИСҚАРТИРИШ ВА БАНДЛИК СОҲАСИДА МОЛИЯВИЙ-КРЕДИТ МЕХАНИЗМЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ…………………………………………………62

ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

Avazyozova Iroda
HISOB KITOB ISHLARINI BAJARISHDA EXCEL DASTURINING IMKONIYATLARI……………………………………………………..65

Nurimbetova Dilnoz
AKADEMIK TA'LIM MUASSASALARIDA MILLIY QADRIYATLAR INTEGRATSIYASI: TOSHKENT SHAHAR 1-SONLI AKADEMIK LITSEYIDA NAVRO'Z BAYRAMI MISOLIDA……………………………………………69
Саттарова Малика Катибжановна
ПРОБЛЕМЫ БИЛИНГВИЗМА В ИЗУЧЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА………..71
Normurodova Lobar Mamasoliyevna, Yuldoshev Umid Yuldoshovich
BO'LAJAK MUSIQA O'QITUVCHISINING FORTEPIANO IJROCHILIGIDA JO'RNAVOZLIK KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH VA ANSAMBL MADANIYATI MEXANIZMLARI……………………………………………74

БИОМЕДИЦИНА ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

ЮСУПОВ А.Ф., КАРИМОВА М.Х., ДЖАМАЛОВА Ш.А., САМАТОВ М.У.
РАННИЕ МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ОКТ ИЗМЕНЕНИЯ У ПАЦИЕНТОВ С СИСТЕМНЫМ ТОКСОПЛАЗМОЗОМ…………………………………………...79
ХОЛИКОВ А.Ю., Ташпулатова Н.Х
О ЗНАЧИМОСТИ АССОЦИАЦИИ ПОЛИМОРФИЗМА ГЕНА COMT Val158Met (rs4680) У ПАЦИЕНТОВ С ПРОГРЕССИРОВАНИЕМ ДИАБЕТИЧЕСКОЙ НЕФРОПАТИИ 3 СТАДИИ……………………………...81
Холиков Алишер Юсупович, Абдрахимов Алишер Рустамович, Ташпулатова Надира Хамидуллаевна
КОМОРБИДНАЯ ПАТОЛОГИЯ КАК ФАКТОР РИСКА СЕРДЕЧНО-СОСУДИСТЫХ ОСЛОЖНЕНИЙ ПРОГРАММНОГО ГЕМОДИАЛИЗА У ПАЦИЕНТОВ С САХАРНЫМ ДИАБЕТОМ 2 ТИПА………………………...83
Шорахмедова Навруза Шоқобул қизи
РЕПРАДУКТИВ ЁШДАГИ АЁЛЛАРДА АДЕНОМИОЗНИ ИММУНОГИСТОКИМЁВИЙ ЖИҲАТЛАРИ………………………………...86
Шорахмедова Навруза Шоқобул қизи
РЕПРОДУКТИВ ЁШДАГИ АЁЛЛАР БАЧАДОНИДА РИВОЛАНГАН АДЕНОМИОЗЛАРНИ ЁШГА ДОИР ПАТОМОРФОЛОГИК ЎЗГАРИШЛАРИ……………………………………………………………91
Kabulova A.U., Axmedova D.I.
TUG'MA YURAK NUQSONI BO'LGAN BOLALARDA KASALLANISHNING KLINIK XUSUSIYATLARI…………………………………………………97

ФАРМАЦЕВТИКА ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

Баратова М.Б., Кариева Ё.С.
СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИЗУЧЕНИЕ ВЯЗКОСТИ ЛЕЧЕБНО-КОСМЕТИЧЕСКОГО КРЕМА В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ПРОЦЕНТНОГО СОДЕРЖАНИЯ АЭРОСИЛА…………………………………………………...99

Baratova M.B., Karieva Yo.S.
DETERMINATION OF THE QUANTITATIVE CONTENT OF BIOLOGICALLY ACTIVE COMPOUNDS OF A MEDICAL COSMETIC CREAM…………….102

**TADQIQOT.UZ ТОМОНИДАН
ТАШКИЛ ЭТИЛГАН**

”ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН: ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТЛАР” МАВЗУСИДАГИ РЕСПУБЛИКА 86-КЎП ТАРМОҚЛИ ИЛМИЙ МАСОФАВИЙ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯ МАТЕРИАЛЛАРИ

(2-қисм)

Маъсул муҳаррир: Файзиев Шохруд Фармонович

Мусаҳҳиҳ: Файзиев Фаррух Фармонович

Саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Эълон қилиш муддати: 31.03.2026